

Agenda – Y Pwyllgor Llywodraeth Leol a Thai

Lleoliad:	I gael rhagor o wybodaeth cysylltwch a:
Ystafell Bwyllgora 5	Manon George
Dyddiad: Dydd Mercher, 8 Mawrth 2023	Clerc y Pwyllgor
Amser: 08.45	0300 200 6565
	SeneddTai@senedd.cymru

Rhag-gyfarfod (08.45 – 09.00)

1 Cyflwyniad, ymddiheuriadau, dirprwyon a datgan buddiannau

2 Yr Hawl i Gael Tai Digonol – sesiwn dystiolaeth 1

(09.00 – 10.30) (Tudalennau 1 – 29)

Matthew Dicks, Cyfarwyddwr CIH Cymru

Ruth Power, Prif Swyddog Gweithredol Shelter Cymru

Alicja Zalesinska, Prif Weithredwr Tai Pawb

Egwyl (10.30–10.45)

3 Yr Hawl i Gael Tai Digonol – sesiwn dystiolaeth 2

(10.45 – 11.45) (Tudalennau 30 – 59)

Lawrence Newland, Cyfarwyddwr Alma Economics

Maria Liapi, Uwch Economegydd Alma Economics

4 Papurau i'w nodi

(Tudalen 60)

4.1 Llythyr gan y Gweinidog Cyllid a Llywodraeth Leol mewn cysylltiad â'r Cyd-bwyllgorau Corfforaethol

(Tudalennau 61 – 63)

4.2 Llythyr gan Gadeirydd y Pwyllgor Plant, Pobl Ifanc ac Addysg mewn cysylltiad â materion tai sy'n wynebu rhieni biolegol a'r rhai sy'n gadael gofal

(Tudalennau 64 – 66)

4.3 Ymateb gan Lywodraeth Cymru i'r adroddiad ar gyllideb ddrafft Llywodraeth Cymru ar gyfer 2023–24

(Tudalennau 67 – 97)

5 Cynnig o dan Reol Sefydlog 17.42(ix) i benderfynu gwahardd y cyhoedd o weddill y cyfarfod

6 Trafod y dystiolaeth a gafwyd o dan eitemau 2 a 3

(11.45 – 12.00)

7 Trafod yr adroddiad drafft ar Gartrefi i Ffoaduriaid o Wcráin

(12.00 – 12.30)

(Tudalennau 98 – 108)

Mae cyfyngiadau ar y ddogfen hon

Ymateb i'r Ymgynghoriad i Ymchwiliad Byr i'r

HAWL I DAI DIGONOL YNG NGHYMRU

Y Pwyllgor Llywodraeth Leol a Thai | Mawrth 2023

Cyflwynwyd ar y cyd gan bartneriaid 'Cefnogi'r Bil' Tai Pawb, CIH Cymru a Shelter Cymru

Cyflwynir yr ymateb hwn ar y gyd gan bartneriaid clymbiaid ‘Cefnogi’r Bil - yr hawl i gartref da’, sef Tai Pawb, CIH Cymru a Shelter Cymru. Mae ‘Ni’ ac ‘Ein’ yn cyfeirio at sefydliadau partner.

Mae’r ymateb hwn yn cael ei gefnogi gan y sefydliadau canlynol:

Diverse Cymru

Pobl Housing Group

Blaenau Gwent County Borough Council

Rydym yn croesawu diddordeb y pwylgor yn yr hawl i dai digonol yng Nghymru drwy lansio’r ymchwiliad byr hwn. Rydym wedi defnyddio’r cyfle hwn i ddarparu cefndir i daith yr ymgyrch hyd yma. Mae ein cyflwyniad yn ystyried y tri adroddiad sylweddol yr ydym wedi’u comisiynu hyd yma, a bydd yn cyfeirio atynt yn helaeth, sef:

Yr Hawl i Dai Digonol: astudiaeth ddichonoldeb, Mehefin 2019

- [Crynodeb gweithredol](#)
- [Adroddiad llawn](#)

Yr Hawl i Dai Digonol: cronfa dystiolaeth, Rhagfyr 2021

- [Executive summary \(English\)](#)
- [Crynodeb Gweithredol \(Cymraeg\)](#)
- [Full report \(English\)](#)
- [Adroddiad llawn \(Cymraeg\)](#)

Yr Hawl i Dai Digonol: dadansoddiad cost a budd, Gorffennaf 2022

- [Full report \(English\)](#)
- [Adroddiad llawn \(Cymraeg\)](#)

YR HAWL I DAI DIGONOL - CIPOLWG

- Mae gan Senedd Cymru y gallu i ymgorffori hawl i dai digonol yng nghyfraith Cymru, yn unol â'r Cyfamod Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol (ICESCR).
- Mae yna dri model ar gyfer ymgorffori'r cyfamod; model ar y cyd o ymgorffori uniongyrchol ac anuniongyrchol fyddai'n creu'r sylfaen gryfaf ar gyfer atebolwydd ac yn trawsnewid y cytuniad hawliau dynol i fod yn gyfraith ddomestig. Mae unigolion hefyd yn gallu ceisio cyfiawnder
- O dan gydsyniad 'gwireddu graddol', mae'r hawl llawn yn cael ei ryddhau dros amser pan fo cyllid canolog gweithredu ar y cyd yn ysgogi cyflenwad tai (addas) ychwanegol ac yn rhoi diwedd ar ddigartrefedd.
- Byddai'r ddeddfwriaeth drwy'r Bil Drafft arfaethedig yn creu ymrwymiad wedi'i rwymo mewn cyfraith i Lywodraeth Cymru ddefnyddio'r 'adnoddau mwyaf posibl sydd ar gael'. Gweinidogion fydd yn cyfawnhau beth fydd lefel yr adnoddau - po fwyaf yr adnoddau, y mwyaf a'r gorau fydd y cyflenwad, a byddir yn gallu gwireddu'r hawl yn gyflymach.
- Mae enghreifftiau rhyngwladol o hawl i dai digonol mewn cyfraith ddomestig yn dangos cyfleoedd a gwersi. Gall Cymru arwain y ffordd yn ei ymagwedd tuag at dai fel hawl dynol
- Mae tystiolaeth yn dangos bod tai o ansawdd gwael, neu ddiffyg mynediad at dai o gwbl, yn effeithio'n sylweddol ar unigolion yn ogystal â phwrs y wlad, yn arbennig o ran iechyd, addysg a chyfleoedd bywyd yn gyffredinol.
- Mae hawl i dai digonol yn cynrychioli cyfle 'buddsoddi i arbed' sylweddol - mae ein dadansoddiad cost a budd wedi canfod y byddai Llywodraeth Cymru yn arbed £11.5bn ar draws ystod o feisydd polisi cyhoeddus
- Mae'r cytundeb cydweithredu rhwng Llafur Cymru a Plaid Cymru yn ymrwymo i gyhoeddi Papur Gwyn ar hawl i dai digonol a rhent teg.
- Mae hawl i dai digonol yn cydnabod yr amrywiol broblemau sy'n deillio o'r argyfwng tai, ga helpu i daclo materion allweddol megis digartrefedd, fforddiadwyedd, addasrwydd llety a sicrwydd deiliadaeth
- Byddai ymgorffori hawl i dai digonol yng nghyfraith Cymru yn cynrychioli'r newid cyntaf mewn cenhedlaeth yn y pwysigrwydd a roddwn i dai fel maes polisi, ond yr un mor bwysig, fel ysgogydd iechyd a lles allweddol.
- **Rydym yn dadlau'n sylfaenol bod pawb yng Nghymru yn haeddu'r hawl i gartref sy'n ddiogel, sy'n addas ar gyfer eu hanghenion ac y gallant ei fforddio.**

CEFNDIR

Mae ymagwedd seiliedig ar hawliau dynol tuag at bolisi cyhoeddus wedi cael ei drafod a'i eiriol ers peth amser yng Nghymru. Er mwyn gallu rhoi gwell cefnogaeth i'r cysyniad o ymgorffori'r Hawl i Dai Digonol, fel y nodir hynny yn yr ICESCR (Cyfamod Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol) ("y Cyfamod") i Gyfraith Cymru, daeth Tai Pawb, CIH Cymru a Shelter Cymru i fod yn bartneriaid 'Cefnogi'r Bil' yn gynnar yn 2019.

Dechreuodd yr ymgyrch yn swyddogol rhyw 18 mis ar ôl trychineb Tŵr Grenfell yn Llundain. Rydym yn credu bod y drychinez honno wedi dod i gynrychioli sut rydyn ni wedi methu'r bobl sydd mwyaf mewn angen – y rheini y mae angen y gofynion dynol mwyaf sylfaenol arnynt: rhywle diogel i'w alw'n gartref.

Gan fyfyrion benodol ar drychinez Grenfell, dywedodd Geraldine Van Bueren QC, Athro Cyfraith Hawliau Dynol Rhyngwladol ym Mhrifysgol Queen Mary, Llundain a Chymrawd Gwadd yng Ngholeg Kellogg, Rhydychen:

"Pe bai hawl i dai digonol yn y Deyrnas Unedig, byddai dyletswydd gyfreithiol wedi bod ar y Llywodraeth a'r awdurdod lleol i ystyried, yn amserol ac o ddifri, y pryderon diogelwch a godwyd gan drigolion Tŵr Grenfell cyn i'r amodau fynd yn beryglus i fywyd."

Hefyd, yn ystod pandemig COVID-19 - pan mai'r neges sylfaenol gan lywodraethau ledled y byd oedd 'aros gartref' - taflwyd mwy o oleuni ar ein dealltwriaeth o'r cysyniad o gartref. Tybiwyd bod gan bobl lety addas a chynaliadwy, y gallu ariannol i aros gartref, neu hyd yn oed gartref o gwbl - roedd/mae'r realiti mewn gormod o achosion yn wahanol iawn.

Ysgrifennodd Leilani Farha, cyn Rapporteur Arbennig y CU ar dai digonol yn y Guardian ym mis Ebrill 2020:

"Mae wedi cymryd pandemig marwol byd-eang i siglo llywodraethau a sbarduno dealltwriaeth bod cael cartref diogel yn elfen ganolog o'n goroesiad fel pobl."

Y darlun digalon hwn o'r argyfwng tai yw sail y sgwrs sylfaenol mae'n rhaid i ni ei chael fel cenedl. Wrth wraidd unrhyw ateb i'r argyfwng tai dylai fod ymrwymiad cenedlaethol i'r egwyddor sylfaenol fod gan bob un ohonom ni hawl ddynol, wedi'i seilio ar y gyfraith, i gael mynediad i dai digonol a chynaliadwy. Mae'n rhaid i gysyniad o 'gartref' i bawb sydd yn saff a diogel, sydd yn addas i'w hanghenion ac y gallant ei fforddio, fod yn rhan ganolog o drawsnewid y cyd-destun tai yng Nghymru mewn ffordd gadarnhaol - a byd hynny yn y pen draw yn helpu i roi diwedd ar ddigartrefedd yn llwyr a sicrhau bod y system dai yn addas i'r diben. Hefyd, bydd dull seiliedig ar hawliau yn newid y paradeim yr ystyrir tai drwyddo fel ysgogydd allweddol (a phenderfynydd) mewn perthynas â gwell iechyd, lles, addysg, gweithgarwch economaidd a chyfleoedd bywyd yn gyffredinol, gan sicrhau yn y pen draw ei fod yn denu mwy o sylw polisi a buddsoddiad.

Tai ac anghydraddoldeb yng Nghymru

Yn seiliedig ar ymchwil gan Shelter Cymru, mae un o bob tri o bobl yng Nghymru yn byw mewn tai anniogel neu anfforddiadwy.¹ Fe wnaeth y pandemig amlygu'r anghydraddoldebau hyn yn y sector tai gan i'r cyfnodau clo orfodi pobl yng Nghymru i dreulio cyfnodau maith yn y cartref. Yn ystod y cyfnod hwn, roedd rhai dinasyddion yn treulio amser mewn tai o ansawdd da gyda digon o ofod byw ynddynt, roedd eraill yn byw mewn amodau tai gorlawn o ansawdd gwael, tra bod unigolion eraill wedi dioddef digartrefedd.

Yn seiliedig ar arolwg gan Shelter Cymru (2020), yn ystod y cyfnod clo roedd 32% o aelwydydd yn byw mewn tai gyda pheryglon, yn cynnwys damp, llwydni, perylon trydanol, yn ogystal â thoeau neu ffenestri yn gollwng. Roedd costau tai cynyddol, gostyngiad ym maint y sector rhentu cymdeithasol a thwf rhentu preifat wedi cyfrannu at fwy o anghydraddoldeb tai ((UK Collaborative Centre for Housing Evidence, 2021). Ym mis Medi 2021 amcangyfrifwyd bod tua 130 o bobl yn cysgu allan yng Nghymru, tra bod tua 7,000 mewn llety dros dro.² (Nid yw hyn yn ystyried 'digartrefedd cudd', er enghraift pan nad yw unigolion yn cael eu hadnabod gan y system bresennol fel rhai sydd angen llety).

Fe wnaeth y pandemig amlygu'r anghydraddoldebau sy'n bodoli ar gyfer rhai grwpiau o'r boblogaeth o ran cael mynediad i dai digonol. Un o'r grwpiau hynny yn pobl Dduon, Asiaidd a Lleiafrifoedd Ethnig sydd yn anghymesur o debygol o fyw mewn tai gorlawn, ac sydd yn wynebu risg uwch o fod yn ddigartref. Mae ffoaduriaid, mudwyr a cheiswyr lloches hefyd yn wynebu anghydraddoldebau tai yn cynnwys anawsterau wrth gael mynediad i dai digonol o

¹ ITV, 2021. "Shocking' new figures demonstrate scale of housing crisis in Wales amidst calls for immediate Welsh Government action". Ar gael yn: <https://www.itv.com/news/wales/2021-05-26/shocking-new-figures-demonstrate-scale-of-housing-crisis-in-wales-amidst-calls-for-immediate-welsh-government-action>

² StatsCymru, Medi 2021. "Homelessness accommodation provision and rough sleeping". Ar gael yn: <https://gov.wales/homelessness-accommodation-provision-and-rough-sleeping-september-2021>

ganlyniad i hiliaeth, gwahaniaethu, anghydraddoldeb neu ffactorau strwythurol. Mae unigolion o'r gymuned LGBTQ+ yn bedair gwaith fwy tebygol o fod yn ddigartref o'u cymharu â'u cyfoedion. Grŵp arall yn y boblogaeth sydd yn wynebu anghydraddoldeb tai yw pobl anabl sydd angen byw mewn tai hygyrch sydd yn cefnogi eu diogelwch a'u hannibyniaeth yn eu bywyd bob dydd. Mae'r dystiolaeth yn awgrymu bod gan 26% o bobl Cymru rhyw fath o anabledd, a bod gan dros 10% nam symudedd. Amcangyfrifir y bydd nifer y bobl hŷn fydd â namau corfforol yn codi 50% rhwng 2015 a 2035 (Archwilydd Cyffredinol Cymru 2018) ond maent yn wynebu Argyfwng Tai Cudd (Y Comisiwn Cydraddoldeb a Hawliau Dynol, 2019) - prinder tai hygyrch a system addasu a dyrannu annigonol. Mae tai a digartrefedd hefyd yn faterion rhywedol yr effeithir arnynt gan y bwlcw incwm parhaus rhwng y rhywiau, gwahaniaethau rhwng y rhywiau o ran cyfrifoldebau gofalu, a phrofiad menywod o drais domestig a mathau eraill o aflonyddu, cam-drin a chamfanteisio, yn cynnwys 'rhyw am rent' (WEN Cymru, 2021).

Cost tai annigonol yng Nghymru

Gall amodau tai gwael a digartrefedd arwain at effeithiau niweidiol ar iechyd corfforol a meddyliol unigolion, mwy o ddefnydd o'r GIG, dirywiad o ran iechyd a hunan-adroddir a gostyngiad mewn disgwyliad oes. Mewn adroddiad yn 2019, amcangyfrifodd lechyd Cyhoeddus Cymru bod tai gwael yn costio £95m y flwyddyn i'r gwasanaeth iechyd. Amcangyfrifir bod gwasanaethau Cymorth Tai yng Nghymru yn creu arbediad gros o £300.4m Wrth ystyried gwariant blynnyddol HSG yng Nghymru, mae hynny yn gyfystyr ag arbediad net o £176.7m (Fury, Montes, Taylor, 2020).

Mae byw mewn tai anaddas neu anfforddiadwy yn gysylltiedig â deilliannau addysgol gwael i blant. Mae gan aelwydydd sydd â mynediad at dai fforddiadwy fwy o incwm ar gael y gellir ei ddefnyddio ar gyfer maeth, sydd yn rhoi mwy o help i blant berfformio'n well yn yr ysgol.

Mae yna dystiolaeth bod gwella digonoldeb tai yn gysylltiedig â lefelau cynhyrchiant uwch a gweithgarwch economaidd. Mae diffyg tai fforddiadwy a digonol yn gysylltiedig â chysylltiadau cynyddol â'r system cyflawnder troseadol. Mae tai annigonol yn tueddu i beidio â bod yn effeithlon o ran ynni, sydd yn arwain at fwy o allyriadau nwyon tŷ gwydr a lefelau isel o gysur thermol. Fe wnaeth Nicol et al. (2019) archwilio enghraifft o astudiaeth achos³ gan ganolbwytio ar gostau a buddion gwella anheddu Cymru gyda sgôr effeithlonrwydd ynni o 21. Byddai gwelliannau i gartrefi yn cynnwys inswleiddio atig, gosod gwydr dwbl a gwella'r system gwresogi, allai arwain at gynnydd yn sgôr effeithlonrwydd ynni yr adeilad i 57. Hefyd byddai allyriadau CO₂ yr annedd a chost blynnyddol tanwydd yn gostwng 53% a 49% yn ôl eu trefn.

BARN Y CYHOEDD AC YMGSYLLTU Â RHANDDEILIAID

Canfu pôl You Gov yn 2020 ar ran Sefydliad Tai Siartredig (CHI) Cymru⁴ o tua 1,000 o unigolion yng Nghymru bod 77% o bobl o blaid cyflwyno hawl cyfreithiol i dai a bod 83% yn cytuno y dylai'r llywodraeth fod yn gyfrifol am sicrhau bod gan bawb fynediad at gartref addas.

Pan gyhoeddwyd ein Bil Drafft ar yr un pryd â'r pôl fe wnaeth [llofnodwyr allweddol](#) ledled y gymuned tai, cynrychiolwyr etholedig a chomisiynwyr, academyddion ac elusennau ac arweinwyr yn y trydydd sector, gefnogi'r alwad i gyflwyno hawl i dai digonol. Hyd yma mae gennym dros 60 o llofnodwyr sy'n cynrychioli amrywiaeth o sefydliadau.

³ <https://phw.nhs.wales/news/the-cost-of-poor-housing-in-wales/the-full-cost-of-poor-housing-in-wales/>

⁴ <https://www.cih.org/news/three-quarters-support-legal-right-to-housing-in-wales>

Mae ein hadroddiadau a'r Bil Drafft ar gael ar [wefan](#) Tai Pawb, ble gall cefnogwyr hefyd gofrestru i 'gefnogi'r Bil'.

Mae partneriaid wedi cynnal trafodaethau gydag amrywiaeth o randdeiliaid yn cynnwys Llywodraeth Cymru, Confederaliwn GIG Cymru, Cartrefi Cymunedol Cymru, Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru, darparwyr tai unigol ac awdurdodau lleol a nifer o sefydliadau tai a sefydliadau anghydraddoldeb.

Rydym yn bwriadu parhau i ymgysylltu â rhanddeiliaid, er gwaethaf yr ymgynghoriadau ar y Papur Gwydd a'r Papur Gwyn.

Y DAITH HYD YMA

Ym Mehefin 2019, cyhoeddodd partneriaid Cefnogi'r Bil, ynghyd â [Dr Simon Hoffman](#) o Brifysgol Abertawe, adroddiad o'r enw "[The Right to Adequate Housing in Wales: Feasibility Study](#)", a oedd yn amlinellu pam a sut gallai'r hawl gael ei hymgorffori'n llawn yng nghyfraith Cymru yn seiliedig ar ICESCR. Mae'r astudiaeth hon yn amlinellu trywydd gydag amrywiol opsiynau.

Hawliau dynol, ymgorffori a gorfodi

Mae hawliau dynol yn amddiffyn pobl a grwpiau cymdeithasol rhag ymyrraeth anghyfiawn gan y wladwriaeth ac yn gwarantu i bawb lefel sylfaenol o hawl mewn meysydd allweddol o ran darpariaeth gwasanaeth cyhoeddus - yn cynnwys tai. Mae'r Deyrnas Unedig (DU) yn barti i saith cytuniad hawliau dynol y Cenhedloedd Unedig (CU). Mae'r rhain yn cynnwys y Cyfamod Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol (CESCR) sydd yn gwarantu hawliau i amodau cymdeithasol megis cyflogaeth ac amodau gwaith teilwng, gofal iechyd a gofal cymdeithasol, yswiriant cymdeithasol, a safon byw digonol. Mae'r CESCR hefyd yn gwarantu'r hawl i dai digonol.

Gwnaeth nifer o gyrrf a sefydlwyd gan y CU i fonitro cytuniadau, sydd yn monitro cydymffurfiaeth genedlaethol â chytuniadau hawliau dynol, argymhellion i ymgorffori cytuniadau hawliau dynol mewn cyfreithiau cenedlaethol. Gall ymgorffori fod yn uniongyrchol, anuniongyrchol neu'n sectoraidd (y cyfeirir ato isod).

Pam a sut y dylai Cymru ymgorffori mewn cyfraith

Rhoddodd Pwyllgor y CU ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol, sydd yn gyfrifol am fonitro hawl i dai yn rhyngwladol, sylw ar y 'sefyllfa gritigol barhaus' o ran tai yn y DU, gan argymhellion yn barhaus y dylid ymgorffori hawliau cymdeithasol rhyngwladol yn cynnwys tai. Yng Nghymru, fel gwledydd datganoledig eraill, mae yna lefelau uchel o ddigartrefedd, cynnydd mewn cysgu allan, prinder tai fforddiadwy, diffyg difrifol o lety hygrych wedi'i addasu i bobl anabl, diffyg sicrwydd deliadaeth a phroblemau o ran llety is na'r safon.

Bydd polisi lles llywodraeth y DU, nad yw'n ddatganoledig, yn effeithio' uniongyrchol ar sut y bydd pobl yn profi'r hawl i dai digonol yng Nghymru. Ond, mae tai yn fater datganoledig ac mae gan Lywodraeth Cymru rôl allweddol i sicrhau (cymaint â phosibl) bod yw hawl i dai digonol yn cael ei barchu, ei ddiogelu a'i wireddu yng Nghymru. Mae Llywodraeth Cymru eisoes wedi cymryd camau sydd yn gyson â'r hawl i dai digonol, er engrhaift, drwy gynyddu dyletswyddau atal digartrefedd, dyletswyddau i ddarparu llety i Sipswi a Theithwyr. A hyrwyddo dulliau Tai yn Gyntaf i daclo digartrefedd. Mae ein hadroddiad yn dangos nad yw hyn yn ddigonol fodd bynnag er mwyn bodloni'r safonau sy'n ofynnol gan yr hawl i dai digonol.

Mae colli'r gwarant gan Siarter Hawliau Sylfaenol yr Undeb Ewropeaidd yn dilyn Brexit wedi rhoi symbyliad newydd i'r galwadau i ymgorffori mwy o hawliau dynol yng Nghymru. Hawliau cymdeithasol yw'r hawliau dynol sydd yn fwyaf perthnasol i alluoedd Y Senedd a Llywodraeth Cymru, gyda'r potensial i ddarparu fframwaith arweiniol ar gyfer gweithredu polisi a deddfwriaeth mewn meysydd datganoledig. Yn bwysig, er nad oes gan Senedd Cymru y gallu i ymrwymo ei hun gytuniadau hawliau dynol rhyngwladol (gwneir hynny ar lefel y DU) MAE ganddo'r pŵer i'w goruchwyliau â'u gweithredu, yn cynnwys yr ICESCR a'r hawl i dai digonol. Mae'n opsiwn sydd ar gael i Weinidogion i gyflwyno deddfwriaeth ar gyfer deddfu gan Senedd Cymru at ddibenion rhoi grym i (oruchwyliau a gweithredu) cytuniadau hawliau dynol y mae'r DU eisoes yn Wladwriaeth sy'n Barti iddynt, er mwyn cynnwys yr ICESCR neu'r hawl i dai digonol fel hawl neilltuol.

Wrth ystyried y ffordd orau o roi hawliau dynol ar waith yng Nghymru, mae'r astudiaethau dichonolrwydd yn ystyried tair opsiwn ar gyfer ymgorffori - yn anuniongyrchol drwy ddyletswydd sylw dyledus (Opsiwn A), yn uniongyrchol drwy ddyletswydd cydymffurfio (Opsiwn B) neu fabwysiadu dull deuol. Mae Opsiwn A ac Opsiwn B yn cynnig manteisiol neilltuol, ond heriau hefyd. Byddai cyfuno'r ddau yn ddull deuol yn cynnig y ddwy fantais - fframwaith rhagweithiol cryf ar gyfer llunio polisi, a gorfodaeth gadarn os torrir yr hawl i dai.

Gall Model A hyrwyddo dulliau gweithredu rhagweithiol o ran yr hawl i dai digonol wrth ddatblygu polisi (yn cynnwys deddfwriaeth). Pan fo hynny yn annigonol er mwyn sicrhau bod gweithredu polisi tai yn cydymffurfio â hawliau, byddai Model B yn cael ei ddefnyddio i ddigolledu unigolion neu grwpiau yr effeithir arnynt. Hefyd, mae'n bwysig cydnabod na fyddai unrhyw ddeddfwriaeth yn y dyfodol ar yr hawl i dai wedi ei hynysu oddi wrth blaffformau polisi eraill. Mewn gwirionedd, byddai'n gwella ac yn ehangu darpariaethau presennol o dan, er enghraift Deddf Hawliau Dynol 1998 a deddfwriaeth megis Mesur Hawliau Plant a Phobl Ifanc (Cymru), Deddf Cydraddoldeb 2010, Deddf Gwasanaethau Cymdeithasol a Llesiant a Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol.

Yn rhyngwladol mae yna dystiolaeth o effaith ymgorffori ar hawliau cymdeithasol a hawliau tai, er ei bod yn anodd canfod dystiolaeth o effaith uniongyrchol. Mae hynny oherwydd bod i ba raddau y gwreddir yr hawl yn dibynnu ar nifer o ffactorau, yn cynnwys yr adnoddau sydd ar gael i lywodraeth, agweddu cymdeithasol, anfantais hanesyddol, blaenoriaethau gwleidyddol etc. Ond mae dystiolaeth ryngwladol a thystiolaeth o Gymru a ddefnyddir yn yr adroddiad hwn, yn casglu bod ymgorffori yn arwain at fuddion sylweddol. Mae'r rhai yn cynnwys: cyfleoedd ar gyfer ymgyfreitha strategol a strwythurol er mwyn sicrhau gwell cydymffuriaeth â hawliau, yn ogystal â chodi statws hawliau a chydnabyddiaeth ddilynol o hawliau mewn polisi a deddfwriaeth. Yn y Ffindir, ble mae tai yn hawl dynol a warentir yn y cyfansoddiad, diffinnir digartrefedd ac fe'i hystyrir fel torri hawl sylfaenol. Arweiniodd hynny at ddatblygu model 'tai yn gyntaf' Iwyddiannus iawn (a gostyngiad sylweddol mewn digartrefedd).

Er mwyn cefnogi ymhellach yr egwyddor o ymgorffori'r hawl i dai i gyfraith Cymru, mae ein astudiaeth ddichonoldeb hefyd yn dadansoddi'r effaith gadarnhaol bosibl y gallai ymgorffori hawl i dai digonol ei chael ar rai o'r prif faterion tai sydd yn bodoli heddiw. Ar wahân i roi mwy o ystyriaeth i dai ar lefel draws-polisi, gallai ymgorffori ein helpu i daclo materion megis digartrefedd, gwella sicrwydd deiliadaeth, cynyddu'r ddarpariaeth tai hygrych, galluogi pobl ifanc i gael mynediad i dai fforddiadwy a sicrhau bod lleisiau tenantiaid yn cael eu clywed.

Gwired du'n raddol

Mae'r hawl i dai digonol yn hawl dynol rhyngwladol. Fe'i nodir yn Erthygl 11(1) yr ICESCR, fel a ganlyn: 'Mae'r Gwladwriaethau sydd yn Bartion i'r Cyfamod presennol yn cydnabod

hawl pawb i safon byw digonol ar gyfer ei hunain a'u teuluoedd, yn cynnwys bwyd, dillad a thai digonol, ac i welliant parhaus mewn amodau byw. Bydd y Gwladwriaethau sydd yn Bartion yn cymryd camau priodol i sicrhau bod yr hawl hon yn cael ei gwireddu, gan gydnabod at y diben hwn bwysigrwydd cydweithrediad rhwngwladol yn seiliedig ar gydsyniad rhydd.

Mae'r hawl i dai wedi ei ategu gan ymrwymiad cyffredinol i barchu, gwarchod a gwireddu'r hawl. Gall yr hawl i dai gael ei *wireddu'n raddol*, dros amser. Mae hynny'n golygu ei bod yn ofynnol i'r llywodraeth wneud cynnydd tuag at wireddu'r hawl i'r graddau mwyaf posibl drwy ddefnyddio cymaint o adnoddau ag sydd ar gael. Gelwir hynny yn wireddu'n raddol. Mae *gwireddu'n raddol* yn golygu bod gan lywodraethau ymrwymiad penodol a pharhaus "i symud mor gyflym ac effeithiol â phosibl" tuag at wireddu'r hawl yn fwy llawn ac eang.

Mae'r ICESCR hefyd yn gwahardd gwahaniaethu ar unwaith ac mae'n mynnu darparu o leiaf lefel graidd o wireddu'r hawl i dai, osgoi digartrefedd, amddfadrwydd a thriniaeth ddiraddiol drwy ddarparu lloches.

BIL DRAFFT

Gan weithio'n agos â Dr Simon Hoffman – fel awdur ein hadroddiad dichonoldeb gwreiddiol - ym mis Rhagfyr 2020 fe wnaethom gyhoeddi Bil Drafft ([English](#) / [Cymraeg](#)) fel ffordd o ddangos beth ellid ei gyflawni mewn deddfwriaeth. *Mae'n bwysig cydnabod mai drafft yw'r Bil a'n bod yn ceisio safbwytiau rhanddeiliaid yn barhaus.*

Yn ei ffurf bresennol, byddai'r Bil Drafft ar gyfer yr hawl i dai digonol yn creu fframwaith deddfwriaethol i helpu i fynd i'r afael â rhai o brif faterion y dydd:

Digartrefedd: sicrhau ein bod yn adeiladu ar rai o'r camau a gymerwyd yn ystod argyfwng COVID-19, yn cynnwys buddsoddi cymaint â phosibl mewn tai cymdeithasol a chymorth

Sicrwydd deiliadaeth: cryfhau sefyllfa Llywodraeth Cymru o ran ei ddull gweithredu seiliedig ar hawliau, gan greu gwell cydbwysedd rhwng hawliau tenantiaid i fyw yn ddiogel a hawliau landlordiaid preifat

Tai hygyrch: sicrhau ystyriaeth briodol i hawliau pobl anabl yng nghyd-destun tai, rhoi llais iddynt er mwyn i'r hawliau hynny gael eu cydnabod, a'u gorfodi petai angen.

Mynediad Pobl Dduon, Asiaidd a Lleiafrifoedd Ethnig, pobl ifanc a grwpiau lleiafrifol neu grwpiau dan anfantais i dai fforddiadwy: pan fyddai angen i awdurdodau lleol ystyried anghenion grwpiau penodol sydd dan anfantais wrth ddatblygu strategaethau lleol a chyflenwad tai fforddiadwy

Adnoddau: bydd hynny yn gwthio tai i fyny'r rhestr o flaenoriaethau polisi, ac yn ei dro yn sicrhau mwy o ffocws o ran adnoddau a buddsoddiad, gan daclo'r diffyg cyflenwad tai difrifol yn ogystal â gwasanaethau cymorth.

Yn Rhan 3 mae'r Bil Drafft yn caniatáu ar gyfer unioni - fel y cyfeiriwyd ato uchod - drwy ymgorffori anuniongyrchol ac uniongyrchol: fframwaith gref a rhagweithiol ar gyfer llunio polisi, a gorfodaeth gadarn os torrir yr hawl i dai.

SYLFAEN DYSTIOLAETH - GWERSI A CHYFLEOEDD

Yn 2021, fe wnaethom gomisiynu Alma Economics i gynnal ymchwil annibynnol mewn dau gam. Ym mis Rhagfyr y flwyddyn honno, fe wnaethom gyhoeddi adroddiad a nododd sylfaen dystiolaeth ryngwladol mewn perthynas ag ymgorffori'r hawl i dai digonol.

Mae'r hawl ddynol hon wedi'i hymgorffori mewn deddfwriaeth mewn gwledydd megis De Affrica a Canada ac yng nghyfansoddiad gwledydd eraill megis Y Ffindir. Yn fwy diweddar, mae'r Alban wedi cymryd camau tuag at gyflwyno'r hawl hon mewn deddfwriaeth genedlaethol er mwyn sicrhau ei bod yn cael ei gwireddu'n raddol a'i gorfodi. Ar hyn o bryd mae'r Alban yn y broses o ddrafftio Bil a fydd, ymmsg eraill, yn darparu ar gyfer yr hawl i dai.

Enghreifftiau rhyngwladol o ymgorffori

Roedd ein hadroddiad yn cyfeirio'n benodol at:

De Affrica, ble mae'r hawl yn draddodadwy ond ble mae'r buddsoddiad mewn cyflenwad tai yn fychan.

Canada, ble ceir ffocws ar lywodraethiant a ble mae deddfwriaeth wedi creu tri chorff atebolrwydd. Ond, er gwaethaf gwireddu'n raddol, nid yw'r hawl hyd yma yn draddodadwy - er y gall dinasyddion gael mynediad i fecanweithiau eraill i sicrhau eu hawl. Mae'r system yng Nghanada yn unigryw ac yn gymharol 'newydd', felly mae'n anodd barnu ei effeithiolrwydd hyd yma.

Y Ffindir, ble mae cynnydd sylweddol yn cael ei wneud. Mae'r hawl i dai, ynghyd â hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol eraill, yn rhan o Gyfansoddiad Y Ffindir. Caiff hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol eu deddfu drwy gyfreithiau, gaiff eu hasesu ymlaen llaw gan Bwyllgor Cyfraith Gyfansoddiadol y Senedd cyn iddynt gael eu pasio a'u hystyried yn draddodadwy gan y llysoedd. Mae'r Ffindir hefyd wedi mabwysiadu model Tai yn Gyntaf, sy'n batrwm rhyngwladol sy'n canolbwytio ar sicrhau bod gan bobl ddigartref fynediad i dai, ac mae'n seiliedig ar y ddamcaniaeth y gellid mynd i'r afael ag unrhyw faterion eraill ar ôl sicrhau tai. Mae hynny wedi cael ei weithredu yn Y Ffindir ar ffurf rhagleni rhyngwladol, ac mae'r rhagleni hynny wedi bod yn effeithiol o ran lleihau digartrefedd hirdymor.

Cyfeirir hefyd at Yr Alban, sydd â hawl i dai y gellid ei gorfodi'n statudol, ac sy'n cymryd camau tuag at gyflwyno hawl i dai digonol y gellid ei gorfodi yn ei deddfwriaeth, drwy ymgorffori'r Cyfamod yn uniongyrchol. Mae llwyddiant Yr Alban o ran lleihau digartrefedd yn dibynnu ar fuddsoddiad y llywodraeth a chyflenwad tai cymdeithasol. Mae'r achos yn Yr Alban yn amlygu, er mwyn gwireddu hawl cysylltiedig â thai, ei bod yn hanfodol cyfuno hawl y gellir ei gorfodi'n gyfreithiol gydag ymrwymiad gwleidyddol eang i sicrhau bod yr hawl yn cael ei gwireddu o dan amodau cylidebol anodd?.

Gwersi i Gymru

Mae'r dystiolaeth ar gyfer yr adroddiad uchod yn amlygu y gall ymrwymiad gwleidyddol i ddarparu tai o ansawdd drwy lunio polisi (yn arbennig er mwyn annog cyflenwad) helpu i wireddu'n raddol yr hawl i dai digonol. Mae astudiaethau achos rhyngwladol yn darparu gwersi gwerthfawr ar gyfer gweithredu'r hawl i dai digonol yng Nghymru, yn benodol mewn perthynas â: (i) gwireddu'n raddol; (ii) llywodraethiant, a (iii) cyflenwad tai.

- i. *Gwireddu'n raddol.* Mae symud tuag at gyflawni hawl gyffredinol i dai digonol yn nod na ellir ei wireddu ar unwaith o ystyried yr adnoddau sydd ar gael. Mae hynny yn wir yn achos Cymru heddiw, ac roedd yn wir hefyd yn achos yr holl astudiaethau achos ar yr adeg pan fu i'r gwledydd hynny gyflwyno ffurfiau ar hawl i dai digonol. "Gwireddu'n raddol" yw'r syniad y dylai llywodraethau wneud cynnydd parhaus tuag at wireddu hawl ddynol yn llawn, gan gymryd camau pwrpasol yn awr ac yn y dyfodol. Dyma'r llwybr dichonadwy i wledydd sydd yn gyflwyno'r hawl i dai digonol. Mae'r Ffindir yn arwain y ffordd o ran darparu

trywydd ar gyfer gwirededu'n raddol. Ers i'r hawl i dai digonol gael ei chyflwyno yn eu cyfansoddiad 21 mlynedd yn ôl, bu gwelliant parhaus ond graddol gyda chynnydd sylweddol mewn cyflenwad tai, sy'n rhoi'r Ffindir ar y trywydd i roi diwedd ar ddigartrefedd erbyn 2027.

- ii. *Llywodraethu.* Mae mecanweithiau'n rhan allweddol o wireddu'n raddol yr hawl i dai digonol, Ac mae gwersi i'w dysgu o ran llywodraethu gan amrywiol awdurdodaethau: • Yn Y Ffindir, caiff hawliau economaidd, cymdeithasol a diwylliannol eu deddfu drwy gyfreithiau, gaiff eu hasesu ymlaen llaw gan Bwyllgor Cyfraith Gyfansoddiadol y Senedd cyn iddynt gael eu pasio a'u hystyried yn draddodadwy gan y llysoedd. Mae hynny yn cynnwys newidiadau polisi sy'n effeithio ar yr hawl i dai digonol. • Yng Nghanada, ochr yn ochr â chyflwyno'r hawl i dai digonol, cyflwynwyd tri chorff atebolrwydd er mwyn monitro, hyrwyddo a gwarchod yr hawl. Mae'r model yng Nghanada yn unigryw; fod bynnag, mae'n un diweddar ac ni allem ganfod tystiolaeth o'i effeithlonrwydd. • Diffyg mecanweithiau llywodraethu addas sy'n gyfrifol am y lefelau cynnydd is yn Ffrainc a Sbaen. Mae strwythur pan nad yw creu deddfau yn gwanhau'r hawl i dai digonol yn allweddol i sicrhau gwirededu'n raddol.
- iii. *Cyflenwad Tai.* Mae cynyddu cyflenwad tai a gwella digonolrwydd y stoc presennol yn allweddol i wireddu'n raddol. Mae hyn yn ysgogydd allweddol yn y gwahaniaeth rhwng y canlyniadau llwyddiannus iawn yn Y Ffindir dros amser o'i gymharu â gwledydd megis De Affrica, sydd â lefelau tebyg o uchelgais cyfreithiol ynghyd â lefelau is o adnoddau i gynyddu'r stoc o dai digonol, yn bennaf oherwydd bod De Affrica yn wlad sy'n llai datblygedig yn economaidd. Er mwyn gwireddu'r gwelliannau hyn mewn cyflenwad tai a digonolrwydd y stoc presennol, mae angen buddsoddiad newydd. Gallai hynny ddod gan y sector preifat a'r sector cyhoeddus.

Y cyfle i Gymru

Mae'r hawl i dai digonol yn rhan hanfodol o'r Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol. Drwy wireddu'n raddol dros amser, byddai cyflwyno'r hawl hon yng Nghymru yn arwain at gynnydd parhaus tuag at fynd i'r afael ag anghydraddoldeb tai yng Nghymru a rhoi diwedd ar y costau i aelwydydd a gwasanaethau cyhoeddus sy'n deillio o fyw mewn tai annigonol. Er bod y rhan fwyaf o'r gwledydd yn yr astudiaethau achos wedi mynd ymhellach na Chymru ar hyn o bryd o ran uchelgais eu deddfwriaeth, ac wedi cyhoeddi bwriadau i greu mwy o ddeddfau, mae yna wendidau ym mhob un o'r astudiaethau achos. Mae hynny yn rhoi cyfle i Gymru ddefnyddio gwersi a ddysgwyt er mwyn bod yn batrwm rhyngwladol o ran sefydlu a gwireddu'r hawl i dai digonol. Byddai'r Bil Drafft a gynigir gan ymgyrch Cefnogi'r Bil yn creu hawl draddodadwy gryfach nag sydd wedi ei sefydlu yn unrhyw un o'r gwledydd yn yr astudiaethau achos, gyda llywodraethiant clir ar gyfer ysgogi gwireddu'n raddol, yn cynnwys cyflwyno asesiadau o'r effaith ar dai ar gyfer llunio deddfau a pholisiau newydd sydd yn effeithio'n uniongyrchol neu'n anuniongyrchol ar dai (yn cynnwys dyrannu cyllid) ac adroddiad cynnydd rheolaidd i'w cyflwyno i'r Senedd.

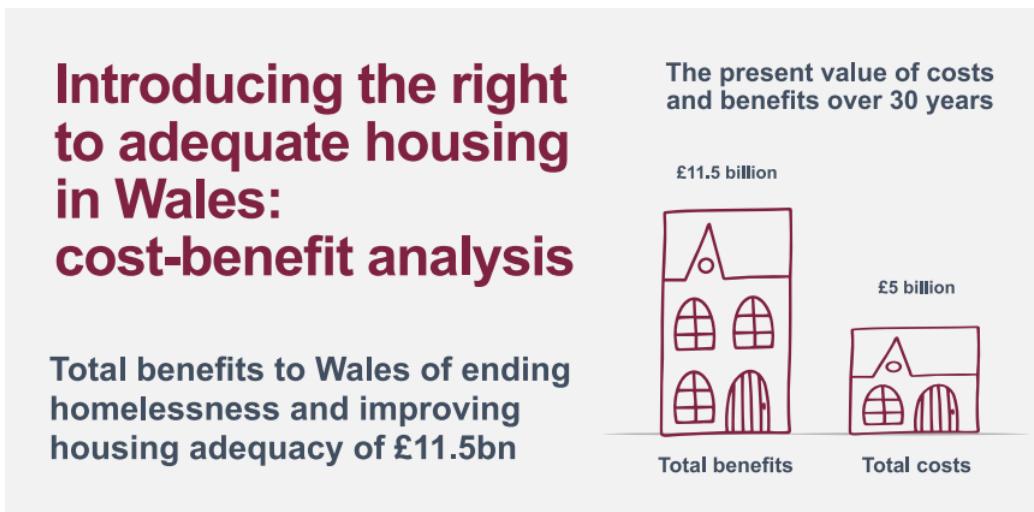
COST A BUDDION

Fe wnaethom gomisiynu Alma Economics i gynnal ymchwil ail gam annibynnol, sef dadansoddiad cost a budd o ganlyniad i gyflwyno hawl i dai digonol yng Nghymru. Fe wnaethom gyhoeddi'r ymchwil ar ôl iddo gael ei gwblhau ym mis Gorffennaf 2022. Mae'r adran

hon o'r ymgynghoriad yn cyfeirio'n bennaf at ganfyddiadau Alma Economics o'i grynodeb gweithredol (ar ddechrau ei adroddiad). Mae mwy o fanylion i'w cael yn ddiweddarach yn yr un adroddiad.

Prif ganfyddiadau

Canfu Alma Economics fuddion i bwrs y wlad o £11.5bn yn erbyn costau cyffredinol o £5bn dros gyfnod o 30 mlynedd. Rhagamcanir y gallai'r buddion hynny ddechrau mynd yn drech na'r costau ar ôl dim ond chwe blynedd.

Am bob £1 gaiff ei gwario ar yr hawl i dai digonol, mae'r papur yn tynnu sylw at y ffaith y ceir £2.30 mewn buddion (ac mae pob un o'r categorïau y cyfeirir atynt isod yn cael eu harchwilio'n fanylach yn yr adroddiad). Byddai hyn yn:

- arbed **£5.5bn** ar wella llesiant;
- arbed **£2bn** o gyllidebau cynghorau lleol;
- arbed **£1bn** i'r GIG; (mae hyn yn debygol o fod yn uwch, ac yn ychwanegol at arbedion fyddai'n deillio o bolisiau tai presennol Llywodraeth Cymru).
- arbed **£1bn** i'r system cyflwyned tro seddol; a
- chynhyrchu **£1bn** o weithgarwch economaidd ychwanegol;

Un o'r prif dybiaethau yw y bydd yr hawl i dai digonol (RTAH) yn cael ei wireddu'n raddol dros gyfnod o 10 mlynedd, sy'n golygu bod polisiau newydd yn cael eu cyflwyno dros 10 mlynedd i gefnogi pobl i gael mynediad i dai digonol. Ond, yn ymarferol, gallai gwireddu RTAH yn raddol gymryd mwy neu lai o amser i'w gyflawni. Mae hynny'n golygu y bydd costau a buddion cyflwyno RTAH yn cael eu gwired du'n arafach neu'n gyflymach, ond ni ddisgwylir i'r gymhareb buddion/costau newid yn sylweddol (ac fe'i haddaswyd ar gyfer chwyddiant).

Er byddai'r RTAH yn cael ei wireddu'n raddol ac yn cael ei gyflawni'n llawn ymhen 10 mlynedd, mae effaith costau a buddion cyflwyno'r RTAH yn ymestyn dros 30 mlynedd. Mae'r model yn amcangyfrif costau yn ogystal a buddion diriaethol ac anniriaethol o'i gymharu â senario 'busnes fel arfer', hynny yw senario pan nad yw'r RTAH yn cael ei gyflwyno o gwbl. Ar y llaw arall, petai Cymru yn ddamcaniaethol ac yn gyfan gwbl ar y llwybr tuag at dai digonol cyffredinol o dan bolisiau presennol, ni fyddai cyflwyno'r RTAH yn cynhyrchu unrhyw

gostau na buddion ychwanegol, ond byddai yn hytrach ond yn atgyfnerthu'r ymrwymiad i wireddu tai digonol i bawb yn y wlad.

Un senario ar gyfer cyflwyno hawl i dai digonol yng Nghymru

Nid yw'r RTAH yn set o'r holl gamau a pholisiau llawn sydd yn ofynnol er mwyn symud tuag at dai digonol cyffredinol, ond yn hytrach mae'n ymrwymiad cyfreithiol lefel uchel i symud i'r cyeiriad hwnnw. Ar gyfer yr adroddiad a gomisiynwyd gennym, mae'r dadansoddiad yn canolbwytio ar *senario benodol* ar gyfer gwireddu'r RTAH yn raddol. Mae'r *llwybr hwn yn cynrychioli un o nifer o lwybrau posibl*, ac fe'i defnyddir i ddangos costau a buddion cyflwyno RTAH yng Nghymru, ym mha ffordd bynnag fyddai'r hawl hon yn cael ei gweithredu. Drwy gydol yr adroddiad, mae'r awduron yn trafod ble gallai tybiaethau penodol sy'n bwydo i'r dadansoddiad gael eu newid heb newid casgliadau'r adroddiad yn sylweddol.

Yn seiliedig ar y dystiolaeth ddiweddaraf, o dan bolisiau presennol, *mae Cymru wedi bod ar llwybr tuag at welliannau sylweddol mewn digonoldeb tai*. Bydd polisiau a gyhoeddwyd, megis polisiau datgarboneiddio a newidiadau posibl i Safon Ansawdd Tai Cymru, yn gwella pa mor addas yw tai ar gyfer byw ynddyn nhw drwy wella cysur thermol cartrefi, lleihau biliau ynni, gwella diogelwch ffisegol adeiladau a lleihau cyffredinrwydd damp. Ond mae yna lawer mwy i'w wneud, yn benodol ar bolisiau cysylltiedig ag agweddau eraill o dai digonol cyffredinol, megis polisiau digartrefedd, a rhai meysydd o ddigonoldeb, megis addasu'r stoc dai ar gyfer poblogaeth sy'n heneiddio a bodloni anghenion penodol. Yn ein model ni, rydym yn tybio y byddir yn mynd i'r afael â'r 'lle i wella' hwn drwy gyflwyno'r RTAH, gan arwain at roi diwedd ar ddigartrefedd ac addasu pob cartref i anghenion y trigolion.

Mae'r senario yr ydym wedi ei datblygu yn cyfeirio at y buddion cyffredinol y bydd y RTAH yn eu creu o ystyried yr holl gostau a'r buddion i "gymdeithas", yn cynnwys y sectorau cyhoeddus a phreifat. Ond, nid yw'n rhagdybio dewisiadau polisi Llywodraeth Cymru ynghylch sut mae gwireddu'r buddion hyn. Byddai'r costau a buddion yr ydym wedi'u hamcangyfrif yn gallu cael eu cymhwys o'n gyffredinol i ystod o senarios ar gyfer sut y gellid gwireddu'r RTAH.

Costau cyflwyno'r hawl i dai digonol yng Nghymru

Mae'r model yn cynnwys costau cysylltiedig ag adeiladu tai, sicrhau llety addas i aelwydydd digartref, megis drwy daliadau blaendal neu daliadau ôl-ddyledion rhent, yn ogystal â rhenti a dalwyd. Mae'r model hefyd yn tybio y bydd pob aelwyd fydd yn gadael digartrefedd yn parhau i dderbyn cymorth tai er mwyn cynnal eu llety. Mae Alma Economics hefyd yn ystyried costau addasu tai ar gyfer anghenion trigolion. Mae'r holl ffigyrâu yn y modelu, yn cynnwys yr holl amcangyfrifon o fuddion a drafodir yn yr is-adran ddilynol, wedi cael eu haddasu ar gyfer chwyddiant ac yn cynrychioli gwerthoedd (real) 2025 cyson. Os bydd chwyddiant yn uwch neu'n is na'r disgwyl, ni fydd hynny yn effeithio ar brisiau real.

Buddion cyflwyno'r hawl i dai digonol yng Nghymru

Mae'r canfyddiadau allweddol yn awgrymu y byddai'r senario penodol a fodelwyd ar gyfer gwireddu'r RTAH yn raddol mewn cyfraith Cymru yn creu buddion economaidd-gymdeithasol fyddai'n *sylweddol fwy na'r costau*. Disgwylir y byddai ysgwyddo costau o £5bn ar gyfer gwireddu'r RTAH yn raddol dros ddeng mlynedd yn cynhyrchu £11.5bn mewn buddion economaidd a cymdeithasol dros gyfnod o 30 mlynedd. Mae'r gwerth presennol net gostyngol (h.y. Cyfanswm buddion gostyngedig llai cyfanswm costau gostyngedig) yn hafal i £6.5 biliwn, ac mae'r Gymhareb Cost a Budd (BCR) yn hafal i 2.3, sy'n golygu y byddai pob £1 o wariant ar ddarparu tai digonol yng Nghymru yn creu tua £2.30 mewn buddion. Mae hynny yn ychwanegol at fuddion sylweddol sydd eisoes wedi'u cynnwys yn y senario busnes

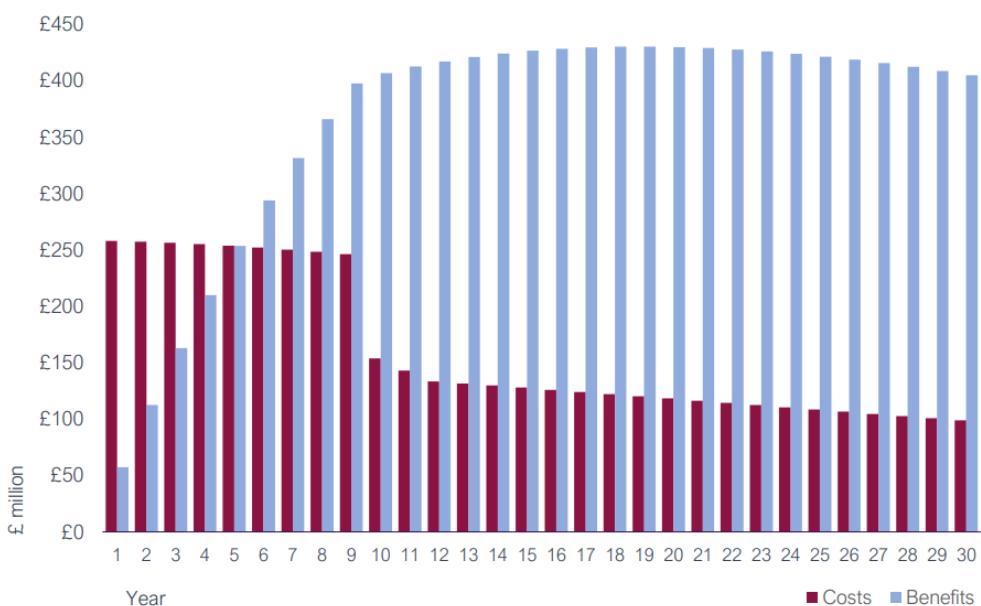
fel arfer o ddim ond dilyn polisiau sydd eisoes wedi'u cyhoeddi. O dan y senario busnes fel arfer, gan dybio y bydd pawb yng Nghymru yn byw mewn tŷ gradd A EPC erbyn 2050, rydym yn amcangyfrif y bydd polisiau dan datgarboneiddio yn creu buddion iechyd a llesiant o dros £30 biliwn. Bydd y buddion o ganlyniad i gyflwyno'r RTAH yn ychwanegol at y buddion a grëir gan bolisiau i daclo'r argyfwng hinsawdd, yn benodol o ran cefnogi a hybu'r agenda datgarboneiddio.

Mae Ffigur 1 isod yn dangos gwerth presennol y costau a buddion a grëir dros gyfnod o 30 mlynedd ar ôl cyflwyno'r RTAH ym Mlwyddyn 1. Mae'r rhan fwyaf o'r costau cysylltiedig ag adeiladu tai ac addasu tai yn cael eu cynhyrchu yn ystod Blwyddyn 1 i Flwyddyn 10. Mae adeiladu tai yn parhau o Flwyddyn 10 i Flwyddyn 30, oherwydd ein bod yn tybio ar ôl Blwyddyn 10 y bydd yna 500 o aelwydydd digartref newydd y flwyddyn fydd yn cael eu cefnogi iadael digartrefedd yn gyflym drwy ddarparu tai newydd eu hadeiladu iddynt (mae hynny yn ychwanegol at y 20,000 o gartrefi y mae Llywodraeth Cymru eisoes wedi ymrwymo iddynt yn ystod tymor y Senedd hon). Mae costau eraill cysylltiedig â darparu cymorth tai i aelwydydd sy'n gadael digartrefedd, rhenti a chostau sicrhau llefy addas, yn parhau tan Flwyddyn 30. Mae'r buddion, yn cynnwys arbedion i'r sector cyhoeddus a phreifat, yn ogystal ag enillion llesiant, yn dechrau cael eu gwreddu o Flwyddyn 1, pryd y bydd cyfran o aelwydydd digartref yn gadael digartrefedd ac y bydd y stoc dai yn dechrau cael eu haddasu yn gyflymach nag o dan bolisiau presennol. Ym Mlwyddyn 6 a thu hwnt, mae'r buddion yn dechrau bod yn drech na'r costau. Mae hynny'n golygu, cyn Blwyddyn 10, sef y flwyddyn y bydd y RTAH yn cael ei wireddu'n llawn, y bydd cyflwyno'r RTAH yn creu mwy o fuddion na chostau. Mae swm gwerth presennol y costau a buddion a nodir yn y ffigur isod yn hafal i £5 biliwn a £11.5 biliwn, yn ôl ei trefn.

Hefyd disgylir i'r senario ar gyfer gwreddu'r RTAH yn raddol yng Nghymru greu rhai buddion ariannol gwrbhwysol. Yn seiliedig ar y canfyddiadau o Gam 1, gall rhoi diwedd ar ddigartrefedd ac addasu tai greu tua £1 biliwn o arbediadau cost i GIG Cymru dros gyfnod o 30 mlynedd o ganlyniad i ddefnyddio llai driniaethau cyffuriau ac alcohol, a llai o angen am wasanaethau iechyd meddwl, yn ogystal â buddion o ganlyniad i ostyngiad mewn damweiniau yn y cartref. Bydd cyflwyno'r RTAH yng Nghymru yn cefnogi cynlluniau presennol tuag at greu Cymru lachach ac yn cyfrannu at roi GIG Cymru ar Iwybr cynaliadwy. Gallai cefnogi aelwydydd digartref i gefnu ar ddiweithdra greu allbwn economaidd ychwanegol o tua £900 miliwn dros 30 mlynedd. Mewn perthynas ag arbedion cost i'r system cyflawnder troseddol, mae'r adroddiad yn amcangyfrif y gellid arbed tua £1.3 biliwn. Hefyd, gall mynediad at dai digonol arwain at lai o droseddu, a thrwy hynny llai o ddioddefwyr troseddau a mwy o ddiogelwch cymunedol (Alma Economics, 2021). O ganlyniad i ddiffyg dystiolaeth feintiol, mae'r astudiaeth hefyd yn trafod yn ansoddol effeithiau cadarnhaol posibl digonoldeb tai ar ddeilliannau addysgol, gan ddefnyddio'r sylfaen dystiolaeth a ddisgrifir yn ein hadroddiad Cam 1.

Mae'r model hefyd yn cynnwys buddion ar gyfer awdurdodau lleol o ganlyniad i lai o ddefnydd o wasanaethau digartrefedd, yr amcangyfrifir sydd tua £2 biliwn. Mae'r adroddiad hefyd yn ystyried gwell llesiant i aelwydydd o ganlyniad iadael digartrefedd i dai diogel, yn ogystal ag o ganlyniad i lai o beryglon mewn tai o ganlyniad i addasiadau i dai (£5.5 biliwn). Mae'r model hefyd yn cynnwys gwerth rhentu tai newydd eu hadeiladu, yr amcangyfrifir ei fod yn tua £1 biliwn.

Figure 1. Present value of costs and benefits of the RTAH over 30 years

O ran iechyd a lles, er enghraift, mae'r adroddiad yn nodi y byddai gwell ansawdd ac addasrwydd cartrefi yn arwain at lai o dderbyniadau i'r ysbty; yn yr un modd, gyda chynnydd graddol yn nifer y cartrefi addas sydd ar gael, byddai llai o ddibyniaeth ar wasanaethau cyngor a gwasanaethau cymorth digartrefedd eraill, gan arwain at arbedion pellach i pwrs y wlad.

Yn eu hadroddiad, mae Alma Economics hefyd yn dangos sut byddai'r ddeddfwriaeth arfaethedig yn cefnogi blaenoriaethau pwysig i Lywodraeth Cymru a phobl Cymru, fel datgarboneiddio'r stoc dai ledled Cymru erbyn 2050 a darparu cartrefi sy'n addas ar gyfer y boblogaeth sy'n heneiddio. Hefyd, byddai hawl i dai digonol yn ysgogi camau i fynd i'r afael ag anghydraddoldebau drwy leihau gorlenwi a chefnogi pobl anabl yn well i gael mynediad at gartrefi sy'n diwallu eu hanghenion.

Y LLWYBR AR GYFER GWEITHREDU

Ym mis Tachwedd 2021, cyhoeddodd Llafur Cymru a Phlaid Cymru [gytundeb cydweithredu](#) tair blynedd ar draws 46 o feisydd polisi cyhoeddus. Mae'r cytundeb yn cynnwys cyfeiriad at hawl i dai digonol:

Eiddo a Rhenti Teg - Cyhoeddi Papur Gwyn fydd yn cynnwys cynigion parthed hawl i dai digonol, y rôl y gallai system o renti teg (rheoli renti) ei chael o ran gwneud i'r farchnad rhentu preifat fod yn fforddiadwy i bobl leol ar incwm lleol, a dulliau newydd o wneud tai yn fforddiadwy.

Roedd partneriaid Cefnogi'r Bil yn [croesawu'r](#) ymrwymiad ar yr adeg y'i cyhoeddwyd, ac ers hynny rydym wedi gweithio'n adeiladol gyda Llywodraeth Cymru a sefydliadau eraill ar baratoi'r tir drwy rannu tystiolaeth ac arbenigedd.

Ym mis Chwefror 2023 disgwyli'r Bapur Gwyrdd gael ei gyhoeddi, ac yna Papur Gwyn yn ddiweddarach. Rydym ym edrych ymlaen at ymgysylltu â Llywodraeth Cymru a phartïon eraill â buddiant ynghylch y ddau bapur.

CASGLIAD

Mae Cymru, fel gweddill y DU yng nghanol un o'r argyfngau tai mwyaf dwys a phellgyrhaeddol yr ydym wedi ei weld yn yr oes fodern: argyfwng sydd yn effeithio'n ddifrifol ar wead ein cymdeithas - o ddigartrefedd a llety dros dro i ansawdd gwael ac amodau tai anaddas.

Felly, fel cymdeithas, faint o flaenoriaeth ydym eisiau ei roi ar dai er mwyn sicrhau mynediad cyffredinol i'r hawl ddynol fwyaf sylfaenol - lle diogel a saff a fforddiadwy y gall pob un ohonom ei alw'n gartref. Yn ein barn ni, wrth wraidd unrhyw ateb i'r argyfwng tai dylai fod ymrwymiad cenedlaethol i'r egwyddor sylfaenol fod gan bob un ohonom ni hawl ddynol, wedi'i seilio ar y gyfraith, i gael mynediad i dai digonol a chynaliadwy. Rydym angen gweledigaeth a fframweithiau cyfreithiol fyddai'n ein helpu i newid paradeim mewn perthynas â sut mae mater tai yn cael ei ddeall - sef ei fod yn rhywbeth canolog i urddas pob person. Yn ein barn ni, dylai ymgorffori'r Hawl i Dai Digonol, fel y nodir yn y Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol, yn neddfwriaeth Cymru fod yn rhan fawr o'r broses honno. Rydym yn credu bod yr adroddiad yn cyflwyno achos darbwylol o blaid ymgorffori'r Hawl i Dai Digonol yng nghyfraith Cymru, a hefyd yn nodi'r trywydd ar gyfer cyrraedd yno. (Amlinellwyd hynny yn glir gan Leilani Farha, cyn Rapporteur Arbennig y CU ar dai digonol pan [siaradodd](#) yng nghynhadledd flynyddol Tai Pawb yn 2021).

Rydyn ni yn credu bod ein hastudiaeth dichonoldeb, sylfaen dystiolaeth a'r dadansoddiad cost a budd yn gwneud achos grymus dros ymgorffori'r Hawl i Dai Digonol, fel y nodir yn y Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol ("**Y Cyfamod**"), yng nghyfraith Cymru. Mae hefyd yn nodi map o'r llwybr ar gyfer cyflawni hyn. Mae hon yn alwad i bob un ohonom ailfeddwyl yn sylfaenol am y gwerth a roddwn ar dai cymdeithasol a phob math o dai, a'r rôl y mae'n rhaid i frics a morter syml ei chwarae fel man cychwyn ar gyfer unrhyw fath o adfywiad cymunedol, economaidd a chymdeithasol.

Mae cyflwyno hawl i dai digonol yng Nghymru yn fwy na dim ond cefnogi polisi tai, mae'n ei ehangu - o'r Ddeddf Rhentu Tai (Cymru) a roddwyd ar waith yn ddiweddar i'r ddeddfwriaeth arfaethedig i roi diwedd ar ddigartrefedd, neu'r agenda datgarboneiddio a'r agenda safonau ôl-osod - gan eu tanategu gyda dull seiliedig ar hawliau.

Rydym yn dadlau bod hawl i dai yn un o'r rhoddion mwyaf y gallwn ei rhoi i genedlaethau'r dyfodol.

Yng ngeiriau'r cyn Gomisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol, Sophie Howe:

"Gall cartrefi fforddiadwy, diogel, cysylltiedig, ynni-efeithlon helpu i gadw pobl yn iach, a byddai hawl i dai mewn cyfraith yn ein helpu i gyrraedd yr amcanion a bennwyd gan ein Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol unigryw, gan atal digartrefedd, gostwng cost cynnal cartref, gweithredu ar yr argyfwng hinsawdd a'n caniatáu i gynllunio'n well ar gyfer gofalu am bobl yn eu henaint."

Mae'r sylfaen dystiolaeth. Yr ydym wedi ei choladu a'i chyhoeddi yn dangos yn glir beth yw pŵer newid cadarnhaol. Yn yr un modd, rydym yn cydnabod bod Cymru eisoes ar lwybr cadarnhaol yn y maes hwn. Ond, rydym yn gwybod bod tai o ansawdd gwael yn effeithio'n negyddol ar ansawdd iechyd unigolion a'u cyfleoedd bywyd, yn ogystal ag amrywiaeth o sgil-efeithiau (costus) eraill ar feysydd polisi cyhoeddus.

Mae'r astudiaethau achos yn dangos bod cyflwyno hawl cyfreithiol i dai digonol mewn deddfwriaeth yn amod angenrheidiol er mwyn sicrhau hawl wedi ei wireddu'n raddol, a hawl y gellir ei orfodi, i dai digonol - rhywbeth nad yw Cymru wedi ei gyflwyno hyd yma. Byddai'r

Bil Drafft yr ydym wedi ei gynnig yn creu hawl gryfach nag a sefydlwyd yn unrhyw un o'r gwledydd yn ar astudiaethau achos, gydag ysgogiad clir ar gyfer gwireddu'r hawl yn gyfan gwbl dros amser. Byddai hynny yn cynnwys cyflwyno asesiadau o'r effaith ar dai, er enghraifft, ac adroddiadau cynnydd rheolaidd gerbron y Senedd.

Yn ein barn ni mae'r ddadl foesol dros hawl i dai digonol wedi ei hennill - ac erbyn hyn, ynghyd â dadansoddiad cost a budd, rydym yn credu y gall model 'buddsoddi i arbed' drawsnewid Cymru'r dyfodol.

Rydym yn cydnabod na all yr hawl i dai digonol ddigwydd dros nos. Yn hytrach, drwy ddefnyddio'r cysyniad o wireddu'n raddol a sail ein Bil Drafft i hysbysu ymrwymiad y Cytundeb Cydweithredu i Bapur Gwyn ar hawl i dai digonol, gallwn siapio 'ffordd Gymreig' unigryw ymlaen; gan sicrhau, gydag amser, y gall pawb yng Nghymru gael yr hawl i gartref da.

Heb os, mae pawb yng Nghymru yn haeddu cartref sy'n ddiogel, sy'n addas ar gyfer eu hanghenion ac y gallant ei fforddio.

Os nad nawr, yna pryd? Ac os nad ni, pwy?

-

GAIR AM Y SEFYDLIADAU PARTNER

Mae **Tai Pawb** yn gweithio i hybu cydraddoldeb a chyflawnder cymdeithasol ym maes tai yng Nghymru. Rydym yn dychmygu Cymru lle mae gan bawb yr hawl i gael cartref da www.taipawb.org

Mae **CIH Cymru** yn cefnogi gweithwyr proffesiynol ym maes tai i greu dyfodol lle mae gan bawb le i'w alw'n gartref. Ni yw'r corff proffesiynol ar gyfer pobl sy'n gweithio ym maes tai, y llais annibynnol dros dai a chartref safonau proffesiynol www.cih.org

Mae **Shelter Cymru** yn bodoli i amddiffyn yr hawl i gartref diogel. Rydym yn helpu miloedd o bobl bob blwyddyn yng Nghymru drwy gynnig cyngor annibynnol am ddim www.sheltercymru.org

The right to adequate housing in Wales: cost-benefit analysis

An independent research report by Alma Economics

Commissioned by Tai Pawb, the Chartered Institute
of Housing Cymru and Shelter Cymru

September 2022

About the authors

Alma Economics combines unparalleled analytical expertise with the ability to communicate complex ideas clearly.

www.almaeconomics.com

About the commissioning organisations

Tai Pawb works to advance equality and social justice in housing in Wales. We imagine a Wales where everyone has the right to a good home.

www.taipawb.org

CIH Cymru supports housing professionals to create a future in which everyone has a place to call home. We're the professional body for people who work in housing, the independent voice for housing and the home of professional standards.

www.cih.org

Shelter Cymru exists to defend the right to a safe home. We help thousands of people each year in Wales by offering free, independent advice.

www.sheltercymru.org.uk

This project was possible thanks to the support of Oak Foundation.

Table of contents

Executive summary	1
The right to adequate housing (RTAH)	1
Cost-benefit analysis of the RTAH in Wales	2
One scenario of introducing the RTAH in Wales	3
Costs of introducing the RTAH in Wales	3
Benefits of introducing the RTAH in Wales.....	3
Benefits arising from non-monetised housing adequacy elements	5
Introduction	7
A scenario for progressive realisation	8
Universal housing.....	9
Adequate housing.....	11
One element of accessibility – housing adaptations.....	11
Habitability	12
Legal security of tenure	13
Affordability.....	13
Location.....	14
Availability of services, materials, facilities and infrastructure	14
Cultural adequacy.....	15
Results.....	16
Impact of introducing the RTAH in Wales	16
Health and social care	18
Economic output	18
Crime and justice system	19
Education	19
Conclusion	20
References	21
Appendix	23
Cost-benefit analysis approach.....	23
A pathway to progressive realisation	23
Universal housing	23
Housing adaptations.....	25
Benefits under current policies affecting housing adequacy	26

Executive summary

The right to adequate housing (RTAH)

The right to adequate housing (RTAH) is a fundamental human right derived from the right to an adequate standard of living, as defined in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. This human right is incorporated in legislation in countries such as South Africa and Canada and in the constitutions of others, such as Finland. Currently, Scotland is in the process of implementing the right to adequate housing. In November 2021, the Co-operation Agreement between the Welsh Government and Plaid Cymru committed the Welsh Government to publishing a White Paper on proposals for introducing the RTAH in Wales.¹

The RTAH in Wales modelled in this report would incorporate the following obligations, which accompany all human rights: (i) respect: refraining from policies or legislation which might burden access to the right; (ii) protect: preventing third parties from violating the right; (iii) fulfil: ensuring the right is upheld through strategies and plans that aim to improve housing conditions or access to housing; (iv) progressive realisation: the government taking actions to uphold the right and assessing the extent to which the government has complied with its obligation; (v) non-discrimination: prohibiting discrimination on race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status; (vi) minimum core: the basic level of the right which should be secured to protect people's dignity. Focusing on progressive realisation, this element of the RTAH is key to recognising that universal adequate housing can only be achieved gradually over time. Introducing the RTAH commits the government to continued policy effort and progress toward the full realisation of the human right over time, taking deliberate steps both immediately and in the future.

The key components of the RTAH are:

- (i) legal security of tenure: ensuring legal protection against arbitrary eviction, harassment and other threats;
- (ii) availability of services, materials, facilities and infrastructure: facilities necessary for health, security, comfort and nutrition (e.g., access to safe drinking water, energy for cooking, heating and lighting);
- (iii) affordability: the housing costs are at such a level that does not compromise a household's ability to attain other basic life needs;
- (iv) habitability: guaranteeing adequate space and protection from cold, damp, heat, rain, wind or other threats to health, structural hazards and disease;
- (v) accessibility: considering the needs of disadvantaged groups;
- (vi) location: easy access to services (employment, healthcare, schools, childcare centres and other social facilities);
- (vii) cultural adequacy: enabling expression of cultural identity.²

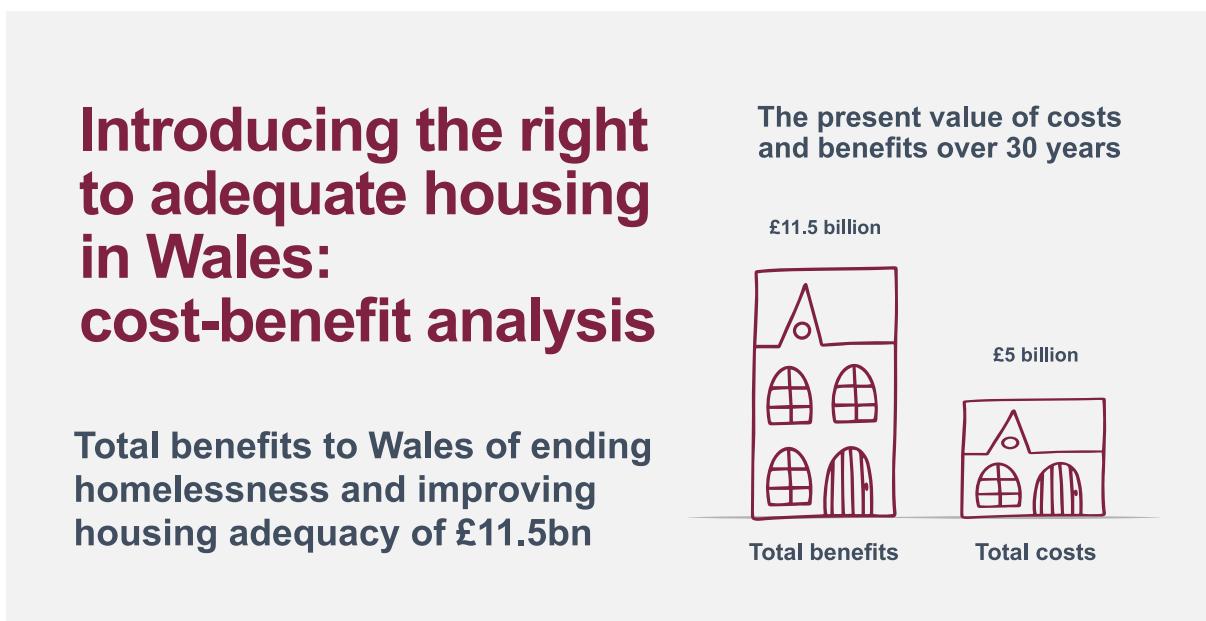
¹ The Co-operation Agreement, Welsh Government, 2021. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2021-11/cooperation-agreement-2021.pdf>

² Hoffman, 2019. "The Right To Adequate Housing In Wales: Feasibility Report". Tai Pawb, CIH Cymru, Shelter Cymru. Available at: <https://sheltercymru.org.uk/wp-content/uploads/2019/07/RightToHousing-Full-ENG.pdf>

Cost-benefit analysis of the RTAH in Wales

Alma Economics was commissioned by Tai Pawb, the Chartered Institute of Housing (CIH) Cymru and Shelter Cymru as part of the Back the Bill campaign to explore the costs and benefits of progressively introducing the RTAH in Wales. This research is the second part of a two-phased project and builds on the findings from the first phase that focused on (i) evidence on the impact of safe, secure, affordable and adequate housing on key outcomes such as health, wellbeing, productivity and crime, and (ii) case studies of introducing similar rights to housing and policies in other countries, including cases in Finland, New Zealand, Scotland, Canada, France, Spain and South Africa.³ The findings in the Phase 1 report concluded that, whilst most of the case study countries have already gone further than Wales in terms of their passed legislation and future law-making ambitions, there were areas for improvement in all the case studies. This provides an opportunity for Wales to use lessons learnt to become an international exemplar in establishing and realising the RTAH.

In this study, building on the available evidence and discussions with sector experts, we developed a cost-benefit analysis (CBA)⁴ framework that links the costs of introducing the RTAH in Wales to the socio-economic benefits flowing from this intervention. Our approach is based on standard practice outlined in HM Treasury guidance on policy appraisal, which is the relevant CBA guidance followed by the Welsh Government.⁵

One of our main assumptions is that the RTAH is progressively realised over a 10-year period, meaning that new policies are introduced over 10 years to support people to access adequate housing. However, in practice, the progressive realisation of the RTAH might take more or less time to achieve.

³ Alma Economics, 2021. "The right to adequate housing in Wales: the evidence base". Tai Pawb, CIH Cymru, Shelter Cymru. Available at: <https://sheltercymru.org.uk/wp-content/uploads/2022/01/Alma-Economics-Back-the-Bill-Phase-1-Full-Report.pdf>

⁴ Also known as "impact assessment" or "regulatory impact assessment".

⁵ HM Treasury. "The Green Book – Central Government Guidance on Appraisal and Evaluation". Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/938046/The_Green_Book_2020.pdf

This means that the costs and benefits of introducing the RTAH will materialise at a slower or faster rate, but the ratio of benefits to costs would not be expected to change substantially.

Although the RTAH is progressively realised over and fully implemented in 10 years, the impact of the costs and benefits of introducing the RTAH stretch over 30 years. Our model estimates costs as well as tangible and intangible benefits compared to a ‘business as usual’ scenario, that is, a scenario in which the RTAH is never introduced. On the other hand, if Wales was hypothetically and fully on the path toward universal adequate housing under current policies, introducing the RTAH would not generate any additional costs or benefits, instead it would only reinforce the commitment to achieving adequate housing for everyone in the country.

One scenario of introducing the RTAH in Wales

The RTAH is not a set of all the fully specified actions and policies required to move toward universal adequate housing, but is instead a high-level legal commitment to moving in this direction. As a tool, however, cost-benefit analysis requires more detail on the specific path that is taken. For this report, the analysis focuses on a specific scenario for progressive realisation of the RTAH. This path represents one out of many potential paths and is used to demonstrate the costs and benefits of introducing the RTAH in Wales, however this right is to be implemented. Throughout the report we discuss where specific assumptions feeding into the analysis could be changed without materially changing the conclusions of the report.

Based on latest evidence, under current policies, Wales has been on a path toward achieving significant improvements in housing adequacy. Announced policies, such as decarbonisation policies and potential changes in Welsh Housing Quality Standards, will improve habitability by improving thermal comfort of properties, reducing energy bills, increasing the physical security of buildings and reducing the prevalence of damp. However, there is still more to do, particularly on policies relating to other aspects of universal adequate housing, such as homelessness policies, and some areas of adequacy, such as adapting the housing stock for an ageing population and meeting specific needs. In our model, we assume that this ‘room for improvement’ will be addressed by introducing the RTAH, resulting in ending homelessness and adapting every house to residents’ needs.

The scenario we developed points to the overall benefits that the RTAH will bring considering all costs and benefits to “society”, including both the public and private sectors. However, it does not pre-empt the Welsh Government’s policy choices on how to achieve these benefits. The costs and benefits we estimated would broadly generalise to apply to a range of scenarios for how the RTAH might be realised.

Costs of introducing the RTAH in Wales

Our model includes costs relating to homebuilding, securing suitable accommodation for homeless households, such as through deposit payments or rent arrears payments, as well as rents paid. We also assume that all households exiting homelessness will continue receiving housing support to maintain their accommodation. We also take into account the costs of adapting houses to residents’ needs. All figures in our modelling, including all estimates of benefits which are discussed in the following sub-section, were inflation-adjusted and represent constant 2025 (real) values. If inflation is higher or lower than expected, real prices remain unaffected.

Benefits of introducing the RTAH in Wales

Our key findings suggest that the specific scenario modelled for progressive realisation of the RTAH in Welsh law would generate socio-economic benefits that significantly outweigh the costs. Incurring costs of £5 billion for the RTAH to be progressively realised over ten years is expected to generate £11.5

billion in economic and social benefits over a 30-year period. The discounted net present value (i.e., discounted total benefits minus discounted total costs) is equal to £6.5 billion, and the Benefit-Cost Ratio (BCR) is equal to 2.3, meaning that each £1 of spending to provide adequate housing in Wales would generate around £2.30 in benefits. This is additional to significant benefits already included in the business-as-usual scenario of only pursuing policies that have already been announced. Under the business-as-usual scenario, assuming that all people in Wales will live in a house of EPC rating A by 2050, we estimate that decarbonisation policies will generate health and wellbeing benefits of over £30 billion.⁶ The benefits of the introduction of the RTAH will be additional to the benefits generated by decarbonisation policies.

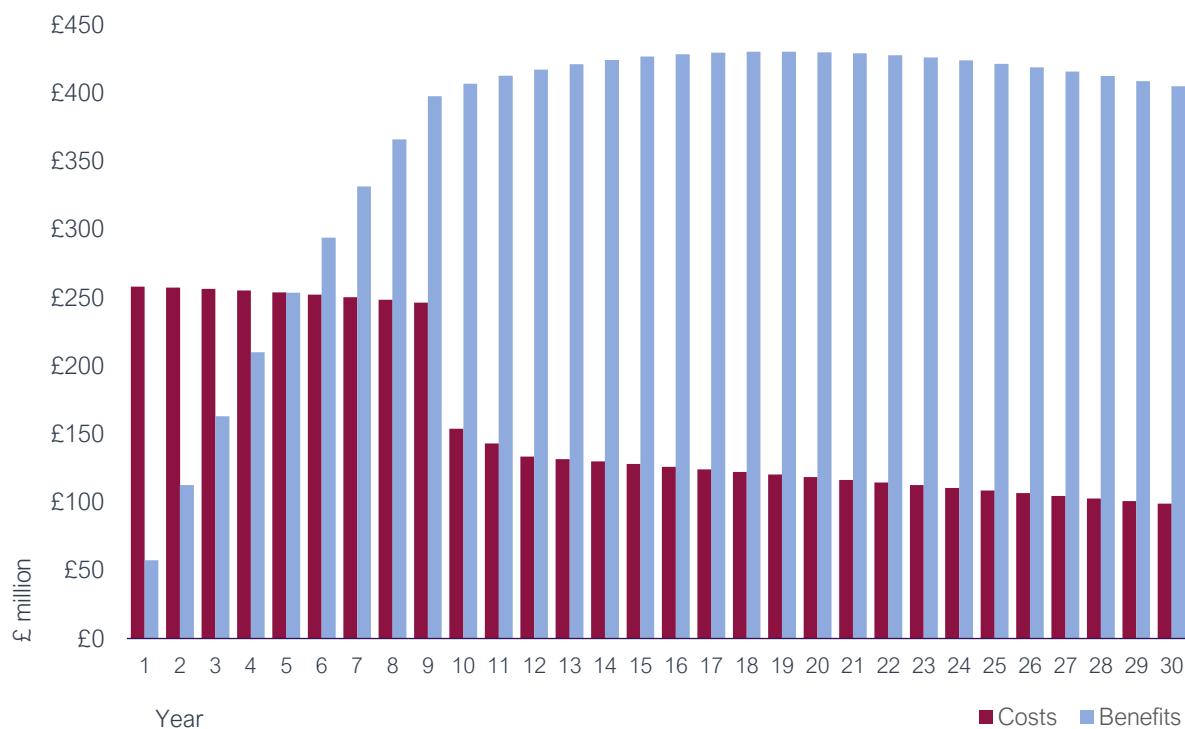
Figure 1 below shows the present value of costs and benefits generated over a 30-year period following the introduction of the RTAH in Year 1. Most costs relating to homebuilding and housing adaptations are generated over Year 1 to Year 10. Homebuilding continues from Year 10 until Year 30, as we assume that after Year 10 there are 500 newly homeless households per year which are supported to rapidly exit homelessness by being provided with newly built houses. Other costs relating to the provision of housing support to households exiting homelessness, rents and costs of securing suitable accommodation continue until Year 30. Benefits, including savings to the public and private sector as well as wellbeing gains, start materialising from Year 1, during which a proportion of homeless households exit homelessness and housing stock begins to be adapted at a faster rate than under current policies. In year 6 and beyond, benefits start outweighing the costs. This means that before Year 10, the year in which the RTAH will be fully realised, the introduction of the RTAH will generate more benefits than costs. The sum of the present value of costs and benefits depicted in the figure below is equal to £5 billion and £11.5 billion, respectively.

The scenario for progressive realisation of the RTAH in Wales is also expected to generate some offsetting fiscal benefits. Based on findings from Phase 1, ending homelessness and making housing adaptations can generate around £1 billion in cost savings for NHS Wales over a 30-year period due to reduced use of drug and alcohol treatment and reduced need for mental health services, as well as benefits due to a reduction in accidents in the home (Alma Economics, 2021, 2019; Garrett and Roys, 2017; PWC, 2018). The introduction of the RTAH in Wales will support current plans toward a Healthier Wales⁷ and contribute to putting NHS Wales onto a sustainable path. Supporting homeless households to move out of unemployment could generate additional economic output of around £900 million over 30 years (PWC, 2018). Regarding cost savings to the criminal justice system, we estimate that around £1.3 billion could be saved (Alma Economics, 2021, 2019; PWC, 2018). Additionally, access to adequate housing can lead to reduced crime, thus fewer victims of crime and enhanced community safety (Alma Economics, 2021). Due to a lack of quantitative evidence, we also qualitatively discuss the expected positive impacts of housing adequacy on educational outcomes, using the evidence base described in our Phase 1 report (Alma Economics, 2021).

Our model also includes benefits for local authorities due to reduced use of homelessness services, which are estimated to be around £2 billion. We also consider the improved wellbeing of households due to moving from homelessness into secure housing as well as due to reduced housing hazards as a result of housing adaptations (£5.5 billion). The model also includes the rental value of newly built houses, which is estimated to be around £1 billion.

⁶ Note: this excludes any climate change benefits from reduced CO₂ emissions.

⁷ Welsh Government. "A Healthier Wales: Our Plan for Health and Social Care". Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2021-09/a-healthier-wales-our-plan-for-health-and-social-care.pdf>

Figure 1. Present value of costs and benefits of the RTAH over 30 years

Benefits arising from non-monetised housing adequacy elements

Lastly, there are aspects of improving housing adequacy that were challenging to quantify, but should be considered on a qualitative basis.⁸ For example, living in accommodation without the fear of being evicted could generate feelings of security, improved housing conditions⁹ and, consequently, enhanced physical and mental health (Alma Economics, 2021). Increasing housing supply further than we have modelled could also increase affordability, acting as a counterforce to the upward trend in the cost of buying and renting a home in Wales, which pre-dates the current cost-of-living crisis. As discussed in the Phase 1 report by Alma Economics (2021), affordability can result in improved nutrition and healthcare, housing stability, which can further result in reducing stress and increasing self-esteem, life satisfaction and sense of security. Additionally, some Black, Asian and Minority Ethnic people who are disproportionately more likely to live in overcrowded houses, rent privately and experience worse housing conditions, will benefit from having access to affordable accommodation (Alma Economics, 2021; Welsh Government, 2021b).

Location of properties is another element of adequacy, that is, the right type of houses being in the right places, such that residents have easy access to support networks, amenities (e.g., transport) and services (e.g., employment, healthcare), while also being away from polluted or dangerous areas. To satisfy this element of adequacy, policies promoting the re-development of deprived neighbourhoods

⁸ This is standard practice suggested in HM Treasury. “The Green Book – Central Government Guidance on Appraisal and Evaluation”. Available at:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/938046/The_Green_Book_2020.pdf

⁹ Shelter Cymru. “Policy briefing: Improving the stability of privately rented homes”. Available at: <https://sheltercymru.org.uk/wp-content/uploads/2018/02/End-s21-policy-briefing-Nov-17-FINAL-1.pdf>

could be introduced. Disadvantaged groups, such as Gypsy, Roma and Traveller communities, will also benefit highly from having access to right locations. For example, many Gypsy, Roma and Traveller communities often live in unsuitable locations, away from facilities or close to industrial properties (Price, 2021). When left with no choice, they encamp on public or sometimes private land, making them vulnerable to prosecution and involvement with the criminal justice system.¹⁰ Another element of housing adequacy is the availability of services, materials, facilities and infrastructure. Introducing the RTAH in Wales will give everyone the right to access natural and common resources, safe drinking water, energy for cooking, heating and lighting, sanitation, washing facilities and food, which will help improve health, security, comfort and nutrition in Wales.¹¹

Additionally, ‘cultural adequacy’, that is, houses being constructed in such a way that allows people to live according to their cultural identity and diversity, is expected to lower existing inequalities for some population groups in accessing adequate housing. In particular, these population groups include refugees, migrants and asylum seekers who face higher risks of homelessness and difficulties in accessing adequate housing due to discrimination, inequality or structural factors (Alma Economics, 2021; Tai Pawb, 2019; Welsh Government, 2021b). Other populations who would benefit due to introducing ‘cultural adequacy’ are Roma, Gypsies and Traveller Communities as these groups face difficulties in accessing adequate and culturally appropriate accommodation (UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights).¹²

---

¹⁰ TGP Cymru, 2022. Letter to the Chair of the Local Government and Housing Committee. Available at: <https://business.senedd.wales/documents/s125182/Paper%201.pdf>

¹¹ OHCHR. “Fact Sheet No.21, The Human Right to Adequate Housing”. Available at: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/FactSheet21en.pdf>

¹² Committee on Economic, Social and Cultural Rights. “Concluding observations on the sixth periodic report of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland”. Available at: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW3XRinAE8KCBFoqOHNz%2FvuCC%2BTxEKAI18bzE0UtfQhJkxxOSGuoMUxHGypYLjNFkwxnMR6GmqqgLJF8BzscMe9zpGfTXBkZ4pEaigi44xqiL>

Introduction

Introducing the Right to Adequate Housing (RTAH) in Wales sets the overall course for a policymaking direction toward achieving universal adequate housing. However, the introduction of the RTAH does not specify the policies and actions that should be taken by the public and private sector to achieve that goal. Therefore, there are unlimited paths that could be followed to move toward universal adequate housing.

In the current study, we focus on one scenario introducing the RTAH to enable a cost-benefit analysis to be performed. Our model estimates costs and benefits that the RTAH will bring without pre-empting the actions and policy choices on how to achieve universal adequate housing. The results of our analysis could be generalised to apply to a range of scenarios on how the RTAH would be introduced.

Following the findings from our Phase 1 research study which explored the evidence base on the RTAH, this study builds on this evidence and discusses the costs and benefits of the progressive realisation of the RTAH in Wales, suggesting continual progress toward the full realisation of the human right. As part of this exercise, we carried out interviews with sector experts to get a better understanding of the expected outcomes of current policies, assuming that the RTAH is not introduced. Cost-benefit analysis was used to identify the socio-economic costs and benefits of an illustrative RTAH scenario. Given that there are numerous pathways through which the RTAH could be realised, and considering that suggestions for an optimal policy mix to achieve universal adequate housing in Wales are out of scope for this current study, our focus is to shed light on the likely magnitudes of costs and benefits as well as on the evidence base around this.

This report summarises our approach to exploring the costs and benefits of one potential pathway toward achieving universal adequate housing. It includes the following chapters: (1) a scenario for progressive realisation, discussing our approach to developing a scenario under which the RTAH would be introduced in Wales, as well as the resulting policy changes implemented, and (2) results, discussing the costs and benefits under the scenario a progressive realisation of universal adequate housing in Wales.

A scenario for progressive realisation

- Based on the evidence in our Phase 1 research study, we developed a cost-benefit analysis (CBA) framework to estimate the socio-economic costs and benefits of the progressive realisation of the RTAH in Wales, suggesting continual progress toward the full realisation of the human right.
- Following standard practice outlined in HM Treasury guidance on policy appraisal, we quantified costs and benefits from the introduction of the RTAH compared to a 'business as usual' scenario in which it is assumed that the RTAH is not introduced in Welsh law. Under the 'business as usual scenario', we also assume that current policies will achieve significant improvements in habitability of the Welsh housing stock.
- Under our scenario, we assume that the current homelessness and housing adequacy (part of accessibility) policies are on a good path, but still have room for improvement. We assume that the RTAH will support these policies and will result in ending homelessness and contributing to significant improvements in housing accessibility. Our model quantifies these two elements that support housing adequacy.
- Other aspects of improving housing adequacy, such as legal security of tenure, affordability, location, availability of services, materials, facilities and infrastructure as well as cultural adequacy, were challenging to quantify but are considered on a qualitative basis. These housing adequacy elements will bring numerous benefits, and particularly, support the efforts to address existing inequalities for some population groups (e.g., Gypsy, Roma and Traveller communities, Black, Asian and Minority Ethnic people, refugees, migrants, asylum seekers) in accessing adequate housing.
- Our model estimates costs and benefits that the RTAH will bring without pre-empting the actions and policy choices regarding how to achieve universal adequate housing.

This chapter discusses a scenario under which the RTAH can be progressively realised in Wales. That said, it illustrates the costs and benefits of gradually realising this fundamental human right, assuming that the government would be taking steps both immediately and in the future. Based on Phase 1 evidence, helpful discussions with policymakers and an illustrative scenario, we discuss potential policy changes that could flow from the introduction of the RTAH into Welsh law, as well as the resulting costs and benefits building on policies already announced in Wales. We assume that decarbonisation policies and changes in the Welsh Housing Quality Standard (WHQS) are successfully introduced, but there is a need for policy to further address homelessness and improve on the adequacy of housing stock.

Based on our evidence review and discussions with a number of key stakeholders in the Welsh Government, we developed a scenario outlining the progressive realisation of the RTAH in Wales. We assume that the RTAH is introduced in Wales in Year 1 (2025 for illustrative purposes), and we explore the costs and benefits until Year 30 (2055). We also assume that the RTAH is progressively realised over a 10-year period, meaning that new policies are introduced over the years to support people to access adequate housing. After Year 10, everyone in Wales should have access to adequate accommodation. Our scenario aims to identify the benefits that the RTAH will bring to Welsh society, without identifying the pathway through which this impact will be achieved.

Our approach is based on standard practice outlined in HM Treasury guidance on policy appraisal, which is the relevant CBA guidance followed by the Welsh Government. Our team developed a CBA framework that links the costs of the progressive realisation of the RTAH in Wales to the socio-economic benefits flowing from the right's introduction into Welsh law. A core feature of the CBA methodology is that costs and benefits from introducing the RTAH in Wales are identified compared to a counterfactual or 'business as usual' scenario – that being a situation where the RTAH is not introduced, but where other announced policies go ahead as planned. The counterfactual is necessary to understanding the costs and benefits of the RTAH in Wales, otherwise the analysis could overstate the net benefits of the introduction of the right by claiming improved outcomes that would have happened anyway as a result of policies already in place (e.g., decarbonisation policies, rapid rehousing, housing adaptation policies). Hypothetically, if Wales was already fully on a path toward reaching universal adequate housing, introducing the RTAH in Welsh law would not generate any additional costs and benefits. Instead, it would act to reinforce other policies already announced.

Our model is based on the assumption that policies already announced, such as decarbonisation policies and changes to WHQS, are successfully implemented and will achieve significant improvements in the habitability of the Welsh housing stock – although there is more to do as they will not end all habitability-related problems. Under our scenario, we also assume that the current homelessness and housing adaptation related policies are continuing on a good course, but still have room for improvement. We assume that the RTAH will support these policies, result in ending homelessness and contribute to vast improvements in housing accessibility.

Thus, in our model, we quantify (i) the provision of universal housing to everyone in Wales, focusing on ending homelessness, and (ii) improvements to housing accessibility, another element of housing adequacy in Wales, focusing on housing adaptations in detail. Our model quantifies these elements which generate net benefits, providing an indication of the level of benefits that further improvement in housing adequacy could generate. We also assume that the current decarbonisation policies will achieve improvements in habitability of the Welsh housing stock. Furthermore, we qualitatively discuss the benefits of achieving those other elements of housing adequacy, including the legal security of tenure, affordability, location, availability of services, materials, facilities and infrastructure services, and cultural adequacy qualitatively.

Universal housing

Policies already announced, such as the latest "Ending Homelessness in Wales: A high level action plan 2021-2026", focus on homelessness prevention and rapid rehousing (Welsh Government, 2021b), putting Wales on a path to lower homelessness but without ending homelessness in Wales. However, introducing the RTAH would put Wales on a trajectory to end all forms of homelessness.

Based on current data on homelessness¹³ and projections of homelessness over the following years (Bramley, 2021), we estimate the number of homeless households in Wales in 2025 to be around 10,000 households. To estimate the number of homeless households, Bramley (2021) considered different policy options, including Covid-19 emergency measures, potential increases in 'Housing First' policies, and more rapid rehousing policies (assuming that this also covers the additional 20,000 social low-carbon social homes for rent), as well as options for increasing social housing supply.

---

¹³ StatsWales, 2020-21. "Households for which assistance has been provided by outcome and household type".

Available at:

<https://statswales.gov.wales/Catalogue/Housing/Homelessness/householdsforwhichassistancehasbeenprovided-by-outcome-householdtype>

The introduction of the RTAH will drive additional policies and actions toward providing adequate housing to all 10,000 homeless households, including rough sleepers, sofa surfers and households in temporary accommodation (including shelters and refuges). If the number of homeless households is higher than what we assume in this scenario, then the total costs and total benefits of this policy will both increase. Although this will leave the Benefit-Cost Ratio (BCR) largely unchanged, a higher number of households exiting homelessness would potentially increase costs for the public sector.

There could be different scenarios for supporting and providing accommodation to end homelessness. For example, it could be the case that homeless households would be (re-)housed in existing or new social or private homes. Another scenario could assume that a number of second homes would be released and provided for tenure. In our case study, we follow a scenario under which we assume that one adequate home is provided to each homeless household over a 10-year period, meaning that homelessness in Wales would be ended after Year 10. During the 10-year period, we assume that 10% of the total houses required to accommodate all homeless households would be built every year. We also assume that 500 households would become homeless every year after Year 10, but that they would exit homelessness the same year as new social houses would be built and provided to them.

Furthermore, current Welsh Government plans involve building 20,000 new low-carbon social homes for rent by 2026. Our model assumes that an additional 20,000 new social houses will be built over the 30-year period, over and above the Welsh Government's original commitment. We followed this approach as it will not be restrictive in terms of forming final outputs and conclusions for the following reasons. First, the key outcome of the right to adequate housing, that is, ending homelessness, can be achieved whether additional houses are provided directly to homeless households or indirectly by freeing up other housing stock by re-housing households at risk of homelessness. Second, the cost of new homebuilding is a cost for society irrespective of whether it is covered by the public or private sector. For example, another scenario could be based on the assumption of increased private sector homebuilding accompanied by policies enabling the provision of those new houses to homeless households, such as the Leasing Scheme Wales.¹⁴ There are some differences between LHA rents and social rents, so costs and benefits would be affected to some extent by using private sector solutions rather than social housing. However, the net impact on total benefits is zero because the cost of benefit claims is offset by the benefit received by landlords in the scenario we produced.

Additionally, we assume that the 20,000 additional homes in our model will be built over a 30-year period at a much slower pace than the current Welsh Government's target (20,000 new low-carbon social homes built by 2026). Suppose the level of home-building turns out to be higher¹⁵ or lower in practice in that 30-year period. Then it is likely that the ratio of benefits to costs would be similar, so the exact extent of additional homebuilding is not crucial to establishing whether net benefits are positive or negative. We acknowledge that there might be a need for more social houses to be built faster to prevent homelessness, but the absolute number of new houses will not largely affect the ratio of benefits to costs.

We also consider other costs related to securing suitable accommodation for homeless households, such as deposit payments or rent arrears payments, as well as rents of social houses. We assume that all households exiting homelessness will receive housing support to maintain their accommodation.

---

¹⁴ Welsh Government. "Leasing Scheme Wales: guidance". Available at: <https://gov.wales/leasing-scheme-wales-guidance>

¹⁵ The level of homebuilding might be higher due to Housing Waiting Lists and hidden homelessness. This has not been included in the modelling exercise.

Based on Phase 1 evidence, provision of adequate accommodation to homeless households will generate a range of socio-economic benefits, including benefits for local authorities due to reduced use of homelessness services. Additionally, the reduced use of services, including mental health services, drug and alcohol dependence treatment, as well as involvement with the criminal justice system, will also generate cost savings for the public purse (Alma Economics, 2021, 2019; PWC, 2018). Other benefits expected to be generated from the provision of universal housing include increased economic output resulting from moving into employment (PWC, 2018). In particular, homelessness is a barrier to working, so supporting people to exit homelessness will help them move into the labour market and increase their earnings. Additionally, we also consider the improved wellbeing of households due to moving from homelessness into secure housing (PWC, 2018). The model also includes the rental value of newly built houses. In practice, there will also be increased economic activity associated with higher levels of homebuilding. However, we do not include any such multiplier effects in our model as it is standard practice not to include them under HM Treasury guidance on policy appraisal and evaluation.¹⁶

Adequate housing

Our modelling approach to adequate housing is developed similarly to universal housing. In our scenario, we assume that announced policies such as decarbonisation policies and potential changes in WHQS¹⁷ will significantly improve habitability. Announced decarbonisation policies set a target for raising the existing Welsh housing stock to an EPC rating A by 2050, beginning by bringing 300,000 social and private houses in fuel poverty to an EPC rating A by 2030.¹⁸

These policies, despite primarily aiming to achieve decarbonisation goals, will also raise habitability levels, including by increasing thermal comfort, affordability (by reducing energy bills), and physical security of properties. There have also been proposals by the Welsh Government to change energy efficiency standards in WHQS to further target improvements in social housing quality as well as to meet its net-zero carbon targets by 2050 (UK Collaborative Centre for Housing Evidence, 2021). We assume that the RTAH would support these policies, which will play a key role in increasing habitability in Welsh housing stock. The RTAH would reinforce the commitment to achieving the targets set by the announced policies. In our case study, we assume that the additional effort required to improve habitability would be materially lower than in the absence of these policies announced already.

One element of accessibility – housing adaptations

Policies such as the 2001 National Housing Strategy (National Assembly for Wales, 2001) and the Housing Adaptations Service Standards (Welsh Government, 2019) are committed to ensuring that all disabled and older people have access to specialist housing advice and that they can receive housing adaptations. Approximately 32,000 people in Wales are assisted every year by receiving adaptations

¹⁶ Based on the Green Book, “[...] changes to Gross Domestic Product (GDP), or Gross Value Added (GVA) or the use of Keynesian type multipliers arising from different options cannot provide useful information for choosing between options within a scheme and are therefore not part of the Green Book appraisal process.” HM Treasury Green Book is available at:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1063330/Green_Book_2022.pdf

¹⁷ Welsh Government, 2019. “Welsh housing quality standard”. Available at: <https://gov.wales/welsh-housing-quality-standard>

¹⁸ Information available at: <https://www.insidehousing.co.uk/comment/comment/to-achieve-our-carbon-targets-we-need-a-more-sophisticated-approach-69354>

from around 70 organisations. However, our assessment is that current policies are unlikely to meet rising demand for housing adaptations and this is an aspect of housing adequacy modelled in detail. Disabled and older people might require housing adaptations to meet their specific needs such that they can live in their own homes independently. According to a 2021 report by the Welsh Government, most housing adaptations are carried out for people aged 75 and over (66%), while 17% are for people aged 65-74 years old (Lock et al., 2021). As the population continues to age, there will be an increase in the number of people who will experience mobility problems and difficulties in carrying out daily tasks (Auditor General for Wales, 2018). Thus, we can assume that there will be an increase in the demand for housing adaptations over the coming years. The demand for housing adaptations is expected to increase by over 50% between 2015 and 2035 (Auditor General for Wales, 2018).

Due to limited evidence on the number of households needing but not receiving housing adaptation(s) in Wales, we made assumptions informed by evidence from England. Although a smaller proportion of younger people also require housing adaptations, we focused on older people due to limited data. According to a 2017 report by the Centre for Ageing Better (CAB), 7% of all households with an adult aged 65 or over live in a house that requires adaptations (Garrett and Roys, 2017). To the extent, if the number of households requiring adaptions to their house is higher or lower, total costs and total benefits would change, however, the ratio of benefits to costs would unlikely change materially.

Based on population projections by Stats Wales,¹⁹ we expect that around 700,000 will be 65 years and older in Wales by 2025, and assume that 7% of them – or 50,000 people – will need housing adaptations per year. In our model, we estimated the cost of housing adaptations relating to hazards, including falls on stairs, falls on the level, falls between levels, and fire and hot surfaces.

Adapting home environments to meet specific needs of older or disabled people, allowing them to remain in their own homes rather than moving to hospitals or care homes, can profoundly improve their lives (Zhou et al., 2019). Modifications can enable individuals to have a higher quality of life, with improved health outcomes and a greater sense of wellbeing (Heywood, 2004). The positive effects of home adaptations on people's lives are reflected in the Auditor General for Wales (2018) report, finding that three-quarters of people receiving a housing adaptation reported a positive experience.

Beyond supporting independent living for disabled and older people, the delivery of home modifications reduces demand for Health and Social Care services. The timely provision of housing adaptations can result in considerable cost savings. They help reduce the probability of long hospital stays or the need for more intensive housing options, such as care homes. Care and Repair Cymru,²⁰ which delivers minor adaptations up to £350, estimated that for every £1 spent on its Rapid Response Adaptations programme, £7.50 is saved in health and social care budgets.

Habitability

As aforementioned, our scenario assumes that existing policies, including decarbonisation policies and potential changes in WHQS, will improve the thermal comfort of properties, energy bills costs, the physical security of buildings and the prevalence of damp. We assume that habitability is part of the counterfactual, or 'business as usual', scenario. The introduction of the RTAH in Wales will act to reinforce these policies already aiming to help achieve this element of housing adequacy.

¹⁹ Stats Wales, 2020. "Population projections by year and age". Available at: <https://statswales.gov.wales/Catalogue/Population-and-Migration/Population/Projections/National/2020-based/2020basedpopulationprojections-by-year-age>

²⁰ Care and Repair Cymru. "Healthy Homes, Healthy Lives: Making the Links Between Health and Housing". Available at: https://chcymru.org.uk/cms-assets/legacy/Healthy_Homes__Healthy_Lives_-_Good_Practice_Guide.pdf

Other aspects of housing adequacy

The introduction of the RTAH will also contribute toward achieving and improving other aspects of adequacy, including the legal security of tenure, affordability, locality and cultural adequacy. It was challenging to quantify these aspects; however, they should still be considered on a qualitative basis.

Legal security of tenure

One element of housing adequacy is the provision of the legal right to tenure security. According to the UN Special Rapporteur on the right to adequate housing, Mr Balakrishnan Rajagopal,²¹ the lack of security of tenure leaves people, especially vulnerable populations such as those living at informal settlements, exposed to the risk of forced eviction, harassment and other threats.

The Renting Homes (Wales) Act,²² which received Royal Assent in 2016 but is to be implemented in 2022, will improve security of tenure by specifying tenants' rights and responsibilities in written contracts, increasing the 'no fault'²³ notice period from two to six months and generally providing greater protection from eviction. There are even some calls to end 'no fault' evictions, which will increase private renters' security of tenure if such evictions are abolished.²⁴

High security of tenure would also support efforts to improve housing quality. According to Shelter Cymru, tenants living in low-quality accommodation might not ask their landlords to improve their housing situation for fear of being evicted.²⁵ Thus, living in accommodation without the fear of being evicted could generate feelings of security, improved housing conditions, and, consequently, enhanced physical and mental health (Alma Economics, 2021).

Affordability

Another aspect of adequate housing is increased affordability, defined as a household not spending more than 30% of its gross income on rent, including any other service charges, according to government guidance (Welsh Government, 2014). Increasing housing supply could counteract the upward trend in costs of buying and renting homes in Wales, which pre-dates the current cost-of-living crisis, and could improve affordability, especially for households in the bottom income quintiles.²⁶

As discussed in the Phase 1 report by Alma Economics (2021), affordability can result in more available income which can be further used for nutrition and healthcare. Affordability can also lead to housing stability, which can reduce stress and increase self-esteem, wellbeing, life satisfaction and sense of security. Additionally, affordability can alleviate crowding, further reducing related stress and the spread of infectious diseases. Black, Asian and Minority Ethnic people, individuals disproportionately more likely to live in overcrowded houses, will benefit from having access to affordable accommodation (Alma Economics, 2021; Welsh Government, 2021a).

²¹ Special Rapporteur on the right to adequate housing." Security of tenure, cornerstone of the right to adequate housing". Available at: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-housing/security-tenure-cornerstone-right-adequate-housing>

²² Welsh Government. "Renting Homes Wales". Available at: <https://gov.wales/housing-law-changing-renting-homes>

²³ 'No fault' evictions mean that landlords evict tenants using 'no fault' grounds – usually the landlord wants to sell the house or rent to someone else.

²⁴ Shelter Cymru. "End 'no fault' evictions". Available at: <https://sheltercymru.org.uk/what-we-do/campaigns-old/end-no-fault-evictions/>

²⁵ Shelter Cymru. "Policy briefing: Improving the stability of privately rented homes". Available at: <https://sheltercymru.org.uk/wp-content/uploads/2018/02/End-s21-policy-briefing-Nov-17-FINAL-1.pdf>

²⁶ Our scenario does not assume impact on affordability from additional homes built as the additional supply of housing would be fully utilised (directly or indirectly) by households currently homeless. To achieve improvements in affordability, homebuilding would need to be increased to a level higher than in the modelled scenario.

Location

Location of properties is another element of adequacy, that is, houses being in the right places such that residents having easy access to support networks, amenities (e.g., transport) and services (e.g., employment, healthcare), while also being away from polluted or dangerous areas. Thus, the RTAH could enforce the careful selection of new homebuilding locations.

Regarding existing homes, this aspect of adequacy could be achieved in two ways. The first approach involves identifying houses built at locations that ‘violate’ adequacy, demolishing them and rebuilding them at adequate locations. Another, more transformative approach for Wales involves developing and supporting neighbourhoods considered inadequate by growing economic activity and removing any source of pollution or other danger. One example of this approach could be encouraging the redevelopment of more deprived areas. Although modelling such an approach is beyond the scope of this research, the introduction of the RTAH in Wales could be supportive of policies that encourage economic development in areas of relative deprivation. An example can be found in the Manifesto for the Future by the Future Generations Commissioner for Wales (2020), which suggests the creation of “20-minute neighbourhoods”, that is, neighbourhoods where people live within a 20-minute cycling or walking distance from key amenities and services.

Disadvantaged population groups will also highly benefit from having access to right locations. For example, many Gypsy, Roma and Traveller communities live in unsuitable locations, away from facilities or close to industrial properties (Price, 2021). Earlier evidence suggested that almost three-quarters of individuals from Gypsy, Roma and Traveller communities live in brick and mortar accommodation, and many of them are on waiting lists for pitches on dedicated sites (Price, 2021; Welsh Government, 2015). The lack of pitches usually leaves Gypsy, Roma and Traveller communities with no other choice than to encamp on public or, sometimes, private land, making them vulnerable to prosecution and involvement with the criminal justice system.²⁷ This phenomenon could become more intense as the Police, Crime, Sentencing and Courts Bill²⁸ would extend police powers to evict Gypsy, Roma and Traveller communities from public or private occupied land.

Availability of services, materials, facilities and infrastructure

One other element of housing adequacy is the availability of services, materials, facilities and infrastructure. Introducing the RTAH in Wales will give everyone the right to access natural and common resources, safe drinking water, energy for cooking, heating and lighting, sanitation, washing facilities and food. Achieving this element of housing adequacy will help improve health, security, comfort and nutrition for everyone in Wales.²⁹

---

²⁷ TGP Cymru, 2022. Letter to the Chair of the Local Government and Housing Committee. Available at: <https://business.senedd.wales/documents/s125182/Paper%201.pdf>

²⁸ Young Legal Aid Lawyers. “Fact sheet #4: The Police, Crime, Sentencing and Courts Bill”. Available at: http://www.younglegalaidlawyers.org/sites/default/files/Fact%20sheet%20no.%204%20-%20The%20Police%2C%20Crime%2C%20Sentencing%20and%20Courts%20Bill_0.pdf

²⁹ OHCHR. “Fact Sheet No.21, The Human Right to Adequate Housing”. Available at: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/FactSheet21en.pdf>

Cultural adequacy

Another aspect of adequacy is respecting and accounting for the expression of cultural identity. In particular, “the way housing is constructed, the building materials used, and the policies underlying these” should let people express their cultural identity freely.³⁰ Being able to express cultural identity will probably help develop a multicultural society and support the efforts to address existing inequalities for some population groups in accessing adequate housing.

Such population groups are refugees, migrants and asylum seekers who face difficulties in accessing adequate housing due to racism, discrimination, inequality or structural factors (Tai Pawb, 2019; Welsh Government, 2021a). Additionally, other population groups who would benefit due to introducing ‘cultural adequacy’ are Gypsy, Roma and Traveller Communities as these groups face difficulties in accessing adequate and culturally appropriate accommodation (UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights).³¹

---

³⁰ OHCHR. “Fact Sheet No.21, The Human Right to Adequate Housing”. Available at: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/FactSheet21en.pdf>

³¹ Committee on Economic, Social and Cultural Rights. “Concluding observations on the sixth periodic report of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland”. Available at: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4sIQ6QSmlBEDzFEovLCuW3XRinAE8KCBFoqOHNz%2FvuCC%2BTxEKAI18bzE0UtfQhJkxxOSGuMUxHGypYLjNFkwxnMR6GmqogLJF8BzscMe9zpGfTXBkZ4pEaigi44xqiL>

Results

- The introduction of the RTAH in Wales is estimated to generate socio-economic benefits that outweigh the costs. Investing £5 billion in ending homelessness and improving housing adequacy can generate £11.5 billion in economic and social benefits over a 30-year period. In other words, spending £1 to provide adequate housing in Wales will generate £2.30 in benefits to beneficiaries and society.
- NHS Wales can save around £1 billion over a 30-year period due to the introduction of the RTAH. The introduction of the RTAH in Wales will support current plans toward a healthier Wales and contribute to putting NHS Wales onto a sustainable path.
- The economic outputs produced due to previously homeless individuals moving into employment are estimated to be around £900 million over a 30-year period.
- The savings produced due to reduced contact of homeless households with the criminal justice system are estimated to be around £1.3 billion over a 30-year period. Additionally, access to adequate housing can lead to reduced crime, thus fewer victims of crime and enhanced community safety (Alma Economics, 2021).
- The improved wellbeing of households due to moving from homelessness to secure housing as well as due to reduced housing hazards as a result of housing adaptations is estimated to be around £5.5 billion over a 30-year period.
- Having access to adequate housing can have positive impacts on educational outcomes, which could further lead to increased lifetime earnings for children. Due to limited quantitative evidence on the impact of access to adequate housing on educational outcomes, these benefits have not been quantified.
- These findings are based on the scenario we have fully modelled, which is one of the countless scenarios that could follow introducing the RTAH in Wales. Under other scenarios where the number of households affected due to the introduction of the RTAH is different than the number assumed in our scenario, total costs and benefits will change, but the ratio of benefits to costs is unlikely to substantially change.

Impact of introducing the RTAH in Wales

Our model estimates the total costs and benefits for beneficiaries and society as a result of introducing the RTAH in Wales. Homelessness and housing adaptations (as part of accessibility) are quantified and monetised in our CBA framework; habitability is considered part of the counterfactual ('business as usual' scenario); legal security of tenure, availability of services, materials, facilities and infrastructure, affordability, location and cultural adequacy are not considered in the costs and benefits estimated in this chapter, but are discussed qualitatively in the previous chapter.

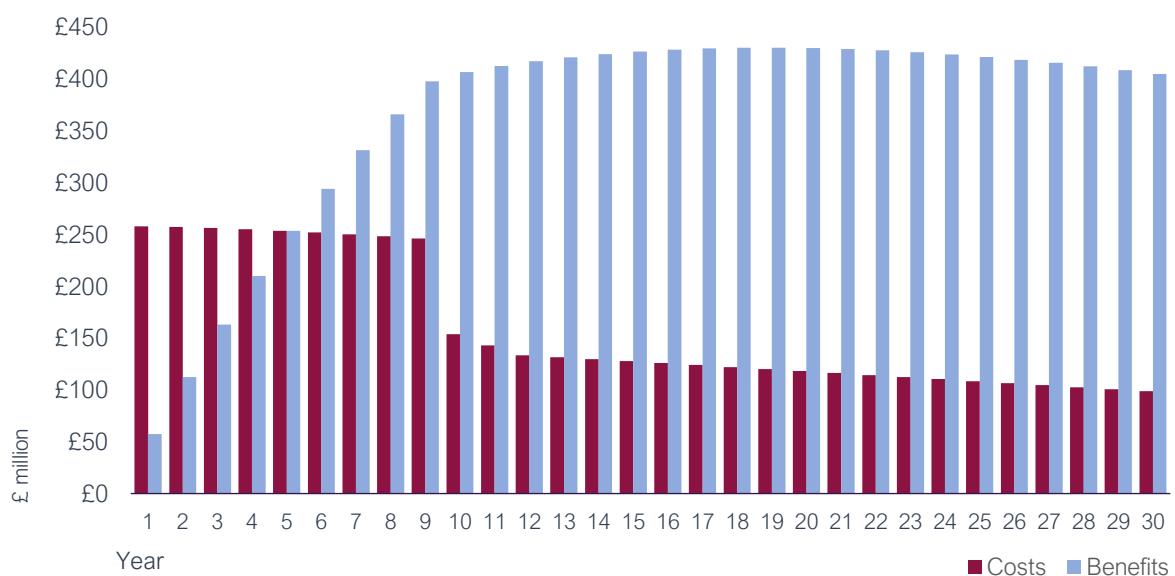
Based on our model, we found that the introduction of the RTAH into Welsh law can generate socio-economic benefits that outweigh the costs. The socio-economic benefits include welfare gains (from improved wellbeing due to moving from rough sleeping or temporary accommodation into secure housing, as well as improved wellbeing due to reduced housing hazards as a result of housing adaptations) and fiscal benefits (such as savings in the health and social care system as well as in the

criminal justice system). Investing £5 billion to ensure that everyone in Wales has access to adequate housing can generate £11.5 billion in economic and social benefits over a 30-year period. The discounted net present value (i.e., discounted total benefits minus discounted total costs) is equal to £6.5 billion, and the Benefit-Cost Ratio (BCR) is equal to 2.3, meaning that spending £1 to provide adequate housing in Wales will generate £2.30 in benefits to beneficiaries and society.³²

This builds on significant benefits already included in the business-as-usual scenario of only pursuing policies that have already been announced, where we assume that all people in Wales will live in a house of EPC rating A by 2050. Under this scenario, which already includes very significant increases in housing adequacy, we estimate that decarbonisation policies will generate health and wellbeing benefits of over £30 billion. This reduces the additional policy effort required to move toward a universal adequate housing scenario because Wales already has policies in place that will lead to significant increases in adequacy even in the absence of introducing the RTAH.³³ Thus, the benefits of the RTAH would be additional to the benefits generated by the decarbonisation policies.

The figure below shows the present value of costs and benefits generated over a 30-year period following the introduction of the RTAH in Year 1. Most costs relating to homebuilding and housing adaptations are generated between Year 1 and Year 10. Homebuilding continues from Year 11 until Year 30, as we assume that after Year 10 there are 500 new annual flows of homeless households supported to exit homelessness by being provided with newly built houses. Other costs relating to the provision of housing support to households exiting homelessness, rents and costs of securing suitable accommodation continue until Year 30. Benefits, including savings to the public and private sector, as well as welfare gains, start materialising from Year 1, during which homeless households exit homeless and older people get housing accommodations. In Year 6 and beyond, benefits start outweighing costs. This means that before Year 10, the year in which the RTAH will be fully realised, the introduction of the RTAH will generate more benefits than costs. The sum of the present value of costs and benefits depicted in the figure below is equal to £5 billion and £11.5 billion, respectively.

Figure 1. Present value of costs and benefits of the RTAH over 30 years

³² All figures in the modelling were inflation-adjusted and represent constant 2025 prices. If inflation is higher or lower than expected, then real prices remain unaffected.

³³ Note: this excludes any climate change benefits from reduced CO₂ emissions.

Table 1. Present value of costs and benefits for beneficiaries and society

The Right to Adequate Housing	
Present value of total costs	£5 billion
Present value of total benefits	£11.5 billion
Net present value	£6.5 billion
Benefit-Cost Ratio (BCR)	2.3

In the following sections, we discuss some categories of the socio-economic benefits that could be generated due to the introduction of the RTAH in Wales. Below, we discuss the cost savings to the health and social care system (over £1 billion) and the criminal justice system (over £1 billion), as well as the increased economic output (nearly £1 billion), which are included in our CBA model. Our model also includes benefits to local authorities due to reduced use of homelessness services, which are estimated to be around £2 billion. We also consider the improved wellbeing of households due to moving from homelessness into secure housing and due to reduced housing hazards as a result of housing adaptations (£5.5 billion). The model also includes the rental value of newly built houses, (around £1 billion). We also discuss qualitatively the positive impact of the RTAH on educational outcomes – we did not include this type of benefit in our model due to a lack of quantitative evidence.

Health and social care

Introducing the RTAH in Wales, which will improve housing conditions for every resident in the country, could have a positive impact on individuals' physical and mental health, as well as on their wellbeing. Based on evidence reviewed by Alma Economics (2021), housing improvements can also positively affect children's development and health. Making housing accessible can also have positive impacts on health and social outcomes, including increased self-efficacy in activities of daily living, reduced likelihood of falls and injuries, improved quality of life and enhanced psychological effects.

Our CBA results suggest that ending homelessness in Wales and making housing adaptations for the Welsh older population can generate cost savings to NHS Wales due to reduced use of drug and alcohol treatment, reduced contact and use of mental health services, as well as benefits due to reductions in tenants' falls and other hazards. In particular, we found that NHS Wales can save at least £1 billion over a 30-year period due to introducing the RTAH. This is probably a cautious estimate as the model does not account for all potential longer-term benefits for health and wellbeing generated from the introduction of the RTAH. However, our CBA estimates suggest that introducing the RTAH in Wales will support current plans toward a healthier Wales³⁴ and contribute to putting NHS Wales onto a sustainable path.

Economic output

Provision of adequate housing can have positive effects on the economic productivity of people in Wales. Inaccessible housing could deprive tenants of job opportunities and work productivity. Access to affordable and settled homes can also generate positive employment-related outcomes by increasing

³⁴ Welsh Government. "A Healthier Wales: Our Plan for Health and Social Care". Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2021-09/a-healthier-wales-our-plan-for-health-and-social-care.pdf>

individuals' productivity and reducing absenteeism. Additionally, supporting people to move out of homelessness could result in unemployed homeless individuals entering the workforce and increasing economic output. Based on PWC (2018), 25% of homeless individuals that exit homelessness are not employed but will move into employment. We estimate the economic output produced by previously homeless individuals moving into employment to be around £900 million over a 30-year period.

Crime and justice system

According to the evidence reviewed by Alma Economics (2021), having access to adequate housing can lead to reduced involvement with the criminal justice system. Improved housing conditions can result in improved educational outcomes, which seem to be correlated with reduced criminal activity. Consequently, reduction in crime will contribute to fewer victims of crime, as well as to safer communities.

Other evidence suggests that homelessness is highly correlated with offending behaviour, as criminal activity can be both a cause and result of homelessness. Therefore, ending homelessness could generate savings in the criminal justice system. In our model, we estimate the savings produced as a result of reduced contact of homeless households with the criminal justice system to be around £1.3 billion over a 30-year period.

Education

As already discussed in the evidence base in our Phase 1 report, living in adequate housing can positively affect educational outcomes (Alma Economics, 2021). For example, having access to affordable housing could mean that more available income can be used for nutrition, further helping children to perform better at school. Affordability can also provide access to neighbourhoods of opportunity, resulting in positive results on education. Additionally, living in better housing conditions can reduce the risk of health issues and, along with a settled home, can reduce absenteeism from school. Better educational outcomes could also lead to increased lifetime earnings for children, which can lead to public benefits through increased taxes and reduced demand for supported social programmes, such as housing benefits. Due to limited quantitative evidence on the impact of access to adequate housing on educational outcomes, we did not quantify these benefits.

Conclusion

Alma Economics was commissioned by Tai Pawb, the Chartered Institute of Housing (CIH) Cymru and Shelter Cymru to explore the costs and benefits of progressively introducing the RTAH in Wales over a 10-year period. Based on the Phase 1 evidence base and discussions with sector experts, we developed a CBA framework linking the costs of introducing the RTAH in Wales to the socio-economic benefits arising from this intervention. Following standard practice outlined in HM Treasury guidance on policy appraisal and evaluation, we quantified costs and benefits from the introduction of the RTAH compared to a ‘business as usual’ scenario, a counterfactual assuming that the RTAH is never introduced into Welsh law.

The RTAH is not a set of all the fully specified actions and policies required to move toward universal adequate housing, but is instead a high-level legal commitment to moving in this direction. As a tool, however, cost-benefit analysis requires more detail on the specific path that is taken. For this report, the analysis focuses on a specific scenario for progressive realisation of the RTAH. In this scenario, announced policies such as decarbonisation policies and potential changes in Welsh Housing Quality Standards (WHQS) will improve housing adequacy by improving the thermal comfort of properties, reducing energy bills, increasing the physical security of buildings and reducing the prevalence of damp. At the same time, we assume that the introduction of the RTAH will support homelessness and housing adaptations-related policies, which are on a good path, but still have room to improve.

Due to limited quantitative evidence, we were not able to quantify all elements of housing adequacy, including legal security of tenure, affordability, location and cultural adequacy. Additionally, limited evidence did not allow us to quantify all potential benefits generated from the introduction of the RTAH in Wales, such as the positive impact of the RTAH on education outcomes, discussed qualitatively in the chapter titled *Results*.

Based on our high-level CBA, we found that the introduction of the RTAH into Welsh law can generate socio-economic benefits that outweigh the costs. Investing £5 billion in ensuring that everyone in Wales has access to adequate housing can generate £11.5 billion in economic and social benefits over a 30-year period. In other words, spending £1 to provide adequate housing in Wales will generate £2.30 in benefits to beneficiaries and society. These findings are based on the scenario we have fully modelled, which is one of the countless scenarios that could follow introducing the RTAH in Wales. Under other scenarios where the number of households affected due to the introduction of the RTAH is different than the number assumed in our scenario, total costs and benefits will change, but the ratio of benefits to costs is unlikely to substantially change.

References

- Alma Economics, 2021. The right to adequate housing in Wales: the evidence base. Available at: <https://sheltercymru.org.uk/wp-content/uploads/2022/01/Alma-Economics-Back-the-Bill-Phase-1-Full-Report.pdf>
- Alma Economics, 2019. Local Housing Allowance: Options for reform. Crisis. Available at: https://www.crisis.org.uk/media/240978/alma-economics_local-housing-allowance-options-for-reform-002.pdf
- Auditor General for Wales, 2018. Housing Adaptations. Available at: https://www.audit.wales/sites/default/files/housing-adaptations-2018-english_6.pdf
- Bramley, G., 2021. Research on core homelessness and homeless projections: Technical report on the new baseline estimates and scenario projections for Scotland and Wales. <https://doi.org/10.17861/fex5-jg80>
- Fury, M., Montes, G.L., Taylor, D.H., 2020. Evidencing the Impact of The Housing Support Grant in Wales. Cardiff Metropolitan University. Available at: https://www.cymorthcymru.org.uk/files/3316/0090/3743/Evidencing_the_Impact_of_HSG_in_Wales_2020.pdf
- Future Generations Commissioner for Wales, 2020. Manifesto for the Future. Available at: <https://www.futuregenerations.wales/wp-content/uploads/2020/10/Manifesto-for-the-Future-FGCW1.pdf>
- Garrett, H., Roys, M., 2017. Cost benefit analysis of home adaptations. Available at: <https://ageing-better.org.uk/sites/default/files/2017-12/Appendices,%20the%20role%20of%20home%20adaptations%20in%20improving%20later%20life.pdf>
- Hamilton, I., Milner, J., Chalabi, Z., Das, P., Jones, B., Shrubsole, C., Davies, M., Wilkinson, P., 2015. Health effects of home energy efficiency interventions in England: a modelling study. BMJ Open 5, e007298. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2014-007298>
- Heywood, F., 2004. The health outcomes of housing adaptations. Disabil. Soc. 19, 129–143. <https://doi.org/10.1080/0968759042000181767>
- Lock, K., Baker, T., Davies, A., 2021. A Spending Analysis of Housing Adaptations in Wales. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/statistics-and-research/2021-07/spending-analysis-of-housing-adaptations-in-wales.pdf>
- Milner, J., Chalabi, Z., Vardoulakis, S., Wilkinson, P., 2015. Housing interventions and health: Quantifying the impact of indoor particles on mortality and morbidity with disease recovery. Environ. Int. 81, 73–79. <https://doi.org/10.1016/j.envint.2015.04.011>
- National Assembly for Wales, 2001. Better homes for people in Wales: a national housing strategy for Wales. Housing Strategy Branch, National Assembly for Wales, Cardiff. Available at: https://www.housinglin.org.uk/_assets/Resources/Housing/Wales/Better_Homes_Wales.pdf
- Price, J., 2021. Improving Race Equality in Housing and Accommodation. Wales Centre for Public Policy. Available at: <https://www.wcpp.org.uk/wp-content/uploads/2021/03/Improving-Race-Equality-in-Housing-and-Accommodation-.pdf>

PWC, 2018. Assessing the costs and benefits from Crisis' plan to end homelessness. Crisis. Available at: https://www.crisis.org.uk/media/238957/assessing_the_costs_and_benefits_of_crisis_plan_to_end_homelessness_2018.pdf

StatsWales, 2019a. Welsh Housing Conditions Survey 2017-18: Energy Efficiency of Dwellings. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/statistics-and-research/2019-10/welsh-housing-conditions-survey-energy-efficiency-dwellings-april-2017-march-2018-795.pdf>

StatsWales, 2019b. Dwelling Stock Estimates for Wales, as at 31 March 2019. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/statistics-and-research/2019-11/dwelling-stock-estimates-31-march-2019-281.pdf>

Tai Pawb, 2019. Refugee Housing and Support Feasibility Study. Available at: <https://www.taipawb.org/wp-content/uploads/2019/06/FINAL-Tai-Pawb-Refugee-Housing-Feasibility.pdf>

UK Collaborative Centre for Housing Evidence, 2021. Housing in Wales: Evidence for Welsh Government 2021-26. Available at: <https://housingevidence.ac.uk/wp-content/uploads/2021/04/Welsh-paper.pdf>

Welsh Government, 2021a. An Anti-Racist Wales: The Race Equality Action Plan for Wales. Available at: https://gov.wales/sites/default/files/consultations/2021-03/race-equality-action-plan-an-anti-racist-wales_2.pdf

Welsh Government, 2021b. Ending Homelessness in Wales: A high level action plan 2021-2026. Available at: <https://gov.wales/ending-homelessness-wales-high-level-action-plan-2021-2026>

Welsh Government, 2020. Review of Priority Need in Wales. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/statistics-and-research/2020-10/review-of-priority-need-in-wales.pdf>

Welsh Government, 2019. Housing Adaptations Service Standards. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2019-04/housing-adaptations-standards-of-service.pdf>

Welsh Government, 2014. Getting Started With Your Local Housing Market Assessment - A Step by Step Guide. Available at: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2019-06/local-housing-market-assessment-guidance-for-local-authorities.pdf>

Zhou, W., Oyegoke, A.S., Sun, M., 2019. Service planning and delivery outcomes of home adaptations for ageing in the UK. J. Hous. Built Environ. 34, 365–383. <https://doi.org/10.1007/s10901-017-9580-3>

Appendix

Cost-benefit analysis approach

This CBA framework is developed to link the costs of introducing the RTAH in Wales to the socio-economic benefits flowing from this intervention. Costs and benefits are identified and compared to a counterfactual ('business as usual') scenario under which the RTAH is never introduced into Welsh law.

The framework captures the costs of achieving universal adequate housing in Wales, as well as tangible and intangible benefits flowing from the 10-year progressive realisation of the RTAH. The timeline of our model is 30 years. Tangible benefits (e.g., fiscal benefits to public sector agencies such as NHS Wales and local authorities) are quantified and monetised based on avoided costs. Intangible benefits (e.g., welfare gains from improved health and wellbeing) are monetised using evidence from the literature on people's preferences and willingness to pay for such outcomes, putting a £ figure on changes in individual's quality of life or wellbeing.

Future costs and benefits in real terms are discounted to identify their present value by considering the time value of money (based on the assumption that people prefer to receive benefits now rather than in the future). Following best practice outlined in HM Treasury guidance on policy appraisal and evaluation, we assume that the social discount rate is 3.5%.³⁵ Our framework provides the present value of costs and benefits over 30 years to identify the Net Present Value (NPV), and the Benefit-Cost Ratio (BCR) of introducing the RTAH into Welsh law.

A pathway to progressive realisation

We assume that the RTAH is introduced in Year 1 (that is, 2025) and that costs and benefits are materialised until Year 30 (that is, 2055). We assume that the right is progressively realised, and by Year 10, everyone in Wales should have access to adequate housing.

Universal housing

Based on current data on homelessness³⁶ and projections of homelessness by Bramley (2021), we estimate that in Year 1, the number of homeless households in Wales will be around 10,000. We illustrate one potential pathway of the progressive realisation of the right in Wales, for which we assume that one adequate house would be provided to each homeless household over a 10-year period, meaning that in Year 10, homelessness would end. During the 10-year period, we assume that 10% of the total houses required to accommodate all homeless households would be built every year. After Year 11, we assume that 500 households would become homeless every year after Year 10, but that they would exit homelessness the same year as new social houses would be built and provided to them.

³⁵ HM Treasury. "The Green Book – Central Government Guidance on Appraisal and Evaluation". Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/938046/The_Green_Book_2020.pdf

³⁶ StatsWales, 2020-21. "Households for which assistance has been provided by outcome and household type". Available at: <https://statswales.gov.wales/Catalogue/Housing/Homelessness/householdsforwhichassistancehasbeenprovided-by-outcome-householdtype>

Costs

Costs of building new houses: We assume that new social houses will be built to meet housing demand. We assume that the average cost of building a new house in Wales (including land value, construction costs, etc.) will be equal to an average house price minus an adjustment for profits.³⁷ Based on evidence from 2022 collect by the Principality Building Society,³⁸ the average house price in Wales is £233,361, meaning that the average cost of building a new house in Wales in 2022 is around £200,000 (reflecting an adjustment for profits). In 2025, this cost would be around £215,000. Using this estimate, we calculated the cost of constructing houses in Wales to meet housing demand for this population group.³⁹

Costs of securing suitable accommodation (rent, deposit payments, rent arrears payments):

We estimated the costs of securing accommodation per homeless household (such as rents, deposit payments, rent arrears payments) based on estimates generated by the Welsh Government (2020).

Rents: Based on estimates from the Welsh Government, we calculated the rents of newly built houses.⁴⁰ Since the average weekly rent of social housing is £97, the average annual rent is around £4,500.

Housing support costs: We assume that all households exiting homelessness would receive housing support; as soon as one household exits homelessness, they would start receiving housing support over the 30-year period we examine. Based on a report by Cardiff Metropolitan University, and according to the Welsh Government Spend Plan 2019/20, around £20 million would be provided to support around 10,000 households to prevent homelessness (Fury et al., 2020). Based on this evidence, support provided to prevent homelessness is around £2,000 per household.

Benefits

Rental value of new housing stock: In addition to considering the costs of building new housing stock, we needed to estimate the rental value as part of the benefits generated by introducing the RTAH. The rental value is equal to the present value of the total rents of houses over their lifetime.

Avoided costs to local authorities through reduced use of homelessness services: We estimated the avoided costs generated due to reduced use of homelessness services by households who access accommodation under the RTAH. We used estimates generated by a 2019 Crisis report on the annual savings from reduced homelessness services per household that avoid homelessness (Alma Economics, 2019). Following the approach in the Crisis report, we assume that the households exiting homelessness would not need relief services or temporary accommodation. Thus, the avoided costs to local authorities includes costs of temporary accommodation and related relief services. However, as explained in the section titled *Housing support costs*, we consider that households exiting homelessness would continue receiving support to prevent homelessness.

³⁷ Assumed to be around 15% based on a review of selected homebuilders' financial accounts.

³⁸ Principality Building Society, 2022 Q2. "Wales House Price Index". Available at: <https://www.principality.co.uk/mortgages/house-price-index>

³⁹ We assume that the houses built will be of average size. According to an analysis of 2016 property prices by ONS, the average house sold in England and Wales had a size of 104 square meters. More information at: <https://www.thelondoneconomic.com/property/how-big-are-our-homes-in-england-and-wales-88347/>

⁴⁰ Welsh Government, 2021. "Social landlord housing stock and rents: as at 31 March 2021". Available at: <https://gov.wales/social-landlord-housing-stock-and-rents-31-march-2021>

Other avoided costs to the public purse: We estimated wider savings generated due to reduced homelessness. We assume that each household prevented from homelessness would have reduced need for mental health services, drug and alcohol dependence treatment, and contact with the criminal justice system. Based on a 2018 Crisis report, we assume the following savings per homeless individual due to reduced use of the aforementioned services (PWC, 2018):

- mental health services (£512 for contacting mental health services and £1,049 from using NHS Wales services for mental health),
- drug and alcohol dependence treatment (£322 per individual per year), and
- contacts with the criminal justice system (£2,439).

As these estimates are per homeless individual, we then calculated the savings per homeless household using evidence on the average household size in Wales.^{41,42}

Increased economic output: Another benefit considered in the CBA framework is increased economic output as a result of people moving into employment. We assume that homelessness is a barrier to working, so supporting people to exit homelessness will help them move into the labour market and increase their earnings. Based on PWC (2018), 25% of homeless individuals will enter employment, increasing their earnings by around £14,000 per year.⁴³

Increased wellbeing: Another benefit monetised in the CBA is the improved wellbeing of households that move from homelessness into secure housing. According to the PWC (2018) report, we assume that the value of improved wellbeing due to moving from homelessness to secure housing is around £18,000 per household per year.⁴⁴ This estimate is the average value of improved wellbeing (physical and mental) due to moving from rough sleeping or temporary accommodation into secure housing.

Housing adaptations

Due to limited data on the number of people who require accessible housing, we focus on people aged 65 and older who need housing adaptations. We assume that 7% of all households with an adult aged 65 or over live in a house that requires housing adaptations (Garrett and Roys, 2017). We also consider the ageing population in the country, and estimated that around 700,000 people will be 65 years and older in Wales by 2025.⁴⁵ We assume that 7%, or 50,000 of them, will need housing adaptations per year.

⁴¹ We assume that the average homeless household size in Wales is equal to 2.2, which is the average household size in Wales based on Welsh Government mid-2020 household estimates, available at: <https://gov.wales/household-estimates-mid-2020-html>

⁴² These estimates have been adjusted to 2025 values.

⁴³ We assume that 25% of homeless households have at least one adult that will move into employment.

⁴⁴ This is based on the estimates of increased wellbeing due to moving from rough sleeping or temporary accommodation into secure housing. We assume that the average size of rough sleeping households is one and that the average size of households in temporary accommodation is equal to 2.2 (which is the average household size based on Welsh Government mid-2020 household estimates, available at: <https://gov.wales/household-estimates-mid-2020-html>)

⁴⁵ Stats Wales, 2020. "Population projections by year and age". Available at:

<https://statswales.gov.wales/Catalogue/Population-and-Migration/Population/Projections/National/2020-based/2020basedpopulationprojections-by-year-age>

Cost of housing adaptations

According to the 2021 Welsh Government report, the average cost of a housing adaptation is equal to £1,050 per house. Assuming that all households require five housing adaptations relating to hazards, including falls on stairs, falls on the level, falls between the levels, fire and hot surfaces, the costs of housing adaptations is equal to £5,250 per household.

Benefits of housing adaptations

Following Garrett and Roys (2017), we estimated the benefits to NHS Wales and society resulting from reduced hazards after housing adaptations. We estimated the benefits to NHS Wales and society by multiplying the probability of having an incident due to one of the five hazards mentioned above, the likelihood of having an extreme, severe, serious or other outcome, and a weighting of the potential benefits to NHS Wales and society associated with repairing and mitigating the five hazards.

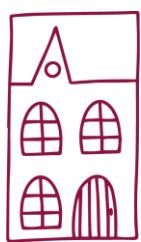
Benefits under current policies affecting housing adequacy

Based on the Welsh Housing Conditions Survey (WHCS) 2017-18, 99% of dwellings are of EPC rating B and below (StatsWales, 2019a). Using data on the number of dwellings in Wales in 2019, we estimated that around 1.5 million houses would be expected to be upgraded over the period until 2050 (StatsWales, 2019b). Assuming that one household lives at one house, and based on the assumption that the average household size is 2.2 people per household,⁴⁶ we estimated that the majority of households in Wales will benefit from this.

To produce a preliminary estimate of the benefits of increasing the energy efficiency of houses to an EPC rating A by 2050, we used evidence from studies that explored the impact of housing renovations. In particular, Milner et al. (2015) explored the health impact of housing renovations that aimed at improving indoor air quality. Using data from England and Wales, the authors found that home energy efficiency interventions that reduce exposure to air pollution would have a positive impact on mortality and morbidity from asthma, coronary heart disease and lung cancer. These interventions would result in increased Quality Adjusted Life Years (QALYs) by 0.24 per person over 90 years. Similarly, another study explored the health effects of home energy efficiency interventions in England, such as fabric and ventilation retrofits to meet building regulations (Hamilton et al., 2015). The authors found that these energy efficiency retrofits would result in an average increase of 0.22 QALYs per person over 50 years of age due to improved indoor air quality and temperature. In order to estimate the value of these benefits, we used the suggested value of £60,000 per QALY.⁴⁷

⁴⁶ Welsh Government, 2020. "Household estimates: mid-2020". Available at: <https://gov.wales/household-estimates-mid-2020-html>

⁴⁷ HM Treasury. "The Green Book – Central Government Guidance on Appraisal and Evaluation". Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/938046/The_Green_Book_2020.pdf

The right to adequate housing in Wales: cost-benefit analysis

Eitem 4

Y Pwyllgor Llywodraeth Leol a Thai

8 Mawrth 2023 – clawr y papurau i'w nodi

Rhif y papur	Mater	Oddi wrth	Gweithredu
Papur 3	Cyd-bwyllgorau Corfforedig	Y Gweinidog Cyllid a Llywodraeth Leol	I'w nodi
Papur 4	Gwasanaethau i blant sydd wedi bod mewn gofal: archwilio diwygio radical	Y Pwyllgor Plant, Pobl Ifanc ac Addysg	I'w nodi
Papur 5	Cyllideb ddrafft Llywodraeth Cymru ar gyfer 2023–24	Llywodraeth Cymru	I'w nodi

John Griffiths AS
Cadeirydd, Y Pwyllgor Llywodraeth Leol a Thai

Llywodraeth Cymru
Welsh Government

27 Chwefror 2023

Annwyl John,

Ymhellach at fy llythyr ar 15 Tachwedd 2022 mewn perthynas â'r ystyriaeth y mae'r Pwyllgor Llywodraeth Leol a Thai wedi'i roi i sefydlu Cyd-bwyllgorau Corfforedig, byddwch yn dymuno nodi fy mod i heddiw wedi cyhoeddi'r Datganiad Ysgrifenedig sydd ynghlwm.

Mae'r datganiad yn rhoi'r wybodaeth ddiweddaraf i'r Senedd fod Ysgrifennydd Gwladol Cymru wedi gosod Gorchymyn Deddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021 (Cyd-bwyllgorau Corfforedig) (Diwygiadau Canlyniadol) 2023 gerbron Senedd y DU. Bydd y Gorchymyn yn diwygio deddfwriaeth y DU i ddarparu ar gyfer amrywiol newidiadau technegol i ddeddfwriaeth y DU sy'n angenrheidiol i gefnogi Cyd-bwyllgorau Corfforedig, gan gynnwys mewn perthynas â'u statws trethi a'u pwerau benthyg.

Bydd y newidiadau hyn yn mynd i'r afael â materion gweithredol allweddol ar gyfer Cyd-bwyllgorau Corfforedig yr wyf yn gwybod a gafodd eu codi gyda'ch pwyllgor. Fel y nodais yn fy natganiad, yn amodol ar gymeradwyaeth Senedd y DU, bydd y newidiadau hyn yn cael eu gwneud erbyn diwedd y flwyddyn ariannol bresennol a byddant yn galluogi cydweithwyr rhanbarthol i gynllunio'n hyderus ar gyfer y flwyddyn ariannol nesaf.

Byddaf wrth gwrs yn parhau i ymgysylltu'n agos â'r Cyd-bwyllgorau Corfforedig i edrych yn fanylach ar sut y gall Llywodraeth Cymru barhau i gefnogi eu gweithrediad parhaus.

Yn gywir,

Rebecca Evans AS/MS
Y Gweinidog Cyllid a Llywodraeth Leol
Minister for Finance and Local Government

Canolfan Cyswllt Cyntaf / First Point of Contact Centre:
0300 0604400

Bae Caerdydd • Cardiff Bay
Caerdydd • Cardiff
CF99 1SN

Correspondence.Rebecca.Evans@gov.wales
Gohebiaeth.Rebecca.Evans@llyw.cymru

Rydym yn croesawu derbyn gohebiaeth yn Gymraeg. Byddwn yn ateb gohebiaeth a dderbynir yn Gymraeg yn Gymraeg ac ni fydd gohebu yn Gymraeg yn arwain at oedi.

We welcome receiving correspondence in Welsh. Any correspondence received in Welsh will be answered in Welsh and responding in Welsh will not lead to a delay in responding.

Tudalen y pecyn 6.1

DATGANIAD YSGRIFENEDIG GAN LYWODRAETH CYMRU

TEITL Diwygiadau i ddeddfwriaeth Llywodraeth y DU i gefnogi Cyd-bwyllgorau Corfforedig

DYDDIAD Chwefror 2023

GAN Rebecca Evans AS, y Gweinidog Cyllid a Llywodraeth Leol

Mae Deddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021 yn darparu ar gyfer sefydlu Cyd-bwyllgorau Corfforedig (CBCau). Mae CBCau yn ei gwneud yn bosibl cyflawni swyddogaethau llywodraeth leol penodol, pwysig ar raddfa ranbarthol lle mae hynny'n gwneud synnwyr, ac yn cefnogi'r broses hon.

Daeth nifer fach o faterion technegol i'r amlwg wrth weithredu'r CBCau hyn, gan gynnwys eu statws trethiant.

Pan fydd materion yn codi o ganlyniad i ddeddfwriaeth y Senedd sy'n golygu bod angen diwygio deddfwriaeth y DU sydd y tu hwnt i gymhwysedd y Senedd, gellir llunio Gorchymyn o dan adran 150 o Ddeddf Llywodraeth Cymru 2006, 'Pŵer i wneud darpariaeth ganlyniadol', mewn partneriaeth â Llywodraeth San Steffan.

Mae Ysgrifennydd Gwladol Cymru wedi gosod Gorchymyn Deddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021 (Cyd-bwyllgorau Corfforedig) (Diwygiadau Canlyniadol) 2023 gerbron Senedd y DU. Bydd y Gorchymyn hwn, os caiff ei gymeradwyo, yn darparu ar gyfer gwneud diwygiadau technegol i'r ddeddfwriaeth ganlynol gan Lywodraeth y DU, i ychwanegu CBCau at eu diffiniadau o awdurdodau lleol neu at y rhestr o gyrrf y mae'r ddarpariaeth yn berthnasol iddynt:

- Deddf Treth Gorfforaeth 2010 a Deddf Treth Incwm 2007 - sy'n golygu na fydd CBC yn gorfol talu treth gorfforaeth, treth mewn perthynas â'i incwm, neu dreth enillion trethadwy, yn yr un modd ag yn achos unrhyw awdurdod lleol yn y Deyrnas Unedig yn atebol i dalu'r trethi hyn.
- Deddf Benthyciadau Cenedlaethol 1968 - sy'n ymestyn pŵer Trysorlys EF i ddarparu benthyciadau i CBCau o'r Gronfa Benthyciadau Cenedlaethol, yn yr un modd ag y gall ddarparu benthyciadau iddynt fel awdurdodau lleol.

- Deddf Llywodraeth Leol 1972 – a fydd yn golygu bod CBC yn gallu talu arian sy'n ddyledus i aelod o staff sydd wedi marw heb ofyn am grant profiant neu lythyrau gweinyddu, yn yr un modd ag gall awdurdod lleol.
- Gorchymyn Taliadau Diswyddo (Parhad Cyflogaeth mewn Llywodraeth Leol, ac ati) (Addasu) 1999 – a fydd yn cefnogi pontio llyfn a pharhad cyflogaeth rhwng CBCau a'r prif gynghorau.
- Rheoliadau Cynllun Pensiwn Llywodraeth Leol 2013 - sy'n sicrhau bod y pedwar CBC yn dod yn aelodau o'r cynllun, a bod eu gweithwyr yn cael eu derbyn yn awtomatig i Gynlluniau Pensiwn Llywodraeth Leol.

Yn amodol ar gymeradwyaeth Senedd y DU i'r Gorchymyn hwn, caiff y newidiadau hyn eu gwneud erbyn diwedd y flwyddyn ariannol gyfredol.

Mae Gorchymyn i dderbyn y pedwar Cyd-bwyllgor Corfforedig i'r cynllun ad-dalu TAW wedi dod i rym ar 9 Chwefror. Gall CBCau yn derbyn ad-daliad o'r TAW cymwys a delir ganddynt yr un ffordd ag gall awdurdodau lleol.

Mae'r newidiadau hyn yn datrys problemau gweithredol allweddol i CBCau, ac yn galluogi cydweithwyr rhanbarthol gynllunio'n hyderus ar gyfer y flwyddyn ariannol nesaf. Bydd yn helpu partneriaid i gyflawni eu huchelgeisiau rhanbarthol, datblygu economïau rhanbarthol llwyddiannus, a hybu twf lleol drwy'r CBCau.

John Griffiths AS

Cadeirydd y Pwyllgor Llywodraeth Leol a Thai

28 Chwefror 2023

Materion tai sy'n wynebu rhieni geni a'r rhai sy'n gadael gofal

Annwyl John,

Fel y gwyddoch efallai, rydym wrthi'n cynnal ymchwiliad i wasanaethau ar gyfer plant sydd â phrofiad o fod mewn gofal. Mae ein hymchwiliad wedi'i ysgogi gan leisiau plant a phobl ifanc. Rydym yn benderfynol y bydd eu safbwytiau a'u profiadau yn llywio ein hadroddiad terfynol a'i argymhellion.

Yn ystod yr hydref, fe wnaethom gynnwl ymhweliadau ymgysylltu anffurfiol ledled Cymru i siarad â rhieni geni (rhieni sydd wedi cael/sydd yn y broses o gael plentyn wedi'i dynnu o'u gofal) – llawer ohonynt â phrofiad o fod mewn gofal eu hunain – ac â'r rhai sy'n gadael gofal am eu profiadau o'r system ofal a'u safbwytiau yn ei chylch. Ar 26 Ionawr, cynhaliwyd digwyddiad rhanddeiliaid gyda rhieni geni i ategu ein hymhweliadau ymgysylltu er mwyn rhoi cyfle i gynifer o rieni ifanc â phosibl gyfrannu at ein gwaith.

Roedd llawer o'r pethau a ddywedodd y bobl ifanc wrthym yn peri gofid a phryder mawr. Hoffwn godi un o'u pryderon gyda chi'n benodol: mae prinder difrifol yn genedlaethol o dai a fflatiau bach (un/dwy ystafell wely) o ansawdd uchel ar gyfer rhieni geni a'r rhai sy'n gadael gofal. Rydym wedi clywed bod y prinder hwn yn peri cynnydd yng nghyfraddau'r plant sydd mewn gofal yng Nghymru. Fel y gwyddoch, mae gan awdurdodau lleol - gan gynnwys eu hadnannau tai - gyfrifoldebau fel rhieni corfforaethol i blant sydd â phrofiad o fod mewn gofal. Rydym yn pryderu ei bod yn bosibl bod awdurdodau lleol yn ei chael yn anodd i gyflawni eu rhwymedigaethau rhianta corfforaethol mewn perthynas â darparu llety i blant ar ôl iddynt adael y system ofal.

Rwy'n tynnu sylw isod at rai o'r heriau penodol sydd wedi'u codi gyda gan rieni geni, y rhai sy'n gadael gofal a staff sy'n gweithio gyda nhw.

Rhieni geni

Gall diffyg llety diogel, hirdymor o ansawdd gyfrif yn erbyn rhieni geni mewn achosion llys. Bydd llys yn ystyried a oes gan rieni geni lety addas, hirdymor ar eu cyfer nhw a'u plant wrth benderfynu a ddylai plant aros gyda rhiant neu rieni. Bydd hefyd yn ystyried a oes gan riant geni unrhyw rwydwaith cymorth o fewn cyrraedd agos. Os nad yw rhieni geni yn gallu sicrhau llety hirdymor addas yn agos at deulu a ffrindiau, neu, yn waeth, os nad ydynt yn gallu sicrhau llety hirdymor addas o gwbl, bydd hyn yn cyfrannu'n uniongyrchol at y tebygolrwydd y bydd plentyn yn cael ei dynnu o ofal ei rieni.

Mae'r heriau hyn yn waeth ar gyfer rhai rhieni geni sy'n cael eu gorfodi i fynd i ganolfannau asesu rhieni (**cyfeirir atyt weithiau fel unedau mamau a babanod**). Pwrpas canolfannau asesu rhieni yw sefydlu addasrwydd rhiant geni i fod yn rhiant. Mae cyfnod asesu fel arfer yn para tua 12 wythnos. Yn anffodus, mae llawer o rieni geni'n methu â chadw eu llety am y cyfnod hwnnw, ac felly maent yn wynebu gorfod gadael y ganolfan asesu heb lety diogel, hirdymor o ansawdd iddyn nhw a'u plant ddychwelyd iddo. Unwaith eto, dywedwyd wrthym y gall hyn gyfrif yn eu herbyn mewn achos llys.

Y rhai sy'n gadael gofal

Mae llawer o bobl ifanc sydd â phrofiad o fod mewn gofal yn ei chael hi'n anodd dod o hyd i llety addas i symud iddo ar ôl gadael y system ofal neu ar ôl gadael llety trosiannol â chymorth. Clywsom fod cyfngiadau llym ar atgyfeiriadau am dai cymdeithasol ar ran y rhai sy'n gadael gofal gan sefydliadau'r trydydd sector, ac nad oes gan y rhai sy'n gadael gofal eu hunain unrhyw flaenoriaeth dros ymgeiswyr eraill os ydynt yn gwneud cais am dai cymdeithasol yn annibynnol.

Mae oedi wrth ddod o hyd i llety priodol ar gyfer y rhai sy'n gadael gofal yn rhoi straen ar wasanaethau llety trosiannol, a fydd yn ceisio parhau i ddarparu llety i berson ifanc nes bod gan y person hwnnw rywle diogel i symud iddo. Mae hyn yn blocio gwelyau ar gyfer pobl ifanc eraill sy'n gadael y system ofal ac sydd angen y llety trosiannol â chymorth hwnnw cyn iddynt deimlo'n hyderus i fyw'n annibynnol.

Yn bwysicach fyth, gall fod yn brofiad hynod ofidus a thrawmatig i'r bobl ifanc. Mae llawer o'r rhai sy'n gadael gofal yn bobl ifanc agored i niwed sydd â phrofiad o gael eu cam-drin fel plant ochr yn ochr â'r ansefydlogrwydd sy'n deillio o newid lleoliad maeth, gweithwyr cymdeithasol ac ysgol yn aml. Mae'r heriau y maent yn eu hwynebu o ran sicrhau llety'n gallu golygu bod llawer ohonynt yn agored i gamfanteisio, digartrefedd, camddefnyddio sylweddau a throseddu.

I'r rhieni geni sydd wedi bod mewn gofal eu hunain (sef cyfran uchel o'r holl rieni geni, yn ein barn ni), mae'n werth pwysleisio bod y prinder tai hefyd yn effeithio arnynt fel pobl sydd wedi gadael gofal, fel y'i nodwyd uchod.

Byddwn yn cyhoeddi crynodeb o'r canfyddiadau o'n gwaith ymgysylltu a'n digwyddiadau rhanddeiliaid yn fuan, a bydd hwn yn nodi'r pryderon hyn yn fanylach.

Fodd bynnag, mae gwahanol resymau, megis cyfyngiadau cylch gwaith ein Pwyllgor, yn golygu na fyddwn yn gallu rhoi i'r mater hollbwysig hwn yr amser a'r sylw y mae'n eu haeddu fel rhan o'r ymchwiliad hwn.

Rwy'n mawr obeithio y bydd y wybodaeth hon yn ddefnyddiol i chi ac y gallwch ei hystyried fel rhan o unrhyw waith sy'n cael ei wneud gennych, yn awr neu yn y dyfodol, ar dai i bobl agored i niwed. Os oes gennych unrhyw gwestiynau am ein gwaith, mae croeso i chi gysylltu â'n clercod yn uniongyrchol, a byddant yn hapus i ddarparu deunydd briffio ychwanegol ar ein canfyddiadau hyd yma.

Yn gywir,

Jayne Bryant

Jayne Bryant AS

Cadeirydd

Croesewir gohebiaeth yn Gymraeg neu Saesneg.

We welcome correspondence in Welsh or English.

Julie James AS/MS
Y Gweinidog Newid Hinsawdd
Minister for Climate Change

Rebecca Evans AS/MS
Y Gweinidog Cyllid a Llywodraeth Leol
Minister for Finance and Local Government

Jane Hutt AS/MS
Y Gweinidog Cyflawnder Cymdeithasol
Minister for Social Justice

Vaughan Gething AS/MS
Gweinidog yr Economi
Minister for Economy

John Griffiths AS
Cadeirydd y Pwyllgor Llywodraeth Leol a Thai
Y Senedd
Bae Caerdydd
Caerdydd
CF99 1SN

Llywodraeth Cymru
Welsh Government

3 Mawrth 2023

Annwyl John,

Diolch am adroddiad craffu y Pwyllgor ar Gyllideb Ddrafft Llywodraeth Cymru 2023-24 a oedd yn amlinellu 24 o argymhellion ar gyfer Llywodraeth Cymru.

Hoffem ddiolch i aelodau'r Pwyllgor am eu hadroddiad. Ynghlwm ceir ymateb Llywodraeth Cymru i'r argymhellion cyn y bleidlais ar y Gyllideb Derfynol ar 7 Mawrth.

Yn gywir

Canolfan Cyswllt Cyntaf / First Point of Contact Centre:
0300 0604400

Gohebiaeth.Julie.James@llyw.cymru
Correspondence.Julie.James@gov.Wales
Gohebiaeth.Rebecca.Evans@llyw.cymru
Correspondence.Rebecca.Evans@gov.wales
Gohebiaeth.Jane.Hutt@llyw.cymru
Correspondence.Jane.Hutt@gov.wales
Gohebiaeth.Vaughan.Gething@llyw.cymru
Correspondence.Vaughan.Gething@gov.wales

Bae Caerdydd • Cardiff Bay
Caerdydd • Cardiff
CF99 1SN

Rydym yn croesawu derbyn gohebiaeth yn Gymraeg. Byddwn yn ateb gohebiaeth a dderbynir yn Gymraeg yn Gymraeg ac ni fydd gohebu yn Gymraeg yn arwain at oedi.

Tudalen y pecyn 67

We welcome receiving correspondence in Welsh. Any correspondence received in Welsh will be answered in Welsh and responding in Welsh will not lead to a delay in responding.

Julie James

Julie James AM
Y Gweinidog Newid
Hinsawdd
Minister for Climate Change

Rebecca Evans.

Rebecca Evans AM
Y Gweinidog Cyllid a
Llywodraeth Leol
Minister for Finance and
Local Government

Jane Hutt

Jane Hutt AM
Y Gweinidog Cyflawnder
Cymdeithasol
Minister for Social Justice

Vaughan Gething

Vaughan Gething AS/MS
Gweinidog yr Economi
Minister for Economy

Ymateb ysgrifenedig Llywodraeth Cymru i adroddiad y Pwyllgor Llywodraeth Leol a Thai ar Gyllideb Ddrafft 2023-24

Argymhelliaid 1.

Dylai Llywodraeth Cymru amlinellu sut y mae'n gweithio gyda Llywodraeth leol i baratoi ar gyfer pwysau parhaus ar awdurdodau lleol ym mlynnyddoedd ariannol yn y dyfodol.

Ymateb: Derbyn

Bydd gweithgarwch ymgysylltu ffurfiol ar faterion ariannol rhwng Llywodraeth leol a Llywodraeth Cymru yn parhau drwy'r is-grŵp Cyllid, sy'n un o is-grwpiau sefydlog y Cyngor Partneriaeth statudol. Bydd hyn yn cynnwys ystyried pwysau ariannol drwy gydol y flwyddyn ac yn ystod y cyfnod cyn penderfynu ar gyllideb Cymru. Gall trafodaethau penodol yngylch gwasanaethau Awdurdodau Lleol hefyd gael eu cynnal rhwng gweinidogion perthnasol a CLILC drwy'r grwpiau hyn yn ychwanegol at weithgarwch ymgysylltu dwyochrog rhwng portffolios.

Argymhelliad 2.

Rydym yn argymhell i Llywodraeth Cymru yn gwneud sylwadau i Drysorlys y DU am setliad tair blynedd treigl i roi mwy o sicrwydd i wasanaethau cyhoeddus.

Ymateb: Derbyn

Rydym yn cytuno y byddai'n well cael setliad mor hir â phosibl gan Lywodraeth y DU, er mwyn helpu i roi mwy o sicrwydd i Lywodraeth Cymru a'i phartneriaid cyflawni a hwyluso gwaith cynllunio hirdymor. Byddwn yn parhau i bwysio ar Lywodraeth y DU i roi mwy o sicrwydd ariannol lle y bo'n briodol, drwy'r sianeli sydd ar gael, gan gynnwys drwy'r Pwyllgor Sefydlog Rhyngweinidogol ar Gyllid (F:ISC) a chyfarfodydd dwyochrog â Phrif Ysgrifennydd y Trysorlys.

Fodd bynnag, mae amrywiaeth o faterion ariannol rydym yn bwriadu eu codi gyda Llywodraeth y DU a gallai nifer o'r rhain effeithio ar setliad Llywodraeth Cymru sydd i'w gyhoeddi yng Nghyllideb y Gwanwyn Llywodraeth y DU, sy'n golygu bod angen rhoi sylw iddynt ar fyrder. Ein blaenoriaeth fydd canolbwytio ein trafodaethau â Llywodraeth y DU ar y materion ariannol hollbwysig hynny yn hytrach na'r awgrym penodol hwn yn y byrdymor, ond byddwn yn ei ystyried ar gyfer trafodaethau yn y dyfodol.

Argymhelliaid 3.

Dylai Llywodraeth Cymru roi rhagor o fanylion i ddangos sut y mae'r dyraniadau yn y gyllideb ddrafft wedi'u blaenoriaethu i gyflawni ei hymrwymiad i'r agenda gwariant ataliol.

Ymateb: Derbyn

Ochr yn ochr â'r Gyllideb Ddrafft fel mewn blynnyddoedd blaenorol, mae crynodeb helaeth o holl dystiolaeth ysgrifenedig y Gweinidogion i bwylgorau craffu'r Senedd ar y dyraniadau ym mhob Prif Grŵp Gwariant wedi'i gyhoeddi ers hynny, sy'n rhoi cyfrif manylach.

Mae'n cyd-fynd â'r gyfres o ddogfennau sydd wedi'u cyhoeddi fel rhan o'r Gyllideb Ddrafft, gan gynnwys dogfen yr Asesiad Effaith Integredig Strategol.

Fel y dangoswyd, mae cyllid yn parhau i gael ei ddyrannu yn unol â'r meysydd hynny lle mae dystiolaeth yn dangos y gall wneud y gwahaniaeth mwyaf. Gan gydnabod bod gwariant ataliol yn faes cymhleth, mae'r fersiwn wedi'i diweddu o Gynllun Gwella'r Gyllideb, a gyhoeddwyd ochr yn ochr â'r Gyllideb Ddrafft ar 13 Rhagfyr, hefyd yn parhau i amlinellu camau gweithredu arfaethedig i wella'r ffordd y caiff gwariant ataliol ei gofnodi a'i ystyried fel rhan o'r broses gyllidebol.

Argymhelliad 4.

Dylai Llywodraeth Cymru sicrhau bod digon o gyllid cyfalaf o fewn y setliad i awdurdodau lleol allu cynnal a chadw'r rhwydwaith ffyrdd a phrifffyrdd yn ddigonol.

Ymateb: Derbyn mewn Egwyddor

Er bod y Llywodraeth yn cydnabod effaith gwaith cynnal a chadw ffyrdd ar gyllidebau cynghorau ac ar gymunedau, mae'r cyllid cyfalaf a ddarperir drwy'r Setliad Llywodraeth Leol yn gyllid heb ei neilltuo. Caiff awdurdodau ddewis sut i ddefnyddio'r cyllid hwn ochr yn ochr â'u hadnoddau eraill i gynnal a chadw eu ffyrdd lleol a'u seilwaith teithio llesol a'u datblygu. Bydd awdurdodau lleol hefyd yn ystyried y cydbwysedd y maent am ei sicrhau rhwng gwaith cynnal a chadw a ariennir gan refeniw a gwaith adnewyddu ar raddfa fwy a ariennir gan gyfalaf. Yn ystod y 2 flynedd nesaf, byddwn yn buddsoddi drwy'r £400m ar gyfer cyfalaf cyffredinol a benthyca â chymorth Llywodraeth Leol, er mwyn ategu'r rôl hanfodol y mae awdurdodau lleol yn ei chwarae wrth ddarparu seilwaith sydd nid yn unig yn ei gwneud yn bosibl i wasanaethau lleol gael eu darparu ond sydd hefyd yn cyfrannu at ein huchelgeisiau ar gyfer seilwaith ledled Cymru.

Yn fwy cyffredinol, nodwyd y safbwyt ar gyllid cyfalaf ar gyfer Llywodraeth Cymru fel rhan o'r gyllideb hon. Roedd y setliad a gawsom gan Lywodraeth y DU yn siomedig ac nid yw'n ddigon i gyflawni ein huchelgeisiau i fuddsoddi yn nyfodol Cymru, gyda'n cyllideb gyfalaf gyffredinol 8.1% yn is mewn termau real o gymharu â'r flwyddyn gyfredol.

Yn dilyn yr adolygiad o'n cyllidebau cyfalaf, bydd cyllid cyfalaf cyffredinol ar gyfer Llywodraeth leol ar gyfer 2023-24 yn aros fel y'i dangosir yng nghyllideb derfynol 2022-23 ar £180 miliwn, sef cynnydd o £30m o gymharu â'r flwyddyn gyfredol. Bydd hyn yn parhau ar gyfer 2024-25.

Argymhelliad 5.

Dylai Llywodraeth Cymru barhau i weithio gyda Llywodraeth y DU i ddeall cynnydd mewn cyllid cyfalaf yn y dyfodol a dylai gyflwyno'r achos dros sicrhau bod unrhyw gynnydd yn gysylltiedig â'r gyfradd chwyddiant.

Ymateb: Derby mewn Egwyddor

Mae'r newidiadau i gyllideb gyfalaf Llywodraeth Cymru yn cael eu pennu gan newidiadau i gyllidebau cymaradwy yn Lloegr, drwy fformiwla Barnett. Gall y newidiadau hyn arwain at ostyngiadau mewn arian parod ac mewn termau real ond gallant hefyd fod yn fwy na dim ond cynnydd chwyddiannol ar adegau. Felly, mae'n bosibl na fydd cysylltu cynnydd â chwyddiant bob amser er budd pennaf Cymru.

Mae'r Gweinidog Cyllid a Llywodraeth Leol yn cyflwyno'r achos dros gynyddu cyllid cyfalaf yn rheolaidd. Mae gennym strategaeth uchelgeisiol ar gyfer seilwaith cyfalaf a nodir yn Strategaeth Buddsoddi yn Seilwaith Cymru, sef ein gweledigaeth 10 mlynedd ar gyfer y canlyniadau y dylai buddsoddi mewn seilwaith ein galluogi i'w cyflawni. Mae'r Cynllun Cyllid Seilwaith yn ategu Strategaeth Buddsoddi yn Seilwaith Cymru. Mae'r cynllun gweithredu tair blynedd hwn yn nodi cyllid cyfalaf gwerth mwy nag £8bn sydd wedi'i ddyrannu i brosiectau sy'n cyflawni'r canlyniadau a amlinellir yn y strategaeth yn y ffordd fwyaf effeithiol. Mae'n hanfodol i gyflawni ein dyheadau ar gyfer Sero Net. Fodd bynnag, rydym yn derbyn ei bod yn anochel bod lefelau chwyddiant presennol yn golygu y bydd angen i weinidogion â phortffolio reoli eu dyraniadau cyllidebol ac ymateb i bwysau drwy gyflymu ac arafu prosiectau a rhagleni yn ôl argaeedd cyllidebau.

Felly, er ein bod yn cydnabod nad chwyddiant ddylai fod yr unig ffactor ysgogi ar gyfer cynyddu dyraniadau cyfalaf, byddwn yn parhau i alw ar Lywodraeth y DU i gydnabod effaith gynyddol chwyddiant ar gyllidebau cyfalaf a chyllidebau adnoddau ar yr adeg hon. Byddwn hefyd yn parhau i bwysu arni i roi mwy o hyblygrwydd cyllidol inni sydd ei angen arnom i wneud y defnydd gorau posibl o'n hadnoddau mewn cyfnod anodd.

Argymhelliaid 6.

Dylai Llywodraeth Cymru gynnal adolygiad o'i hymgyrch i godi ymwybyddiaeth o fudd-daliadau sydd ar gael i drigolion, gan gynnwys Cynllun Gostyngiadau'r Dreth Gyngor, i asesu ei heffeithiolrwydd o ran cyrraedd preswylwyr cymwys.

Ymateb: Derbyn mewn Egwyddor

Mae Llywodraeth Cymru yn ymrwymedig i sicrhau bod pobl yng Nghymru yn hawlio pob punt y mae ganddynt hawl iddi ac mae gennym grŵp rhanddeiliaid sefydledig i ddatblygu'r gwaith hwn. Mae'r Gweinidog Cyfiawnder Cymdeithasol yn arwain y gwaith o ddiwygio'r system les a rhoi mesurau trawsbynciol ar waith i hyrwyddo ffyniant a mynd i'r afael â thlodi, gan gynnwys ymwybyddiaeth o'r system fudd-daliadau ehangach.

Mae ein hymgyrch i annog pobl i hawlio budd-daliadau yn dwyn ffrwyth ac mae ymwybyddiaeth o gymorth ariannol yn cynyddu yng Nghymru. Mae gwerthusiadau o'r ymgyrchoedd hyn yn cael eu cynnal yn rheolaidd ac maent wedi'u targedu at gynulleidfa oedd y gwyddom eu bod yn gymwys ond sydd weithiau yn llai tebygol o wneud cais am amrywiaeth o fudd-daliadau gwahanol.

Mae ein hymgyrch gyfathrebu integredig, *Yma i helpu gyda chostau byw*, yn annog pobl sy'n pryderu am eu gallu i dalu biliau neu sydd am gadarnhau pa gymorth ariannol y maent yn gymwys i'w gael, gysylltu ag Advicelink Cymru am ddim. Mae'r gwasanaeth yn cynnwys y Cynllun Gostyngiadau yn y Dreth Gyngor sy'n darparu gostyngiad uniongyrchol i filiau treth gyngor yn hytrach na gweithredu fel budd-dal.

Mae'r alwad i weithredu i gysylltu ag Advicelink yn rhan annatod o'r ymgyrch. Dangosir hyn gan yr arolwg a gynhaliwyd fel rhan o'r ymgyrch ym mis Mai 2022 a ddangosodd y byddai mwy na hanner y bobl a arolygwyd yn ansicr ble y gallent fynd i siarad â rhywun am yr hyn y mae ganddynt hawl iddo. Mae gwerthusiadau blaenorol wedi dangos bod mwy nag 8,000 o bobl wedi ymateb i alwad yr ymgyrch i gysylltu ag Advicelink Cymru ac maent wedi cael cymorth i hawlio mwy na £2.7m o incwm ychwanegol.

Mae ein trydedd ymgyrch genedlaethol bellach yn mynd rhagddi er mwyn helpu i godi ymwybyddiaeth o'r cymorth ariannol sydd ar gael a helpu pobl i fanteisio arno.

At hynny, rhwng 21 Mawrth a 7 Mai 2022, gwnaethom ailgynnal ymgyrch arall i godi ymwybyddiaeth yn benodol am gymorth i dalu'r dreth gyngor. Roedd ymateb y cyhoedd i'r ymgyrch hon yn gadarnhaol, ar y cyfan. Defnyddiwyd hysbysebion digidol unwaith eto ar wahanol lwyfannau cyfryngau cymdeithasol i roi gwybod i'r cyhoedd am y Cynllun Gostyngiadau yn y Dreth Gyngor, disgowntiau'r dreth gyngor ac eithriadau i'r dreth gyngor. Gwnaethom hefyd weithio'n agos gydag awdurdodau lleol a rhanddeiliaid allweddol ar becyn cymorth cyfryngau cymdeithasol. Nod y pecyn cymorth hwn oedd cyfeirio aelwydydd at dudalennau gwe gwybodaeth Llywodraeth Cymru er mwyn eu hannog i fanteisio ar y cynllun.

Awgrymwyd y gallai cyn lleied â 55% i 65% o'r aelwydydd cymwys fod yn manteisio ar y Cynllun Gostyngiadau yn y Dreth Gyngor yng Nghymru. Er bod hyn yn debyg i'r sefyllfa o ran budd-daliadau annatganoledig y DU, mae angen inni barhau i geisio canfod pam mae nifer yr aelwydydd sy'n cael cymorth wedi lleihau er gwaethaf pwysau economaidd cynyddol a biliau treth gyngor uwch.

Ar hyn o bryd mae ein Cynllun Gostyngiadau yn y Dreth Gyngor yn cefnogi tua 265,000 o aelwydydd cymwys ledled Cymru, gan ddarparu gostyngiad yn eu bil treth gyngor ac, mewn llawer o achosion, ei leihau i sero. Dengys ein hadroddiad blynnyddol diweddaraf fod tua 20% o'r holl aelwydydd yng Nghymru yn cael cymorth drwy'r cynllun hwn. Fodd bynnag, yn 2013, cafodd tua 325,000 o aelwydydd fudd o'r cymorth hwn.

Dyna pam mae Llywodraeth Cymru yn adolygu'r Cynllun Gostyngiadau yn y Dreth Gyngor fel rhan o'n rhaglen ehangach sy'n edrych ar opsiynau ar gyfer diwygio'r dreth gyngor a'i gwneud yn decach. Byddwn yn defnyddio'r holl dystiolaeth sydd ar gael i'n helpu i wella'r cynllun yn ystod tymor y Senedd hon. Bydd hyn yn cynnwys ystyried sut mae ein cynllun yn ystyried effaith Credyd Cynhwysol a newidiadau eraill i'r system les annatganoledig. Credwn fod angen cynnal yr adolygiad systematig ehangach hwn o'r Cynllun Gostyngiadau yn y Dreth Gyngor, a fydd yn edrych ar faterion gweithredol sy'n atal pobl rhag gwneud cais am gymorth yn ogystal â materion sy'n ymwneud â'r ffordd y mae cynlluniau cymorth a budd-daliadau yn rhyngweithio â'i gilydd, cyn adolygiadau pellach o weithgarwch ymgyrchu er mwyn sicrhau bod ymgyrchoedd wedi'u targedu'n dda yn y dyfodol.

Argymhelliaid 7.

Dylai Llywodraeth Cymru ddarparu cymorth i awdurdodau lleol ehangu cynlluniau i raddedigion a phrentisiaethau er mwyn cadw gweithlu medrus.

Ymateb: Derbyn mewn Egwyddor

Mae gan brentisiaethau rôl hollbwysig i'w chwarae o ran hybu adferiad economaidd a chefnogi'r rhai sydd fwyaf tebygol o wynebu anawsterau yn y farchnad lafur yng Nghymru. Mae Llywodraeth Cymru yn ymrwymedig i gynyddu nifer y bobl sy'n dilyn prentisiaethau a datblygu rhagleni i ddiwallu anghenion cyflogwyr p'un a ydynt yn y sector preifat neu'r sector cyhoeddus.

Caiff blaenorriaethau buddsoddi eu llywio gan bedair Partneriaeth Sgiliau Rhanbarthol, sef cyrff a arweinir gan gyflogwyr y mae awdurdodau lleol ynaelodau blaenllaw ohonynt. Mae Partneriaethau Sgiliau Rhanbarthol yn elfen hollbwysig o'r dirwedd sgiliau ranbarthol, sy'n rhoi gwybodaeth am y farchnad lafur i Lywodraeth Cymru ac sy'n rhan annatod o gynlluniau sgiliau a chyflogadwyedd. Mae'r wybodaeth a'r argymhellion a ddarperir ganddynt ar lefel ranbarthol ac is-ranbarthol, ynghyd â ffynonellau eraill o wybodaeth, yn allweddol i lywio'r gwaith o ddatblygu polisiau a dylunio ein rhagleni a'r defnydd a wneir o gyllid sgiliau. Lluniodd Partneriaethau Sgiliau Rhanbarthol gynlluniau cyflogaeth a sgiliau tair blynedd a oedd yn nodi blaenorriaethau rhanbarthol o ran sgiliau, yn seiliedig ar wybodaeth a ddarparwyd gan gyflogwyr.

Mae rhwydwaith o ddarparwyr hyfforddiant y sicrhawyd eu hansawdd yn gweithio gyda chyflogwyr, gan gynnwys awdurdodau lleol, er mwyn deall yr anghenion hyfforddiant a chyflwyno prentisiaethau er mwyn cyflawni amcanion busnes.

Mae "Rhaglen Graddedigion Gwasanaeth Cyhoeddus Cymru Gyfan", a luniwyd gan Academi Wales, yn cynnig cyfle unigryw i raddedigion wella eu sgiliau a datblygu eu gyrfaoedd. Mae'r cynllun yn cynnig amrywiaeth o gyfleoedd ymestynnol mewn gwasanaethau cyhoeddus yng Nghymru, ochr yn ochr â chymhwyster Meistr pwrpasol. Caiff graddedigion gyfleoedd i weithio ar draws ffiniau sefydliadol mewn Un Gwasanaeth Cyhoeddus Cymru ac atgyfnerthu gwasanaethau cyhoeddus yng Nghymru. Mae'r ail garfan o raddedigion ar eu taith drwy'r cynllun ar hyn o bryd, gyda charfanau'r dyfodol ar gam datblygu cynnar.

O ran cymorth ariannol, mae cyllid drwy setliad heb ei neilltu llywodraeth leol yn cynnig yr hyblygrwydd mwyaf i awdurdodau lleol fuddsoddi yn eu hadnoddau a'u gallu eu hunain. Mae awdurdodau lleol hefyd yn defnyddio'r cyllid sylweddol a ddarparwyd ar gyfer y bargeinion dinesig a thwf rhanbarthol i fynd i'r afael â bylchau mewn sgiliau a datblygu sgiliau y mae galw amdanynt a fydd yn cyfrannu at dwf economaidd tymor hwy'r rhanbarthau.

Argymhelliaid 8.

Dylai Llywodraeth Cymru fachu ar bob cyfle i gyfrannu at gynlluniau a dylanwadu ar gynlluniau i ddatblygu'r rhwydwaith grid ar draws Cymru ar frys i fynd i'r afael â chapasiti'r rhwydwaith ar gyfer gwefru cerbydau trydan.

Ymateb: Derbyn

Mae Llywodraeth Cymru wedi bod yn gweithio gyda Llywodraeth y DU, Ofgem a chwmnïau rhwydwaith ers degawd er mwyn mynd i'r afael ag anallu'r grid trydan yng Nghymru i gyflawni ein huchelgeisiau o ran yr hinsawdd.

Rydym yn cynnal fforwm bob chwarter gyda'r holl weithredwyr rhwydwaith er mwyn trafod heriau gweithredol a strategol, sydd wedi helpu i feithrin gwell dealltwriaeth rhwng pob parti. Mae swyddogion Llywodraeth Cymru wedi gweithio'n agos gyda Gweithredwyr Rhwydwaith Ardal, Rhwydweithiau Ynni SP (SPEN) a 'National Grid Electricity Distribution' (NGED, WPD gynt) wrth iddynt ddatblygu eu cynlluniau busnes ar gyfer y cyfnod 2023-28. Rydym yn falch o weld bod NGED wedi penodi swyddog yn benodol i weithio gyda Llywodraeth Cymru ac awdurdodau lleol; mae mynd i'r afael â mater gwefru cerbydau trydan yn un o flaenoriaethau allweddol ei gwaith. Mae SPEN wedi datblygu dull o nodi'r mannau mwyaf addas lle y gall y grid ddarparu ar gyfer cyfleusterau gwefru cerbydau trydan ac wedi penodi staff ychwanegol i weithio gydag awdurdodau i ddefnyddio'r adnodd hwn.

Mae swyddogion trafnidiaeth hefyd yn cynnal deialog reolaidd â'r Gweithredwyr Rhwydwaith Ardal gan fwydo cynnydd a chynlluniau ar gyfer cyflwyno seilwaith Gwefru Cerbydau Trydan sydd ar gael i'r cyhoedd i broses gynllunio'r Gweithredwyr Rhwydwaith Ardal. Dros y ddwy flynedd ddiwethaf, mae SPEN a swyddogion trafnidiaeth wedi gweithio'n agos iawn er mwyn sicrhau y caiff y seilwaith a ariennir gan 'Adferiad Gwyrdd', a ddyfarnwyd i SPEN gan Ofgem, ei gyflwyno'n llwyddiannus. Bellach, mae gan swyddogion trafnidiaeth ddarlun clir o ble mae angen cyfleusterau Gwefru Cerbydau Trydan sy'n hygrych i'r cyhoedd ac maent yn rhannu'r data hyn â'r Awdurdodau Lleol a'r Gweithredwyr Rhwydwaith Ardal.

Fodd bynnag, bydd angen datblygu'r grid ymhellach eto er mwyn ateb galw cyfunol trafnidiaeth drydan a gwres. Mae Llywodraeth Cymru wedi helpu pedwar awdurdod lleol i ddatblygu cynlluniau ynni lleol ac mae'r 18 sy'n weddill bellach yn mynd rhagddynt. Byddant yn datblygu tystiolaeth glir o'r angen am seilwaith grid newydd. Mae gweithredwyr grid yn ymneud yn agos â'r broses, a fydd yn nodi ble y gallent gyflwyno achos i Ofgem dros waith datblygu er mwyn ei gwneud yn bosibl i newid i economi sero net.

Mae Llywodraeth Cymru hefyd yn chwarae rhan weithredol yn y cynlluniau ar gyfer seilwaith trawsyrru newydd, sydd ei angen i atgyfnerthu'r grid dosbarthu. Mae'n cymryd amser hir i gynllunio a datblygu'r seilwaith mawr hwn ac rydym yn bwydo i mewn i syniadaeth ynglŷn â sut y gellir cyflymu'r broses hon heb gyfyngu ar y cyfle i ddinasyddion leisio eu barn ar effaith datblygiadau penodol. Bydd ein prosiect Gridiau Ynni i Gymru yn y Dyfodol yn cyflwyno ei adroddiad ym mis Mai a bydd yn cynnwys gwybodaeth bwysig am yr anghenion am grid yn y dyfodol yng Nghymru.

Byddwn yn parhau i weithio gyda Llywodraeth y DU ac Ofgem er mwyn rhannu ei ganfyddiadau a'u rhoi ar waith.

Argymhelliaid 9.

Dylai Llywodraeth Cymru roi rhagor o wybodaeth am y gwaith sy'n cael ei wneud gan Ystadau Cymru i ddatgarboneiddio ystad llywodraeth leol, gan gynnwys sut y mae'n disgwl i'r cyllid a ddyrannwyd yn y gyllideb ddraft ar gyfer 2023-24 gael ei ddefnyddio.

Ymateb: Derbyn

Mae Ystadau Cymru wedi penodi arbenigwr ym maes cynaliadwyedd sydd â phrofiad helaeth o gyflwyno mesurau ynni adnewyddadwy a chynaliadwyedd i'n hystad ein hunain. Mae'r arbenigedd hwn yn atgyfnerthu'r cymorth y gall Ystadau Cymru ei roi i reolwyr asedau er mwyn datgarboneiddio'r ystad. Mae gwaith yn mynd rhagddo i ddatblygu set o ddangosyddion cynaliadwyedd a fydd yn helpu rheolwyr i flaenoriaethu adeiladau i'w cadw yn yr ystad gyhoeddus. Bydd y dangosyddion hyn yn cynnwys datgarboneiddio ond byddant hefyd yn sicrhau bod penderfyniadau ynghylch yr ystad yn y dyfodol yn cyd-fynd â nodau eraill yn Nedd Llesiant a Chenedlaethau'r Dyfodol.

Mae pecyn hyfforddiant llythrennedd carbon pwrrpasol, achrededig wedi'i ddatblygu mewn cydweithrediad â Cynnal Cymru a gaiff ei gyflwyno ym mis Mawrth a mis Ebrill 2023. Mae cynrychiolwyr o bob rhan o'r sector cyhoeddus wedi'u derbyn ar y cwrs, sydd wedi cael llawer mwy o geisiadau i gofrestru ar ei gyfer na nifer y lleoedd sydd ar gael. Caiff yr adnoddau a luniwyd ar gyfer y cwrs hwn eu hychwanegu at y cyfeiriadur o hyfforddiant ac adnoddau cynaliadwyedd sydd eisoes wedi'i rannu drwy rwydwaith Ystadau Cymru.

Gan weithio ar draws y Llywodraeth, mae swyddogion ac aelodau wedi cyfrannu'n uniongyrchol at argymhellion yr Archwiliad Dwfn i Goed a Phren a Phanel Strategaeth Ddatgarboneiddio Llywodraeth Leol. Mae hyn yn cynnwys grŵp peilot a fu'n gweithio gydag ymgynghorwyr CLILC a MapDataCymru i nodi a phrofi methodoleg ar gyfer nodi'r cyfleoedd gorau i blannu coed ac atafaelu carbon ar dir cyhoeddus. Bydd y gwaith hwn yn parhau yn 2023-24.

Bydd cyllid grant Rhaglen Gydweithredu Cymru ar Asedau yn parhau yn 2023-24 a bydd yn darparu cyllid refeniw a chyfalaf ar gyfer prosiectau cydweithredol a arweinir gan y sector cyhoeddus ar yr ystad gyhoeddus. Bydd hyn yn ategu ffrydaiu cyllido eraill ac mae'n canolbwytio'n gryf ar ddatgarboneiddio a chynaliadwyedd. Gofynnir i broiectau a ariennir rannu eu pwyntiau dysgu allweddol er budd eraill. Caiff y gwaith hwn ei ategu drwy rannu astudiaethau achos arfer da, a ledanir gan gylchlythyrau ac yn y gynhadledd a seremoni wobrwyd flynyddol.

Argymhelliad 10.

Mae'r Pwyllgor Cydraddoldeb a Chyflawnder Cymdeithasol a'r Pwyllgor Llywodraeth Leol a Thai yn argymhell ar y cyd y dylai Llywodraeth Cymru fynd ati ar unwaith i amlinellu'r rhesymau dros y diffyg cynnydd o ran y defnydd o'r Grant Cyfalaf Safleoedd Sipsiwn a Theithwyr a sut y mae'n bwriadu gweithio gydag awdurdodau lleol i sicrhau bod y gronfa hon yn cael ei defnyddio. Ymhellach, dylai Llywodraeth Cymru egluro'r hyn a fydd yn digwydd i'r £3.690 miliwn nas gwariwyd o gyllideb 2022-23, a chadarnhau y bydd yn cael ei ddyrannu i gamau gweithredu yn y maes hwn.

Ymateb: Derbyn

Mae'r grant hwn gan Lywodraeth Cymru wedi bod yn adnodd pwysig ar gyfer datblygu gwaith i wella safleoedd a chreu rhai newydd. Nid oes rhaid i Awdurdodau Lleol ddefnyddio'r grant i wneud hyn. Gellir ei flaenorriaethu o'r tu mewn i gyllidebau presennol.

Mae cynigion ar gyfer safleoedd newydd a hyd yn oed ar gyfer gwelliannau yn aml yn gymhleth. Mae hyn yn golygu mai anaml y cânt eu cwblhau'n gyflym a'i bod yn bosibl bod cynnig wedi bod yn cael ei ddatblygu ers peth amser cyn i gais am grant gael ei wneud.

Mae'r Gweinidog Cyflawnder Cymdeithasol yn ymwybodol o'r pryderon ac o'r farn ei bod yn hanfodol bwysig manteisio i'r eithaf ar y buddsoddiad mewn safleoedd newydd a gwelliannau i safleoedd presennol. O ystyried yr heriau, mae'n bwysig bod Llywodraeth Cymru yn mynd ati i ymgysylltu a hyrwyddo'r grant er mwyn symud pethau ymlaen ac mae swyddogion wrthi'n cyfarfod â chynrychiolwyr y cymunedau ac Awdurdodau Lleol ledled Cymru er mwyn asesu anghenion a chwmpas i fanteisio ar y grant.

Nid yw'r £3.690 miliwn nas gwariwyd yn 2022-23 wedi'i ddyrannu ar gyfer camau gweithredu eraill yn y portffolio Cyflawnder Cymdeithasol. Mae'r tanwariant hwn wedi'i ddefnyddio i leihau pwysau mewn meysydd eraill yn Llywodraeth Cymru.

Argymhelliaid 11.

Dylai Llywodraeth Cymru nodi sut y mae'n gweithio gydag adrannau eraill ar fesurau atal digartrefedd.

Ymateb: Derbyn

Mae ein Strategaeth ar gyfer Rhoi Diwedd ar Ddigartrefedd yn cydnabod mai mater sy'n ymwneud â gwasanaethau cyhoeddus yw hwn ac, felly, mae ein Cynllun ar gyfer Rhoi Diwedd ar Ddigartrefedd yn nodi'r camau rydym yn eu cymryd ar sail drawslywodraethol. Caiff y cynllun ei ddiweddu yn y Gwanwyn er mwyn cynnwys diweddariadau cynnydd ar feisydd gwaith, gan gynnwys gwaith trawslywodraethol, yn ogystal â chamau gweithredu newydd sydd i'w datblygu.

Mae enghraifft o waith trawslywodraethol yn y maes hwn yn cynnwys ein dull o ymdrin â digartrefedd ymysg pobl ifanc a sicrhau bod gan bob plentyn a pherson ifanc gartref da a diogel i fyw ynddo, sydd hefyd yn un o'r blaenoriaethau allweddol yn ein Cynllun Plant a Phobl Ifanc trawslywodraethol a gyhoeddwyd ym mis Mawrth 2022.

Mae camau gweithredu sy'n mynd rhagddynt yn cynnwys gwaith i wella'r broses o bontio o ofal i fyw'n annibynnol ac ar hyn o bryd rydym yn diweddu'r Fframwaith Llety a Chymorth i Ymadawyr Gofal, a ddatblygwyd yn benodol i bobl ifanc sy'n gadael gofal yng Nghymru. Rydym hefyd yn cefnogi mwy nag 20 o brosiectau sy'n cynnig dulliau newydd ac arloesol o ddarparu tai a chymorth i bobl ifanc, sy'n weithredol ledled Cymru o ganlyniad i'n buddsoddiad gwerth mwy na £3.1m yn y Gronfa Arloesi ar gyfer Pobl Ifanc Ddigartref. Mae prosiectau a ariennir gan y Gronfa Arloesi ar gyfer Pobl Ifanc Ddigartref yn ymwneud yn benodol â phobl ifanc dan anfantais 16-25 oed sy'n wynebu risg o fynd yn ddigartref neu sy'n ddigartref ar hyn o bryd gan gynnwys, ymhilh eraill, y rhai sy'n gadael gofal, pobl ifanc anabl a'r rhai sydd wedi bod yn rhan o'r system cyfiawnder ieuencid yn y gorffennol. Mae enghreifftiau o'r prosiectau hyn yn cynnwys: llety â chymorth, fflatiau hyfforddi, cymorth tenantiaeth, cynllun llety a rennir, cynllun cymorth pontio a chynllun tai â chymorth i bobl LHDC+.

Gan weithio gyda'r Adran Addysg, rydym yn parhau i fuddsoddi £3.7m y flwyddyn yn y Grant Cymorth Ieuencid er mwyn nodi pobl ifanc sy'n wynebu risg o fynd yn ddigartref yn gynnar er mwyn sicrhau y cânt y cymorth sydd ei angen i atal hynny rhag digwydd. Rydym hefyd wedi gweithio ar sail drawslywodraethol er mwyn sicrhau y caiff atal digartrefedd ymysg pobl ifanc ei gynnwys yn y fframwaith ymgysylltu a datblygu ieuencid sydd bellach wedi'i ddiweddu, a ddatblygwyd i ddechrau er mwyn nodi a chefnogi'r rhai sy'n wynebu risg o fod yn NEET (heb fod mewn addysg, cyflogaeth neu hyfforddiant). Hefyd, fel rhan o gyllid y Grant Cymorth Ieuencid, mae awdurdodau lleol wedi penodi Cydgysylltydd Digartrefedd Ieuencid, wedi'i leoli yn y gwasanaeth ieuencid, sy'n gweithio gyda'i gydweithwyr ym maes tai a gwasanaethau cymdeithasol er mwyn sicrhau bod y rhai sy'n wynebu risg o fynd yn ddigartref yn cael eu nodi a'u cefnogi.

Argymhelliaid 12.

Rhaid i Lywodraeth Cymru roi blaenoriaeth i ddarparu cyllid ychwanegol ar gyfer dyraniad y Grant Cymorth Tai cyn y gyllideb derfynol, a dylai archwilio'r holl opsiynau posibl ar gyfer gwneud hynny.

Ymateb: Derbyn mewn Egwyddor

Fel y nodwyd yn fy nhystiolaeth i'r Pwyllgor, yn anffodus, gan nad yw setliad cyllidebol Llywodraeth y DU ar gyfer 2023-24 yn mynd i'r afael â'r bwlch cyllido sy'n bodoli, ac am nad yw'n ddigonol i ddelio â'r pwysau eithriadol a wynebir ar hyn o bryd, bu'n rhaid i Weinidogion wneud penderfyniadau anodd iawn a blaenoriaethu'r gyllideb er mwyn parhau â'n hymrwymiad i flaenoriaethu gwasanaethau cyhoeddus a'r rhai mwyaf difreintiedig. Adlewyrchir hyn yng Nghyllideb Ddrafft 2023-24 a gyhoeddwyd gennym ar 13 Rhagfyr 2022. Wrth gwrs, petai rhagor o gyllid yn cael ei ddarparu gan Lywodraeth y DU, byddem yn ceisio parhau i flaenoriaethu gwasanaethau cyhoeddus a'r rhai mwyaf difreintiedig.

Rydym yn parhau'n ymrwymedig i gyflawni ein nod hirdymor o roi diwedd ar ddigartrefedd ac rydym yn cydnabod y rôl hollbwysig y mae gweithwyr digartrefedd a chymorth tai yn ei chwarae wrth helpu pobl ledled Cymru i fwy'n annibynnol ac atal digartrefedd. Er mwyn cydnabod pwysigrwydd gwasanaethau cymorth tai, gwnaethom gynyddu cyllideb y Grant Cymorth Tai £40m yn 2021-22, i £166.763m, sef cynnydd o fwy na 30%. Er gwaethaf y sefyllfa gyllidebol anodd, rydym wedi cynnal y cynnydd sylwedol hwn yng nghyllideb y flwyddyn hon ac yng Nghyllideb Ddrafft 2023-24.

Er mwyn cydnabod y pwysau ehangach ar wasanaethau digartrefedd, rydym wedi darparu cyllid ychwanegol ar gyfer y Gyllideb Atal Digartrefedd, a fydd yn cynyddu £15m yn 2023-24, sef £10m yn fwy nag a fwriadwyd yn flaenorol. Mae hyn yn golygu ein bod wedi buddsoddi mwy na £207m mewn gwasanaethau digartrefedd a chymorth tai yn 2023-24. Mae hyn yn cynnwys y Gronfa Atal a Rhyddhad Digartrefedd gwerth £6m sy'n rhoi'r hyblygrwydd mwyaf posibl i awdurdodau lleol gefnogi pobl er mwyn atal digartrefedd.

Rydym hefyd yn diogelu rhaglenni sy'n rhoi arian yn ôl ym mhocedi pobl ac yn cefnogi pobl drwy'r argywng costau byw, gan gynnwys £18.8m ychwanegol yn y Gronfa Cymorth Dewisol er mwyn parhau i ddarparu cymorth ariannol brys i bobl sy'n wynebu anawsterau ariannol. Mae hyn yn ychwanegol at y £380 miliwn rydym eisoes wedi'i fuddsoddi yn ein pecyn cymorth costau byw ers mis Tachwedd 2021, gan gynnwys cynlluniau cyllido megis y taliad costau byw o £150 i aelwydydd cymwys, ail Gynllun Cymorth Tanwydd Llywodraeth Cymru er mwyn cefnogi pobl ar incwm isel drwy roi taliad o £200 nad yw'n ad-daladwy iddynt tuag at eu biliau ynni, a chynllun Cronfa Talebau Tanwydd a Gwres er mwyn helpu aelwydydd â mesuryddion rhagdalu a'r rhai nad ydynt wedi'u cysylltu â'r prif rwydwaith nwy sy'n ei chael hi'n anodd talu ymlaen llaw am eu tanwydd.

Cyflwynwyd y gyllideb hon yng nghanol storm berffaith o bwysau ariannol, gyda'n cyllideb yn werth hyd at £1 biliwn yn llai yn 2023-24 na phan gafodd ei chyhoeddi'n

wreiddiol, ac rydym wedi gwneud popeth o fewn ein gallu i sicrhau bod yr holl adnoddau sydd ar gael inni yn cael yr effaith fwyaf posibl.

Argymhelliad 13.

Dylai Llywodraeth Cymru nodi pa gamau y mae'n eu cymryd i ddylanwadu ar Lywodraeth y DU i gynyddu cyfradd y Lwfans Tai Lleol i o leiaf 30ain ganradd o renti'r farchnad leol.

Ymateb: Derbyn

Mae Llywodraeth Cymru yn parhau i bwysio ar Lywodraeth y DU ar bob cyfle i gynyddu cyfraddau'r Lwfans Tai Lleol ar gyfer y rhai sy'n byw ar fudd-daliadau lles. Ym mis Hydref 2022 yr ysgrifennodd y Gweinidog Newid Hinsawdd ddiwethaf at Ysgrifennydd Gwladol yr Adran Gwaith a Phensiynau mewn perthynas â hyn a bydd yn codi'r mater yng nghyfarfod y Grŵp Rhyngweinidogol ar dai a digartrefedd sydd i'w gynnal ym mis Mawrth.

Fel y gŵyr y Pwyllgor, mae'r Lwfans Tai Lleol yn pennu faint o gymorth y gall aelwyd incwm isel sy'n byw yn y sector rhentu preifat ei gael tuag at ei rhent drwy'r system fudd-daliadau ac mae wedi'i rewi ers 2020. Bwriedir i'r Lwfans Tai Lleol dalu'r rhent ar gyfer 30% o'r tai mewn ardal. Fodd bynnag, mae cyfraddau presennol y Lwfans Tai Lleol yn adlewyrchu'r rhenti a fodolai yn y farchnad rentu breifat ar gyfer y cyfnod a ddaeth i ben ym mis Medi 2019, sydd bellach dair blynedd ar ei hôl hi ac, yn aml, yn llawer rhy isel, sy'n golygu bod llawer o eiddo yn rhy ddrud i'r rhai sy'n cael budd-daliadau cysylltiedig â thai.

Mae rhenti yn y sector rhentu preifat ar gyfer tenantiaethau newydd yn cynyddu ar eu cyfradd gyflymaf ers dros ddegawd mewn llawer o ardaloedd ac mae bwlch sylweddol rhwng costau rhentu pobl a'r Lwfans Tai Lleol. Er mwyn dangos hyn, wrth gymharu'r 30^{ain} ganradd bresennol (fel y'i cyfrifir gan Swyddogion Rhenti Cymru) â chyfraddau presennol y Lwfans Tai Lleol, y gwahaniaeth ar gyfer Cymru yw 8.99%, ar gyftaledd. Fodd bynnag, mae hyn yn cuddio amrywiadau rhanbarthol sylweddol, gyda'r gwahaniaethau mwyaf yn cael eu cofnodi yng Nghasnewydd a Threfynwy, sef 20.20% a 17.55% yn y drefn honno. Mae'r ffigurau ar gyfer y gwahaniaethau rhwng cyfraddau presennol y Lwfans Tai Lleol a'r 30^{ain} ganradd bresennol ar gyfer rhai categorïau unigol o'r Lwfans Tai Lleol yn fwy byth, gyda gwahaniaeth o 30% yn cael ei gofnodi ar gyfer eiddo â phedair ystafell wely a gwahaniaeth o 26% yn cael ei gofnodi ar gyfer eiddo ag un ystafell wely yng Nghasnewydd.

Mae'r gwahaniaeth hwn yn golygu bod llawer o bobl yn ei chael hi'n anodd dod o hyd i'r rhent ychwanegol o'r arian sydd ar ôl ganddynt neu, os na allant wneud hynny, sy'n wir yn achos llawer o bobl, eu bod yn mynd yn ddigartref. O ganlyniad, rydym yn parhau i ofyn i Lywodraeth y DU ragnodi bod cyfraddau'r Lwfans Tai Lleol yn daladwy unwaith eto ar y 50fed ganradd, sef y sefyllfa a fodolai pan gyflwynwyd Lwfansau Tai Lleol yn gyntaf, yn ogystal â seilio budd-daliadau ar lefelau presennol rhenti.

Argymhelliaid 14.

Dylai Llywodraeth Cymru nodi sut y mae'n bwriadu cyrraedd y targed o 20,000 o gartrefi cymdeithasol ychwanegol i'w rhentu o ystyried y cyllid sydd ar gael iddi. Dylai Llywodraeth Cymru hefyd barhau i ddangos tryloywder o ran sut y mae'n ceisio cyrraedd ei tharged o 20,000 o gartrefi a myfyrio ar gynnydd wrth i ddata ddod ar gael.

Ymateb: Derbyn

Dyraniad y gyllideb ddraft ar gyfer y Grant Tai Cymdeithasol yn 2023-24, sef £330m, yw'r lefel flynyddol uchaf erioed o gyllid ar gyfer tai cymdeithasol. Mae hyn yn adeiladu ar y cynnydd sylweddol yng nghyllideb y Grant Tai Cymdeithasol i £250m yn 2021-22, a £300m yn 2022-23.

Dengys y wybodaeth ddiweddaraf, ar y cyfan, fod argaeledd cynyrch yn parhau i wella a bod chwyddiant prisiau wedi sefydlogi. Byddwn yn parhau i fonitro effaith cynnydd mewn costau a phroblemau gyda chadwyni cyflenwi ar gynlluniau tai fforddiadwy.

Yn ogystal ag ariannu cartrefi newydd, rydym hefyd yn cefnogi amrywiaeth o fentrau a fydd yn darparu rhagor o gartrefi tuag at y targed o 20,000 o gartrefi, megis caffael eiddo, ailfodelu llety presennol, addasu adeiladau yn llety o ansawdd da a'r defnydd arloesol o ddulliau adeiladu modern a llety modiwlar ar safleoedd 'yn y cyfamser'.

Bydd y Rhaglen Gyfalaf ar gyfer Llety Dros Dro yn darparu £89m yn 2022-23 er mwyn sicrhau bod mwy na 1,300 o gartrefi ychwanegol yn cael eu defnyddio unwaith eto o fewn y 18 mis nesaf ac mae Cynllun Lesio Cymru yn cynnig £30m er mwyn helpu pobl i gael tai tai fforddiadwy tymor hwy yn y sector rhentu preifat. Bydd cyfran o'r cartrefi a ddarperir drwy'r Rhaglen Gyfalaf ar gyfer Llety Dros Dro a Chynllun Lesio Cymru yn cyfrif tuag at y targed ar gyfer tai.

Bydd y datganiad ystadegol tai fforddiadwy cyhoeddodedig yn adlewyrchu cynnydd blynnyddol.

Argymhelliad 15.

Dylai Llywodraeth Cymru roi diweddariad i'r Pwyllgor yn dilyn yr uwchgynhadledd ym mis Chwefror 2023 er mwyn canfod ateb i effaith materion ffosffad ar adeiladu tai. Dylai'r diweddariad hwn gynnwys costau tebygol y cynllun gweithredu ar gyfer Llywodraeth Cymru a dylai nodi o ble y daw'r cyllid.

Ymateb: Derbyn

Cafodd yr Uwchgynhadledd ar sut i fynd i'r afael â phroblem lefelau ffosffad mewn afonydd mewn Ardaloedd Cadwraeth Arbennig ei gohirio a bydd yn cael ei chynnal bellach ar ddechrau mis Mawrth. Mae'r gwaith a nodir yn y Cynllun Gweithredu ar gyfer timau Llywodraeth Cymru eisoes wedi'i ystyried mewn rhaglenni gwaith ehangach. Mae a wnelo costau Llywodraeth Cymru ag amser staff yn unig a chânt eu talu drwy gyllidebau costau staff presennol.

Argymhelliad 16.

Dylai Llywodraeth Cymru nodi pa asesiad a wnaed o effaith y cynnydd yng nghostau gweithwyr a deunyddiau wrth bennu dyraniad y gyllideb ar gyfer cartrefi gwag ac a yw'r dyraniad yn ddigon i gynnal cynnydd yn y maes hwn o ystyried y costau cynyddol hyn.

Ymateb: Derby

Ystyriwyd effaith bosibl costau cynyddol llafur a deunyddiau wrth bennu dyraniad y gyllideb ar gyfer y grant cartrefi gwag a gyhoeddwyd yn ddiweddar, gan gynnwys asesu cynnydd diweddar ym Mynegai Adeiladau Gyffredinol BCIS wrth bennu terfyn y grant.

Mae'r uchafswm grant sydd ar gael wedi cynyddu o £17,000, gyda swm ychwanegol posibl o £5,000 ar gyfer mesurau effeithlonrwydd ynni, o dan Grant blaenorol Tasglu'r Cymoedd i £25,000. Mae gwelliannau sy'n arbed ynni yn un o ofynion y Cynllun Grant Cartrefi Gwag newydd.

Bydd y gyllideb gwerth £50m yn sicrhau bod hyd at 2,000 o eiddo gwag ychwanegol yn cael eu defnyddio unwaith eto, gan ategu ein cynlluniau a'n gwaith presennol yn y maes hwn.

Argymhelliad 17.

Dylai Llywodraeth Cymru nodi sut y mae'n gweithio gydag asiantiaid eiddo ac asiantiaid gosod eiddo i ddod ag eiddo gwag yn ôl i ddefnydd.

Ymateb: Derbyn

Fel rhan o'r gwaith marchnata a wneir gan awdurdodau lleol sy'n cymryd rhan yn y Cynllun Grant Cartrefi Gwag i hyrwyddo'r cynllun hwnnw yn eu hardaloedd, byddwn yn annog awdurdodau lleol i ymgysylltu ag asiantiaid eiddo ac asiantiaid gosod eiddo er mwyn helpu i godi ymwybyddiaeth o'r cynllun a nodi eiddo gwag a allai elwa ar y cynllun hwn neu gynlluniau cyllido eraill sydd ar gael, er mwyn sicrhau eu bod yn cael eu defnyddio unwaith eto.

Fel rhan o'r cynllun peilot fforddiadwyedd yn Nwyfor, mae swyddogion wedi gweithio gydag asiantiaid eiddo lleol er mwyn eu hannog i rannu gwybodaeth am gynlluniau perthnasol Llywodraeth Cymru ar eu llwyfannau cyfryngau cymdeithasol.

Argymhelliad 18.

Dylai Llywodraeth Cymru nodi faint o arolygon sydd eto i'w cynnal a'r amserlenni ar gyfer cwblhau'r gwaith hwn. Ar ôl cwblhau'r holl arolygon, dylai Llywodraeth Cymru ddiweddar u'r Pwyllgor ar gyfanswm cost y gwaith adfer ac a oes ganddo ddigon o gyllid yn y dyraniad diogelwch adeiladau.

Ymateb: Derbyn

Cwblhawyd 134 o arolygon hyd yma. Mae 62 o arolygon yn dal heb eu cynnal eto yn y garfan bresennol hon. Bydd y gwaith hwn yn cymryd dau fis, ar yr amod y gellir cael mynediad i'r adeiladau.

Dylid nodi bod yr arolygon yn Rhaglen dreigl a'u bod yn dibynnu ar y Datganiadau o Ddiddordeb a gawn. Felly, bydd cyfanswm yr arolygon yn parhau i gynyddu dros amser.

Bydd gan bob adeilad yn ein Rhaglen set bwrpasol o ymyriadau i ymdrin â diogelwch Tân a bydd angen costio hyn fesul adeilad. Bydd y ffigurau ar gyfer pob adeilad hefyd yn dibynnu ar ganlyniad ymarferion caffael.

Felly, ni fydd y gwaith arolygu sy'n cael ei wneud yn cynhyrchu ffigur i'w gyflwyno i'r Pwyllgor, er y byddwn yn gallu gwneud tybiaethau ynglŷn â chost gyfartalog, a fydd yn helpu i lywio'r safbwyt ar gyllidebau.

Argymhelliaid 19.

Dylai Llywodraeth Cymru nodi a oes ganddi ddigon o gyllid i dalu cost y gwaith adfer ymlaen llaw a pha asesiad sydd wedi'i wneud o'r risgiau cysylltiedig.

Ymateb: Derbyn

Fel y nodir o dan Argymhelliaid 18, ni fydd y gwaith arolygu yn nodi costau a'r gyllideb sydd ei hangen i ymgymryd â gwaith diogelwch Tân, gan y bydd y gost yn wahanol ar gyfer pob adeilad ac yn amodol ar gaffael a chostau adeiladu ar adeg yr ymarfer caffael.

Fodd bynnag, mae gwaith yn cael ei ddatblygu drwy astudiaeth beilot, a fydd yn helpu i nodi cost gyfartalog sy'n seiliedig ar yr ymyriadau sydd eu hangen ar adeiladau. Bydd hyn yn helpu i ddarparu ffigur cyfartalog ar gyfer adeiladau y mae angen gwahanol lefelau o ymyrraeth arnynt, y gellir ei gymhwys o at y Rhaglen ehangach.

Mae gennym Gofrestr Risg eisoes sy'n nodi'r risgiau sy'n gysylltiedig â'r gwaith hwn. Mae'r ddogfen hon yn cael ei hadolygu a'i diweddu bob amser. Bydd canfyddiadau'r astudiaeth beilot yn cyfrannu at ein dealltwriaeth o'r costau tebygol a chaiff y Gofrestr Risg ei diweddu yn unol â hynny.

Argymhelliaid 20.

Dylai Llywodraeth Cymru nodi pa gamau y mae'n eu cymryd i sicrhau cydbwysedd rhwng bodloni gofynion yr argyfwng hinsawdd a mynd i'r afael â phwysau tai.

Ymateb: Derbyn

Mae'r 1.4m o gartrefi yng Nghymru yn gyfrifol am 27% o'r holl ynni a ddefnyddir ac am 15% o'n holl allyriadau Nwyon Tŷ Gwydr ar ochr y galw. Mae ôl-osod y cartrefi hyn yn fesur ataliol sylfaenol am ei fod yn ceisio gwella effeithlonrwydd ynni cartrefi er mwyn lleihau eu hallyriadau carbon i helpu Gweinidogion Cymru i gyflawni targedau carbon cyfreithiol gyfrwymol, yn ogystal â'r ymrwymiad yn y Rhaglen Lywodraethu i ddatgarboneiddio cartrefi preswyl drwy eu hôl-osod.

Mae cyllid sylweddol ar gyfer datgarboneiddio cartrefi cymdeithasol ar gael ar hyn o bryd drwy'r Rhaglen Ôl-osod er mwyn Optimeiddio. Y nod yw darparu cyllid gwerth mwy na £270m o'r Rhaglen Ôl-osod er mwyn Optimeiddio dros dymor y llywodraeth hon (gyda thua £70m wedi'i fuddsoddi hyd yma). Ar gyfer cam presennol y Rhaglen Ôl-osod er mwyn Optimeiddio rydym wedi newid ein dull presennol ac wedi symud i ffwrdd o broses ceisiadau cystadleuol i gyllido yn seiliedig ar fformiwla ar gyfer ein grant. Mae hyn yn cydnabod bod angen i bob Landlord Cymdeithasol Cofrestredig ymuno â ni ar y daith ddatgarboneiddio ac yn sicrhau bod cymorth ar gael bob amser iddynt er mwyn cefnogi hyn. Yn y flwyddyn ariannol bresennol hon rydym yn darparu £60m drwy gyllid grant i landlordiaid cymdeithasol ac wedi darparu cyllid dangosol ar gyfer y ddwy flwyddyn ariannol nesaf yn seiliedig ar gyllid gwerth £70 miliwn. Mae'r buddsoddiad yn y Rhaglen Ôl-osod er mwyn Optimeiddio yn cyd-fynd â chyllid y Lwfans Atgyweiriadau Mawr a chyllid Gwaddoli (ar gyfer awdurdodau lleol a Throsglwyddiadau Gwirfoddol ar Raddfa Fawr yng Nghymru) sy'n cyfateb i swm ychwanegol o £108 miliwn y flwyddyn.

Rydym yn derbyn bod y targedau a bennir yn safon arfaethedig Safon Ansawdd Tai Cymru 2023 yn heriol ac yn feiddgar. Rydym hefyd yn cydnabod ein bod bellach mewn sefyllfa economaidd wahanol iawn ac yn ymwybodol iawn bod ein partneriaid yn wynebu amgylchiadau heriol a'n bod yn gofyn iddynt gyflawni targedau ymestynnol iawn. Fodd bynnag, yn wyneb yr argyfwng costau byw a'r argyfwng newid hinsawdd ni allwn aros yn ein hunfan a rhaid inni barhau i geisio sicrhau cynnydd a mynd i'r afael â datgarboneiddio drwy amrywiaeth o fesurau. Fodd bynnag, rydym yn cydnabod y pwysau y mae ein partneriaid yn eu hwynebu a byddwn yn parhau i weithio gyda nhw er mwyn dod o hyd i atebion dichonadwy i'r problemau hyn yn y dyfodol.

Cyflwynwyd Gofynion Ansawdd Datblygu Cymru 2021 ym mis Gorffennaf 2021 er mwyn sicrhau newid sylweddol o ran datgarboneiddio tai cymdeithasol newydd ond maent hefyd yn sicrhau bod cartrefi yn hyblyg ac yn ymateb i anghenion newidiol amrywiaeth o denantiaid dros oes yr adeilad.

Ar 14 Rhagfyr 2022 gwnaethom gyhoeddi y byddai cynllun ecwiti a rennir Cymorth i Brynu Cymru yn cael ei ymestyn o fis Ebrill 2023 tan ddiwedd mis Mawrth 2025. Mae

Cymorth i Brynu Cymru wedi helpu i ddarparu 13,560 o gartrefi ers iddo gael ei sefydlu, drwy gynnig cymorth i bobl na fyddent fel arall yn gallu cael morgais fforddiadwy a rhoi hwb i gadwyni cyflenwi a'r diwydiant adeiladu tai. Rydym wedi defnyddio'r cynllun fel sbardun polisi i newid y sector adeiladu tai ar gyfer y farchnad. Er mwyn cefnogi ein hymgyrch i ddatgarboneiddio cartrefi newydd, bydd angen i bob cartref cymwys a brynr o dan estyniad cam 3 gyrraedd EPC 8 neu'n well.

Argymhelliaid 21.

Rhaid i Lywodraeth Cymru nodi sut y mae'n gweithio gydag awdurdodau lleol i wella mynediad at addasiadau a lleihau amseroedd aros. Dylai hefyd roi'r data diweddaraf i'r Pwyllgor ar addasiadau, gan gynnwys data ar faint o addasiadau bach a chanolig sy'n cael eu darparu heb brawf modd.

Ymateb: Derbyn

Rydym wedi cynyddu'r cyllid grant a ddarperir i awdurdodau lleol 50% ers mis Ebrill 2021, o £4 miliwn i £6 miliwn y flwyddyn. Mae hyn yn ychwanegol at y cyllid cyfalaf a ddarperir i awdurdodau lleol fel rhan o'r setliad llywodraeth leol i gyflawni eu dyletswyddau statudol. Wrth gynyddu grant awdurdodau lleol, rydym hefyd yn gweithio gyda nhw er mwyn sicrhau na chaiff y prawf modd ei gymhwysio ar addasiadau bach a chanolig er mwyn gwella mynediad a lleihau amseroedd aros. At hynny, eleni rydym wedi gallu darparu £3 miliwn ychwanegol i awdurdodau lleol er mwyn helpu i ateb y galw cynyddol am Grantiau Cyfleusterau i'r Anabl o ganlyniad i bandemig COVID-19. Rydym hefyd wedi galluogi Byrddau Partneriaeth Rhanbarthol i ddarparu cyllid ychwanegol lle mae cost Grantiau Cyfleusterau i'r Anabl yn fwy na'r uchafswm statudol, sef £36,000. Byddwn yn gallu rhoi manylion am faint o gyllid sydd wedi'i ddefnyddio fel hyn ar ôl diwedd y flwyddyn ariannol hon.

Yng nghyfarfod y Pwyllgor, nododd y Gweinidog Newid Hinsawdd fod pob awdurdod lleol ond tri bellach wedi dileu'r prawf modd ar gyfer addasiadau bach a chanolig. Ymrwymodd i ysgrifennu at y tri awdurdod ac mae'n falch o nodi bod swyddogion wedi bod yn cyfathrebu â nhw ar ei rhan. Mae dau o'r tri awdurdod hyn wedi cadarnhau y byddant yn dileu'r prawf modd o fis Ebrill eleni ymlaen ac rydym yn aros am ymateb gan y trydydd.

O ran data, mae'r data ar gyfer 2020-21 bron â bod yn barod i'w cyhoeddi. Fodd bynnag, mae'r data hyn wedi'u sgiwio gan effaith pandemig COVID-19 yn 2020 ac ar ddechrau 2021 ac maent yn cwmpasu'r cyfnod cyn dechrau'r cytundeb i ddileu'r prawf modd ar addasiadau bach a chanolig ym mis Ebrill 2021.

Mae data ar gyfer 2021-22, a fydd yn rhoi'r syniad cyntaf o faint o addasiadau a ddarparwyd gyda a heb brawf modd, wedi'u casglu ond maent yn dal i gael eu glanhau a'u dadansoddi. Mae hon yn dasg fawr o gofio nifer y cofnodion (mwy na 35,000) gan 70 o ddarparwyr. Byddwn yn rhoi gwybod i'r Pwyllgor cyn gynted ag y bydd rhagor o wybodaeth ar gael.

Argymhelliad 22.

Dylai Llywodraeth Cymru roi amserlen i'r Pwyllgor ar gyfer cyflwyno deddfwriaeth yn ymwneud â thai.

Ymateb: Derbyn

Nodir blaenorriaethau deddfwriaethol Llywodraeth Cymru mewn datganiad blynnyddol.

Mae'r Gweinidog Newid Hinsawdd wedi ymrwymo i Fil Diogelwch Adeiladau yn ystod Tymor y Senedd hon a chyhoeddir yr amserlenni manwl ar gyfer y Bil hwn maes o law.

Argymhelliaid 23.

Dylai Llywodraeth Cymru ddarparu rhagor o wybodaeth am y cyllid a ddarperir yn y gyllideb ddrafft i gefnogi pobl o Wcráin, gan gynnwys dadansoddiad manwl o'r dyraniadau.

Ymateb: Derby

Mae swyddogion yn gweithio'n gyflym gan drafod â phartneriaid mewn awdurdodau lleol a'r trydydd sector er mwyn cwblhau'r dadansoddiad manwl o ddyraniad 2023-24, sef £40 miliwn, er mwyn i Weinidogion ei gymeradwyo. Rhoddir diweddariad pellach i'r Pwyllgor ar ôl i'r gwaith hwn gael ei gwblhau.

Argymhelliaid 24.

Dylai Llywodraeth Cymru ddarparu rhagor o wybodaeth am sut y mae cyllid yn y gyllideb ddrafft wedi'i ddyrannu i gyflawni ei hymrwymiad i fod yn Genedl Noddfa, gan gynnwys sut y bydd y gyllideb yn cefnogi ffoaduriaid o wledydd heblaw Wcráin.

Ymateb: Derbyn

Mae Llywodraeth Cymru yn parhau'n ymrwymedig i gyflawni ein gweledigaeth i fod yn Genedl Noddfa a'r camau gweithredu a nodir yn y Cynllun Cenedl Noddfa a Chynllun Gweithredu Cymru Wrth-hiliol. Yn 2023-24, rydym yn disgwyl ariannu gweithgarwch penodol (ar wahân i'n hymateb i argywng Wcráin) am gost o tua £4.9m. Caiff y cyllid ei ddarparu o'r MEG Cyfiawnder Cymdeithasol a Llinell Wariant yn y Gyllideb Cydraddoldeb, Cynhwysiant a Hawliau Dynol. Ni ellir amcangyfrif yn llawn y buddsoddiad gwirioneddol mewn cymorth a ddarperir i'r rhai sy'n ceisio noddfa yng Nghymru gan ein bod hefyd yn darparu cymorth prif ffrwd mewn llawer o sectorau, megis addysg, gofal iechyd, cyflogadwyedd a meysydd eraill, sy'n darparu cymorth hollbwysig i ffoaduriaid, ceiswyr lloches a mudwyr eraill. Bydd rhywfaint o'r cyllid hwn hefyd yn cefnogi grwpiau wedi'u hymyleiddio eraill, megis ein gwaith i fynd i'r afael â throseddau casineb.

Ein gwaith mewn Ymateb i Argyfwng Wcráin yw'r unig lwybr at noddfa lle rydym yn chwarae'r rôl uniongyrchol yn noddi, yn lletya ac yn cefnogi unigolion wrth iddynt gyrraedd Cymru. Felly, mae'r mwyafrif o'n buddsoddiad yn yr Ymateb i Argyfwng Wcráin wedi'i gyfeirio at y costau cysylltiedig hynny. Ar gyfer y cynlluniau i ffoaduriaid o Affganistan, Cynllun Ailsefydlu'r DU a'r system lloches, mae Llywodraeth y DU wedi penderfynu y bydd yn parhau i fod yn gyfrifol am dalu costau cyfatebol.

Mae cyllideb ddrafft Cynllun Noddfa gwerth £4.9m yn cynnwys cyllid ar gyfer y canlynol:

- Gwasanaeth Noddfa Cymru (sy'n darparu cyngor gwaith achos a gwasanaeth eirioli i bawb sy'n ceisio noddfa; cyngor cyfreithiol 'llinell olaf' ar fewnfudo; cymorth cymheiriad; cymorth arbenigol i geiswyr noddfa ifanc a mwy)
- Canolfannau Saesneg i Siaradwyr leithoedd Eraill (ESOL).
- Cymorth i Ailuno Teuluoedd sy'n Ffoaduriaid.
- Sicrhau bod awdurdodau lleol ac eraill yn deall eu pwerau a'u rhwymedigaethau i gefnogi'r rhai nad oes ganddynt Hawl i Gyllid Cyhoeddus, gan gynnwys rhoi canllawiau newydd ar waith a darparu cyrsiau hyfforddi. Byddwn hefyd yn parhau i ddarparu cyllid ar gyfer lletya'r rhai y gwrthodwyd rhoi lloches iddynt ond sy'n paratoi apeliadau neu geisiadau newydd.
- Datblygu Fframwaith Integreiddio Mudwyr Cymru a'i roi ar waith.

- Gwaith ymgyrchu i fynd i'r afael â throseddau casineb a chamwybodaeth a hyrwyddo manteision mudo i Gymru.
- Timau Cydlyniant Cymunedol ledled Cymru er mwyn monitro tensiynau a meithrin dealltwriaeth rhwng grwpiau.
- Cymorth i integreiddio unigolion o Affganistan a Hong Kong, ffoaduriaid newydd eu cydnabod a cheiswyr lloches sydd wedi cyrraedd yn ystod y blynnyddoedd diwethaf.
- Canolfan Cymorth Casineb Cymru er mwyn sicrhau y gall dioddefwr troseddau casineb roi gwybod am y gamdriniaeth y maent wedi'i hwynebu a chael eu cefnogi'n effeithiol.
- Cyllid ar gyfer rhoi cyngor i Ddinasyyddion yr UE er mwyn sicrhau y gallant gael statws preswylydd sefydlog ac yr eir i'r afael ag achosion o wahaniaethau lle y cânt eu nodi.
- Cymorth i'r trydydd sector er mwyn cefnogi trefniadau ar gyfer teithiau rhatach ar drafnidiaeth gyhoeddus.
- Gweithredu ar ganfyddiadau gwaith ymchwil diweddar i argaeledd a digonolrwydd cyngor cyfreithiol ar fudo, gwasanaethau dehongli a gwasanaethau ESOL.
- Cofio a dathlu digwyddiadau allweddol, megis Wythnos y Ffoaduriaid.
- Parhau i gynnal a datblygu gwefan Noddfa.

Eitem 7

Yn rhinwedd paragraff(au) ix o Reol Sefydlog 17.42

Mae cyfyngiadau ar y ddogfen hon